

idäntutkimus

3 - 4 / 2 0 1 8

Data / Menneisyys

Idäntutkimus on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tieteellinen aikakauskirja. Julkaisija on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry.
3-4. numero 2018
25. vuosikerta

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Idäntutkimus
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry
Puh. 044 5442203
e-mail: viets-idantutkimus@helsinki.fi

Vuositilaus 32 €, ulkomaille 35 € ja opiskelijat 18 €. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran jäsenet saavat vuositilauksen jäsenmaksua vastaan (28 €, opiskelijat 16 €).

Koko sivun ilmoitus 170 €, ½ sivua 85 € ja ¼ sivua 43 €.

TOIMITUS

Päätoimittaja:
Katja Lehtisaari
Valtiotieteellinen tiedekunta
PL 54, Unioninkatu 37
00014 Helsingin yliopisto
puh. 050 311 2590
e-mail: katja.lehtisaari@helsinki.fi

Toimitussihteeri:
Saara Ratilainen
Helsingin yliopisto
puh. 050 448 4047
email: saara.ratilainen@helsinki.fi

Emma Hakala
Helsingin yliopisto
e-mail: emma.hakala@helsinki.fi

Miia Ijäs-Idrobo
Tampereen yliopisto
e-mail: miia.ijas@uta.fi

Meri Kulmala
Helsingin yliopisto
e-mail: meri.kulmala@helsinki.fi

Sirke Mäkinen
Tampereen yliopisto
e-mail: sirke.makinen@uta.fi

Jukka Pietiläinen
Helsingin yliopisto
e-mail: jukka.pietilainen@helsinki.fi

Riku Toivola
Helsingin yliopisto
e-mail: riku.toivola@helsinki.fi

Jaakko Turunen
Södertörn University
e-mail: jaakko.turunen@sh.se

Mikko Ylikangas
Suomen Akatemia
e-mail: mikko.ylikangas@aka.fi

TOIMITUSNEUVOSTO

Idäntutkimus-lehden toimitusneuvoston toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n hallitus.

Lehden ulkoasu:
Asmo Koste

ISSN 1237-6051
Hermes-painotalo 2018

Seuraavien numeroiden teemat:
Tapahtumat, dl 1.11.2018
Vapaa teema, dl 1.2.2019
Turvallisuus, dl 15.4.2019
Lapset, dl 15.8.2019

Uusien aineistojen ja metodien äärellä

Tämä *Idäntutkimus* on yhtä aikaa vanhan ja uuden äärellä, useammassakin merkityksessä. Päätimme yhdistää normaalista poiketen vuoden viimeiset numerot, teemoiltaan Data ja Menneisyys, yhdeksi laajaksi tuplanumero-lukupaketiksi.

Menneisyys-temaan liittyen kutsuimme lähihistoriaan tai kaukaisempaankin historiaan liittyviä kirjoituksia eri tutkimusaloilta, ja Data-temaan sopivat aineistoihin ja niiden hankintaan liittyvät aiheet, esimerkiksi uusia digitaalisia menetelmiä käyttävän tutkimuksen esiin tuominen. Data ja siihen liittyvät valinnat ja pohdinnat ovat tietenkin läsnä myös menneisyyden tutkimisessa, jossa käytetään tutkimusalasta riippuen erilaisia aineistoja.

Numeron tieteellisissä artikkeleissa on tehty kiinnostavia metodologisia ja aineistoihin liittyviä valintoja. Lähdemme matkaan suuria tietomääriä eli big dataa hyödyntävästä analyysistä, joka pureutuu pietarilaisten kirjastonkäyttöön. Mihail Sokolov, Nadežda Sokolova ja Maria Safonova tarkastelevat tekstissään muun muassa lukumiellymysten muutosta iän myötä.

Maiju Lehto on haastatellut ukrainalaisia sotilaita ja tarkastelee tämän aineiston pohjalta kulttuurista muistia, sitä millaisia merkityksiä historialliset aiheet saavat haastateltavien puheessa. Artjoms Šeļan tutkimusartikkelissa siirrymme korpusanalyysiä hyödyntävän kirjallisuushistoriaa koskevan tutkimuksen pariin. Data- ja menneisyys-teemojen parissa ollaan myös muun muassa esseissä – Daria Gritsenko esimerkiksi tarkastelee big data -teknologian tuomia mahdollisuuksia ja toisaalta rajoitteita aluetutkimuksessa. Mahdollisuus käyttää suuria tietomääriä tutkimuksessa on selvästikin jo tuonut uutta ihmistieteisiin, mutta se herättää toki myös kriittisiä kysymyksiä esimerkiksi tutkimuksen etiikasta.

Näin vuoden lopussa on hyvä hetki pitää mielessä ensi vuoden tulevat teemat. Vuosi alkaa Tapahtumat-teemanumerolla, jonka jälkeen seuraa vapaan teeman numero. Kolmannen teeman aiheena on Turvallisuus, neljännen Lapset. Turvallisuus-teemassa tavoitteena on nostaa esiin erilaisia toimijoita, toimijuuksia, tasoja ja näkökulmia, jotka ilmentävät turvallisuuden monikerroksisuutta ja ylijärjaisuutta. Lapsiin ja lapsuuteen liittyviä kysymyksiä voi aiheen teemanumerossa lähestyä nykyisyydestä tai menneestä käsin, eri tieteenalojen näkökulmasta ja eri metodein, kunhan se kytkeytyy *Idäntutkimuksen* maantieteellisesti kattamaan alueeseen. Vapaan teeman numeroon sekä Turvallisuus- ja Lapset-teemoihin ehtii hyvin tarjota kirjoituksia – nyt myös Journal.fi-alustan verkkopalvelun kautta. Määräpäivät aineistojen toimittamiseen löytyvät lehden sisäkannesta.

Palataan vielä hetkeksi datan ja menneisyyden yhteisteemaan: Millaisia aineistoja käytämme nykypäivän Venäjän ja itäisen Euroopan tutkimuksessa, kohdistui se sitten hieman kauempana tai lähempänä olevaan menneisyyteen? Millaista kirjasto- ja arkistotyö on ihan käytännössä Venäjällä ja itäisen Euroopan maissa? Tästä voi lukea tämän numeron kiertokyselystämme tutkijoille.

Helsingissä
4.12.2018

Katja Lehtisaari

Big data -analyysi pietarilaisten lukumieltymyksistä

Artikkelissa analysoidaan tietokantaa, joka kattaa kaikki lukijat, jotka käyttivät Pietarin kaupunginkirjastojen kirjastokorttia vuonna 2014. Tietokannan avulla voidaan tutkia millaisia kirjoja erilaiset lukijat valitsevat. Tässä artikkelissa analysoimme kulttuuristen mieltymysten laaja-alaisuutta 200 suosituimman kirjailijan avulla. Tulokset tukevat osittain Bourdieun homologieksiä: on olemassa makujen järjestelmiä, jotka korreloivat merkittävästi koulutuksen tason kanssa, ja teokset voidaan laittaa hierarkkiseen järjestykseen lukijoiden keskimääräisen koulutustason ja työn luonteen (fyysinen tai ei-fyysinen työ) perusteella. Hierarkiassa John Fowles on ylhäällä mutta "miesten" ja "naisten" rikoskirjallisuus sekä fantasiakirjallisuus alhaalla. Samalla statuskulttuurin vaikutukset limittyvät sukupolven (nuoret sukupolvet lukevat fantasiakirjallisuutta ja vanhat rikoskirjallisuutta) ja sukupuolen vaikutukseen (miesten ja naisten välinen oppositio voidaan havaita matalan statuksen kirjallisuudessa, mutta ei korkean statuksen kirjallisuudessa) sekä biografiseen sykliin. Lukemisen luonne muuttuu iän myötä: lasten kirjallisuudesta (joka myös on polarisoitunut statuksen perusteella) siirtyään kouluopetuksen kautta kohti lukemisen eriytymistä aikuisuudessa. Kirjaston big datan ansiosta voimme havaita ongelman, joka liittyy perinteiseen genrehierarkian rakentumiseen kulttuurin kuluttamisen sosiologiassa: kulttuurin kuluttamisen jakaantuminen näkyi konventionaalisissa genreissä vain heikosti verrattuna sen alalajeihin.

Mihail Sokolov
Nadežda Sokolova
Maria Safonova

Kulttuurin kuluttamisen sosiologiassa on nykyisin lähtökohtana tavallisesti sosiaaliluokan ja taiteellisten mieltymysten välinen vahva korrelaatio.¹ Tutkituimpana aiheena on pysynyt oletus yhteydestä luokan ja mieltymysten välillä, mikä oli keskeisenä ajatuksena yhdessä vaikutusvaltaisimmista sosiologian teoksista 1900-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessaan *La Distinction* Pierre Bourdieu (1984) osoittaa homologian olemassaolon sosiaalisen hierarki-

an ja taiteellisten mieltymysten hierarkian välillä. Työväenluokka kuuntelee Aznavouria ja ylempi keskiluokka Mahleria ja Stravinskia.

Mieltymys sallii keskiluokan toisaalta legitimoida oman etuoikeutetun asemansa: ihmiset, jotka osoittavat hienostunutta makua, ovat muutenkin muita parempia, ja siksi on ainoastaan oikeudenmukaista, että he saavat kaiken hyvän elämässä. Toisaalta asema sallii heidän rajoittaa pääsyä sosiaalisiin verkostoihinsa: Mahlerin tuntijoilla on mistä puhua muiden Mahlerin tuntijoiden kanssa ja chansonin tuntijoilla taas kaltaistensa kanssa. Ihmiset, joilla on samanlaiset mieltymykset, vetävät toisiaan puoleensa, minkä seurauksena kulttuurin tuntemus johtaa erilaisten ympäristöjen edustajien piilevään jaotteluun. Näkemys kulttuurin jatkumisesta mieltymysten hierarkian kautta oli vallankumouksellinen 1970-luvun mittapuulla, sillä se haastoi populaarikulttuurin perinteiset teoriat (ks. esim. MacDonald 1953). Populaarikulttuurin teorioiden oletuksena oli, että tuleamme kulttuuriteollisuuden ylivallan takia näkemään eri ryhmien mieltymysten lähentymisen yhdeksi eriytymättömäksi kokonaisuudeksi. Bourdieu väitti asian olevan päinvastoin: luokkien väliset makumieltymysten erot eivät katoa, eikä yhtä eriytymätöntä massakulttuuria ole olemassa.

Homologiateesi joutui kuitenkin kiivaan väittelyn kohteeksi 1990-luvulla sen jälkeen, kun ryhmä amerikkalaisia sosiologeja Richard Petersonin johdolla osoitti, että kulttuurin kuluttamista on parempi kuvata kulttuurisen kaikkiruokaisuuden kuin homologian mallilla, sillä etuoikeutetut ryhmät kuluttavat enemmän mitä tahansa taidetta (Peterson 1992; Peterson & Kern 1996). Musiikin kuuntelijat eivät jakaudu niihin, jotka kuuntelevat Mahleria ja halveksuvat chansonia, ja niihin, jotka kuuntelevat chansoneja. Sen sijaan on ihmisiä, jotka kuuntelevat ainoastaan chansoneja, ja ihmisiä, jotka kuuntelevat chansoneja, Mahleria sekä myös etnistä musiikkia, gregoriaanisia koraaleja ja rap-musiikkia. Nimenomaan viimeksi mainittu mieltymysten malli paljastaa yläluokan edustajat. Eliitille tunnusomaista on mieltymysten ja kuluttamisen laajuus ja monimuotoisuus, eikä se, että he tiukasti hylkivät eliittiin kuulumattomien musiikkia. Kaikkiruokaisuuden teoria on saanut laajaa kulttuurienvälistä hyväksyntää. (Peterson 2005; Lopes-Sintaz & Katz-Gerro 2005; Katz-Gerro 2011.)

Kaikkiruokaisuuden teorian saamasta laajasta kannatuksesta huolimatta kriitikot ovat hyökänneet sitä vastaan molemmilta laidoilta. Bryson on esittänyt rajoitetun suvaitsevaisuuden teorian (Bryson 1996), jonka mukaan yläluokat voivat kyllä mainita useampia lempimusiikin lajeja, mutta kaikki lajit eivät suinkaan päädy heidän suosikkilistoilleen. Jos laitamme musiikkilajit järjestykseen korkeammasta alempaan sen mukaan, kuinka suurella osuudella niiden ihailijoista on yliopistokoulutus, havaitsemme, että keski- ja yläluokan edustajat tavallisesti karttavat lajeja, jotka ovat kaikkein suosituimpia vähiten koulutettujen ryhmässä (esimerkiksi countrymusiikki). Sen sijaan he suosivat musiikkia, joka on näille eliittiin kuulumattomille ryhmille käytännössä tuntematonta. Vaikka eliitin valitsema musiikki on alun perin saattanut kytkeytyä eliittiin kuulumattomiin ryhmiin, nykyisessä kontekstissa sen kuulijakunnan luonne on muuttunut täysin, kuten on tapahtunut esimerkiksi jazzin tai klassisen rockin kohdalla tänä päivänä (Savage & Gayo 2011).² Selkeästi havaittava eliitin snobismi on ikään kuin hävinnyt: eliitti kuuntelee musiikkia, joka assosioituu ei-etuoikeutettuihin, jopa alisteisiin ryhmiin, mutta luokkaraja säilyy.

Toinen kaikkiruokaisuuden teoriaa kritisoiva näkökanta rakentuu Bourdieun ajatusten ja massayhteiskunnan idean omalaatuisen synteessin ympärille, jossa selkeät rajat genrejen ja sosiaaliluokkien välillä katoavat (Holt 1997; Holt 1998; Atkinson 2011; Lizardo & Skiles 2012). Douglas Holt ja hänen kannattajansa ovat väittäneet, että genret eivät enää leimaa sosiaaliluokkia, sillä genret ovat ensinnäkin liian karkeita jaotteluja, jotka eivät ota huomioon

alalajien hienovaraisia eroja. Esimerkiksi rikosromaanin luokka pitää Venäjällä sisällään Conan Doyle, Chasen, Koretskin, Dontsovan ja Econ. Toiseksi merkitystä ei ole sillä, mitä kulutetaan, vaan sillä, miten kulutetaan. Kyky antaa epäesteettiselle esteettinen tulkinta esimerkiksi tyylilajissa ”niin huono, että se on jo hyvä” (McCoy & Scarborough 2014), on merkki kuulumisesta eliittikulttuuriin. Sen sijaan laajalti tunnettujen korkeakulttuurin ilmiöiden asiantuntematon ylistys (”rakastan impressionisteja, mutta en muista yhtäkään”) on pikemminkin kiusallista (Rimmer 2012; Jarness 2015).

Kiivas polemiikki luokkien eriarvoisuuden kuvastumisesta kulttuurin kuluttamiseen tukahdutti osittain kiinnostuksen tutkia muita mieltymysten ulottuvuuksia tai kuluttajien ominaisuuksia, kuten biografisen syklin vaihetta tai tiettyyn sukupolveen kuulumista. Vaikka monissa julkaisuissa on todettu, että makumieltymykset eroavat voimakkaammin sukupolvien kuin luokkien välillä (van Eijck 2001; Savage & Gayo 2011), löytyy kulttuurin kuluttamisen sosiologian kentältä ainoastaan joitakin yrityksiä teoretisoida sitä, mikä erottaa vanhempien ikäluokkien mieltymykset nuoremmista ikäluokista. Vastaavasti on käynyt maun kehitymiselle iän myötä. Vaikka satunnaisesti on tehty havaintoja siitä, että tiettyjä muutoksia tapahtuu biografisen syklin aikana, on näitä havaintoja yritetty systematisoida harvoin. Tästä poikkeuksena ovat van Eijckin johtaman hollantilais-belgialaisen ryhmän tutkimukset (ks. van Eijck 2001; Roose, van Eijck & Lievens 2012). Kaikkiaan käytettävissä on vain vähän tutkimuksia kulttuurisen maun kultivoitumisesta ja nekin rajoittuvat tavallisesti arvioon vanhempien panostuksesta ja sen tuloksesta (Aschaffenburg & Maas 1997), vaikka on kaikki perusteet olettaa, että vanhempien ponnistelut vaikuttavat kulttuuriseen sosialisointiin vain osittain ja välillisesti.

Tutkimuksen niukkuus johtuu paljon viime vuosikymmenten aikana vallinneesta käsityksestä, että luokkien eriarvoisuus on todellinen ongelma sekä sosiologian kentällä että yhteiskunnassa, kun taas biografiset syklit parhaassakin tapauksessa ovat vain akateemisen mielenkiinnon kohteita. Tämän lisäksi metodologiset rajoitteet ovat merkittävästi kaventaneet tutkijoiden mahdollisuuksia tällä alalla. Pääasiallisina tietolähteinä ovat perinteisesti olleet edustavat lomakekyselyt, jotka kalleutensa tähden rajoittavat voimakkaasti tietomäärää, jonka yksittäiseltä vastaajalta voi saada. Sen mukaisesti kulttuurin kuluttamisen kohteiksi ovat valikoituneet joko genret (joista on helppo kysyä niiden vähäisestä määrästä johtuen) tai erilliset kulttuurituotteet. Jälkimmäisessä tapauksessa tutkijat ovat kuitenkin joutuneet tiukasti rajoittamaan analyysiään sellaisiin kohteisiin (kirjailijoihin tai musiikkiteoksiin), jotka voisivat heidän intuitiivisen käsityksensä perusteella tuoda esiin mahdollisimman selkeästi luokkien eriytymisen (Savage & Gayo 2011). Tämä on puolestaan vaikeuttanut tietojen toissijaista analyysiä muiden kuin luokkaan liittyvien taiteellisten mieltymysten variaation tutkimuksessa. Yhteen ongelmaan keskittyminen on sulkenut pois mahdollisuuden saada sellaista tietoa, joka voisi valaista muita ongelmia.

Tällä artikkelilla on kaksi tavoitetta. Ensinnäkin pyrimme antamaan mahdollisimman yleisen kuvauksen eri lukijaryhmien valinnoissa esiintyvistä vaihtelusta Pietarissa. Kuvauksemme sisältää sukupuoli-, ikä- ja koulutus kategoriat (jotka toimivat statuskulttuurien pääkorrelaattina), sekä myös työllisyyskategorian. Toiseksi tämä artikkeli on luonteeltaan metodologinen kokeilu. Käytämme analyysin aineistona venäläisen julkisten kirjastojen järjestelmän tuottamaa big dataa, jonka avulla voidaan tarkastella tiettyjen kirjojen suosiota eri lukijaryhmissä. Meitä ei näin ollen rajoita kohteiden sitova valinta, eikä tiukka jaottelu genren mukaan. Lisäksi voimme arvioida genreluokittelun validiteettia. Pyrimme samalla seuraamaan big dataan kytkeytyvän analyysin strategiaa, emmekä käytä ennustusten muotoiluun monimutkaisia koneoppimisalgoritmeja.³

Sinänsä analyysin lähestymistapa on hyvin perinteinen, mutta se mahdollistaa johtopäätösten vertailukelpoisuuden sellaisten tutkimusten kanssa, joissa on käytetty samankaltaisia lähestymistapoja.

Ennen aineiston kuvailua täytyy tehdä muutama huomautus kulttuurituotteiden kulutuksen tutkimuksesta Venäjällä. Venäjällä kulttuurituotteiden kulutus, niin kuin moni muukin asia, näyttää olevan hämmästyttävän vähän tutkittu aihe. Neuvostoliiton aikana tehtiin suuri määrä tutkimuksia, joiden ongelmanasettelu oli suorastaan bourdieulainen ja joiden tavoitteena oli arvioida, miten hyvin on onnistuttu tavoitteessa saavuttaa älymystön ja työläisten välinen kulttuurituotteiden kulutuksen konvergenssi eli yhdentäminen.

Saavutukset olivat surullisen olemattomia: työväen kulttuuripääoma oli älymystön kulttuuripääomaa vähäisempää ja muodostui suurimmaksi osaksi sellaisista taiteen muodoista, jotka tutkijoiden mielestä kuuluivat populaarikulttuurin ja ”mauttomuuden” kategoriaan (Teatr i publika 2013; Duhovnyi mir 1972). Tämänkaltaisen ”huolestumisen” loogisena seurauksena oli muutama mittava tutkimus, jotka oli omistettu sosialisatiolle, erityisesti työläisnuorison sosialisatiolle, ja joiden päämääränä oli etsiä ratkaisu, jolla saataisiin senhetkinen tilanne korjattua (Duhovnyi mir 1972; Perov 1980). Näiden aineistojen tärkeimpänä puutteena voidaan pitää sitä, että käytännössä mikään niistä ei perustunut edustaviin otoksiin, jotka olisivat kattaneet koko perusjoukon. Tämä johtui monista neuvostoliitonaikaista sosiologiaa rajoittavista tekijöistä (Sokolov 2011).⁴

Parhaassa tapauksessa meillä on käytettävissä otoksia ammattiryhmittäin (esimerkiksi työläisnuoriso, opiskelijat). Silti ne ehdottomasti ansaitsevat suurempaa huomiota sekä jatkotarkastelua. Huolimatta Bourdieun suosiosta Neuvostoliiton jälkeisenä aikana kulttuurin kulutuksen tutkimus ei ole ollut tutkijoiden suosiossa; emme tunne yhtään työtä, jossa olisi yritetty eksplisiittisesti todeta, kuinka hyvin Venäjään voidaan soveltaa Bourdieun homologiatesiä, vaikka epäsuoria johtopäätöksiä voikin tehdä tarkastelemalla Pietarin asukkaiden kulttuurituotteiden kulutuksen seurantatutkimusta (Ille 2000; Ille 2007; Ille 2008a; Ille 2008b; Ille 2010).

Aineisto

Pietarin kirjastoissa käytetään IRBIS 64 -järjestelmää, jonka avulla voidaan luoda ja ylläpitää useita tietokantoja. Ne sisältävät tietoja kirjaston käyttäjiksi kirjautuneista asiakkaista ja lainauspalvelusta. Järjestelmä tarjoaa useita tietoteknisiä ratkaisuja, jotka on räätälöity kirjastojen työntekijöiden erilaisiin tarpeisiin.

Asiakastietojen tallennukseen ja muokkaukseen sekä lainaustietojen tallennukseen on erillinen sovellus. Kirjastovirkailija tallentaa uuden asiakkaan tiedot uuden asiakkaan työtilaan ja antaa kirjastokortin (uuden asiakkaan käyttäjätunnus näkyy yhteisestä tietokannasta). Sähköisten kirjastokorttien käyttö alkoi Pietarin kirjastoissa 2000-luvulla, mutta IRBIS-järjestelmään on tehty muutoksia vielä pitkään. Vuodesta 2014 alkaen tietokannassa olevat virheet vähenivät lähes olemattomiin, koska kaikissa kaupungin kirjastoissa alettiin käyttää yhtenäistä standardia. Lisäksi tärkeää oli, että ko. vuoden aikana kaikki kirjastot liitettiin samaan järjestelmään.

Lainaustiedot poimittiin tietokannasta V.V. Majakovskin valtiollisen keskuskirjaston johtavan tietojärjestelmäasiantuntijan Karl Linnon⁵ avulla (1.1.–31.12.2014 väliseltä ajalta). Tilastoyksikkönä oli kirjan lainaustapahtuma. Lisäksi tiedonhakuun asetettiin muutama rajoitus: loppuversioon lisättiin asiakastiedot *Tsitatel*-sovelluksesta ja vain ne kirjat, jotka

kuuluvat kaunokirjallisuuden osastoon (kirjastoluokitus). Kaikki vieraskielinen kirjallisuus rajattiin tutkimuksen ulkopuolelle. Vuoden 2014 ensimmäiseen tietokantaversioon sisällytettiin tietoja asiakkaista (käyttäjätunnus,⁶ sukupuoli, syntymävuosi, tietoja koulutuksesta ja työstä), lainauspaikan mukainen kaupunkialueen kirjaston koodi ja bibliografinen viittaus tiettyyn julkaisutyypin.

Tutkimusta varten lyhensimme teoksen tunnistetiedot kirjallisuusviitteissä tekijän nimeen. Tämän vuoksi poistimme kirjallisuusviitteestä kaikki tiedot, jotka tulivat ensimmäisen pisteen jälkeen. Esimerkiksi kirjasta, josta *Katalogizator*-sovellukseen (suom. luetteloija) on tallennettu tiedot nimellä *Remarque, Erich Maria. Taivas ei tunne suosikkeja. Musta obeliski [Teksti]: Romaanit: käännetty saksasta / E.M. Remarque, 1993. – 575 sivua*, lyhentyi muotoon *Remarque, Erich Maria*. Tällaisten muutosten seurauksena kirjallisuusviitteet saivat identtisen muodon. Tällä tavalla tietokannasta kuitenkin jäivät pois kaikki julkaisut, joiden bibliografiset tiedot eroavat siitä, millä tavalla yhden tekijän kirjat viedään järjestelmään. Jos aiemman toiminnon jälkeen kirjallisuusviitteestä ei jäänyt mitään, mistä voisi tunnistaa kirjan, se otettiin kokonaan pois. Meidän oli tehtävä vielä muitakin muutoksia. Ongelmana on kaikille kaupungin kirjastoille yhteisen tietojen tallennusstandardin puuttuminen. Sen jälkeen, kun olimme lyhentäneet kirjallisuusviittaukset, havaitsimme tietokannan sisältävän useita saman tekijännimen variantteja. Esimerkiksi *Aleksandr Puškin* oli tallennettu kolmessa eri muodossa: Puškin A.; Puškin, Aleksandr; Puškin, Aleksandr Sergejevitš. Tästä syystä kolmannessa vaiheessa kaikki saman kirjailijan nimi eri kirjoitusmuodot yhtenäistettiin ja tietokannan lopullisessa versiossa Puškinin nimi on muodossa Puškin A. Näiden muutosten vuoksi vuonna 2014 tietokantaan vietyjen nimikkeiden määrä laski 26 965:stä 18 054:ään.

Tämän artikkelin analyysissä käytimme niiden Pietarin kirjastoja käyttäneiden tietoja, jotka ovat ainakin kerran lainanneet jonkun kirjailijan teoksen. Kaiken kaikkiaan aineisto koostuu siis 794 978 lainauksesta, jotka 84 000 ihmistä tekivät vuoden 2014 aikana. Tämä luku ei käsitä siis ainoastaan kaunokirjallisuuteen kohdistuneita lainauksia, joten se ei heijasta kirjastoissa kävijöiden totaalista määrää. Emme erottaneet tilanteita, joissa lainattiin vain yksi kirja tai kun sama lukija lainasi peräkkäin useita saman tekijän kirjoittamia teoksia, koska olemme sitä mieltä, että tällaiset tapaukset eivät ole tilastollisesti täysin riippumattomia.

Uudesta kirjastonkäyttäjistä kirjastovirkailija merkitsi tietokantaan sukupuolen, iän, koulutuksen (jokin seuraavista: *ei ole, keskiasteen koulutus, ammattitutkinto, korkeakoulututkinto*) ja työllisyystilanteen. Viimeksi mainitussa tapauksessa joskus tietokantaan merkittiin toimi, mutta näitä merkintöjä oli vain noin 13 %. Tämä tarkoittaa kuitenkin 104 979 sellaista lainaustapausta, jossa lainaajan toimi on tiedossa, mikä on riittävä määrä luokitteluun ja analysointiin. Muissa tapauksissa käytimme seuraavia luokkia: *alle kouluikäinen, koululainen, ammatillisen oppilaitoksen opiskelija, korkeakouluopiskelija, työntekijä, toimihenkilö, eläkeläinen ja työtön*.

Seuraavaksi analysoimme 200 suosituimman kirjailijan kohdeyleisöä. Näitä lainaustapahtumia on yhteensä 293 319 ja suosituin kirjailija oli Daria Dontsova (8 469 lainaajaa) ja listan viimeinen oli David Liss (223 lainaajaa).

Kirjastokorttien avulla lukijoiden mieltymyksiä voidaan selvittää rajallisesti, koska oletettavasti nämä lukijat eivät ole edustava otos kaupunkilaisista, eivät edes niistä kaupunkilaisista, jotka eivät voi elää ilman painettua sanaa, sillä kirjoja voi myös ostaa tai ladata sähköisenä. Toisen oletuksen mukaan hyvin toimeentulevien ryhmät ja nuoremmat ikäryhmät, jotka käyttävät aktiivisesti internetiä, eivät käy kirjastoissa. Itse asiassa tutkimustuloksemme tukevat näitä oletuksia kuitenkin vain osittain. Eläkeläiset ovat tosiaan kaikkein aktiivisim-

	Kävittekö kirjastossa viimeisten 12 kk:n aikana?		Yhteensä
	Kyllä	Ei	
Sukupuoli			
Mies	493 (12,8 %)	3358 (87,2 %)	3851 (100 %)
Nainen	980 (19,1 %)	4145 (80,9 %)	5125 (100 %)
Yhteensä	1473 (16,4 %)	7503 (83,6 %)	8976 (100 %)
Koulutus			
Kesken jääneet keskiasteen opinnot	8 (2,6 %)	304 (97,4 %)	312 (100 %)
Keskiaste	449 (10,6 %)	3793 (89,4 %)	4242 (100 %)
Korkea-asteen koulutus	1015 (23,1 %)	3388 (76,9 %)	4403 (100,0 %)
Yhteensä	1472 (16,4 %)	7485 (83,6 %)	8957 (100 %)
Ammatti			
Työntekijät	55 (5,2 %)	1008 (94,8 %)	1063 (100 %)
Ei-korkeasti koulutetut toimihenkilöt	114 (14,0 %)	698 (86,0 %)	812 (100 %)
Korkeasti koulutetut asiantuntijat	532 (25,5 %)	1557 (74,5 %)	2089 (100 %)
Johtajat ja yksityisyrittäjä	41 (14,4 %)	244 (85,6 %)	285 (100 %)
Muut työlliset	90 (13,2 %)	593 (86,8 %)	683 (100 %)
Opiskelijat	303 (46,2 %)	353 (53,8 %)	656 (100 %)
Eläkeläiset	239 (9,4 %)	2312 (90,6 %)	2551 (100 %)
Yhteensä	1466 (16,4 %)	7469 (83,6 %)	8935 (100 %)
Tulot			
Ei vastausta	482 (18,4 %)	2137 (81,6 %)	2619 (100 %)
Alin kvantiili	169 (12,5 %)	1181 (87,5 %)	1350 (100 %)
Toinen kvantiili	216 (14,0 %)	1326 (86,0 %)	1542 (100 %)
Kolmas kvantiili	219 (15,7 %)	1174 (84,3 %)	1393 (100 %)
Neljäs kvantiili	185 (17,3 %)	882 (82,7 %)	1067 (100 %)
Ylin kvantiili	203 (20,2 %)	803 (79,8 %)	1006 (100 %)
Yhteensä	1474 (16,4 %)	7503 (83,6 %)	8977 (100 %)

Taulukko 1. Kirjastokäynnit viimeisten 12 kk:n aikana vuosina 2005–2011 sukupuoli-, koulutus-, tulo- ja työllisyyskategorioittain.

pia lukijoita, joiden tekemien lainausten osuus listallamme olevien kirjailijoiden kirjoista on 112 449 lainaustapahtumaa (38,3 % tapausten kokonaismäärästä, joka on 293 319). Toiseen ryhmään kuuluvat kuitenkin työssä käyvät, joiden osuus on 85 444 tapausta (29,1 %), ja kolmannen ryhmän muodostavat koululaiset (13,1 %). Vaikka aineisto on luultavasti vinoutunut vanhemman ikäryhmän hyväksi, eikä tuloksia kokonaisuutena voi käyttää suosion arviointiin, siinä on riittävästi eri ikäryhmien edustajia lukijoiden ja kirjojen piirteiden väliseen analyysiin. Vakavampi epäily on se, että tapauksemme edustavat taloudellisesti huonosti toimeentulevien ryhmiä. Onneksi tähän ongelmaan on erinomainen tietolähde: M.E. Illen pitkittäisaineistoon perustuva tutkimus, jossa 20 vuoden aikana (1991–2011) koehenkilöiltä kysyttiin muun muassa kirjaston käytöstä. Taulukkoon 1 on koottu tiedot vuosilta 2005–2011.

Vaikka yleinen kirjastonkäyttöaste on melko alhainen (16,4 % vastaajista sanoi käyneensä kirjastossa viimeisten 12 kuukauden aikana), voimme todeta, että kirjastokäyntien määrä kasvaa tulojen kasvaessa. Joka tapauksessa 2000-luvun jälkipuoliskolla sähköiset kirjat eivät vielä vaikuttaneet valmiuteen käydä kirjastoissa. On huomionarvoista, että tässä tutkimuksessa eläkeläiset eivät ole lukijoiden pääryhmä, vaikka kirjastojen kävijätilastoissa he sitä ovat. Voimme selittää tätä sillä, että opiskelijat ja työntekijät käyvät pääasiassa muissa kuin kaupungin kirjastoverkkoon kuuluvissa kirjastoissa, kuten yliopistojen tai virastojen kirjastoissa. Tässä yhteydessä herää kysymys: lainaavatko yliopiston kirjastossa käyvät opiskelijat samoja kaunokirjallisia teoksia kuin kaupunginkirjastoissa käyvät opiskelijat,⁷ vai eroavatko nämä lukijaryhmät toisistaan? Meillä ei ole suoria tietoja, jotka tukisivat tätä oletusta, mutta on monia epäsuoria, jotka ovat sitä vastaan.⁸ Siksi muistutamme vaihtoehtoisten hypoteesien mahdollisuudesta, mutta oletamme, että kaupungin kirjastoissa käyvien opiskelijoiden mieltymykset kertovat meille jotain opiskelijoiden lukutottumuksista yleisesti.

Kirjallisuusmieltymykset ja sosiaaliset kategoriat

Taulukossa 2 on esitetty 200 suosituimman kirjailijan lukijakuntaa kuvaavien muuttujien suhteet (Spearmanin järjestyskorrelaatio). Valitsimme seuraavat muuttujat:

- (1) miesten osuus kaikista lukijoista
- (2) mieslukijoiden keski-ikä
- (3) keskiasteen ammatillisen koulutuksen suorittaneiden osuus verrattuna korkeakoulututkinnon suorittaneisiin (koska keskiasteen ammatillinen koulutus johtaa työntekijäammattiin ja koulutus yleisesti ottaen korreloi parhaiten statuskulttuuriin kuulumisen kanssa, voidaan tätä arvoa pitää kaikkein konventionaalisimpana ”tuotteen kulttuurisen tason” mittarina (Bryson 1996; Warde & Gayo-Cal 2009, 123)⁹
- (4) työntekijöiden osuus verrattuna toimihenkilöiden osuuteen (perinteinen neuvostoluokittelu työn fyysisyyden ja ei-fyysisyyden perusteella)
- (5) opiskelijoiden osuus
- (6) V.V. Majakovskin mukaan nimetystä kirjastosta lainattujen teosten määrä suhteessa lähikirjastoista lainattuihin.

	Miesten osuus	Keski-ikä	Korkea-koulutus vs. keskiasteen ammatillinen koulutus	Työntekijät vs. toimihenkilöt	Opiskelijoiden määrä	Majakovskin kirjasto vs. lähikirjastot
Miesten osuus	1,000	-,416**	,170*	,190**	,030	-,033
Keski-ikä	-,416**	1,000	-,548**	,444**	-,483**	-,289**
Korkea vs. toisen asteen ammatillinen	,170*	-,548**	1,000	-,732**	,468**	,606**
Työntekijät vs. toimihenkilöt	,190**	,444**	-,732**	1,000	-,356**	-,470**
Opiskelijoiden osuus	,030	-,483**	,468**	-,356**	1,000	,645**
Majakovskin kirjastoverkko vs. lähikirjastot	-,033	-,289**	,606**	-,470**	,645**	1,000

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Taulukko 2. Lukijakunnan keskeisten ominaisuuksien korrelaatio, Spearmanin järjestyskorrelaatiokerroin ($N = 200$)

Jotkin tulokset olivat täysin odotettavissa. Miesten osuuden yhteys työläisten määrään ei yllätä, sillä miesten osuus fyysisistä työtä tekevästä on suurempi kuin naisten. Korkea-koulutuksen saaneiden osuus keskiasteen koulutusta ylemmän koulutuksen suorittaneiden keskuudessa on läheisessä suhteessa toimihenkilöiden ja korkeakoulututkintoa suorittavien opiskelijoiden määrään. Tämä vahvistaa sen, mitä edellä sanottiin keskiasteen ammattiopintojen suorittamisen roolista ponnahduslautana työntekijätason ammattiin. Muut tulokset ovat vieläkin kiinnostavampia, esimerkiksi eri lukijakunnat sijoittuvat kaupunkitilan eri osiin. Opiskelijat ja korkeasti koulutetut käyttävät V.V. Majakovskin mukaan nimettyä keskuskirjastoa lähikirjaston sijasta. Tämä voidaan helposti selittää kirjastojen sijainnilla: tehtaat sijaitsevat kaupungin laitamilla, kun taas yliopistot ja toimistot sijaitsevat keskustassa, jossa sijaitsevat myös Majakovskin kirjastot. Selittäväenä tekijänä on myös valikoimien runsaus, sillä keskustakirjastoissa on sellaisia kirjoja, joita ei ole aluekirjastoissa tarjolla.¹⁰

Ikien korrelaatiot eivät ole yhtä selkeitä. Ikä on sidoksissa sukupuoleen eli miehet ovat laajemmin edustettuina nuorten lukijoiden suosimien kirjojen lukijakunnassa. Miesten osuus korkeakoulutuksen saaneissa on myös pienempi. Toisin sanoen mitä alhaisempi on lukijoiden iän keskiarvo sitä selvemmin korkeakoulututkinnon suorittaneiden osuus ylittää keskiasteen ammattikoulutuksen saaneiden määrän. Jälkimmäinen voidaan selittää osaltaan nuorten korkeakoulutettujen määrän kasvulla. Mutta kuten jäljempänä näemme, tämä on vain osa totuutta. Toistaiseksi jätämme nämä havainnot odottamaan puuttuvia palapelin palasia.

Kuvio 1 kuvaa muuttujien välisiä suhteita moniulotteisen skaalauksen algoritmin avulla (PROXCAL). Havaintoyksiköiden väliset etäisyydet laskettiin tarkastelemalla lukijakuntien välisiä yhteneväisyyksiä sukupuolen, iän (ikäkategorioittain) ja koulutustaustan perusteella. Lisäksi tarkasteltiin työllisyystietoja, joihin lisättiin tiedot kirjojen lainausilheydestä muuta-

missa suurissa aluekirjastoissa sekä M.J. Lermontovin ja V.V. Majakovskin mukaan nimettyjen kirjastoketjujen kirjastoissa. Etäisyyksien laskemiseksi hyödynnettiin frekvenssijakaumien laskemiseen tarkoitettua khiin neliö -testiä. Kuviossa 1 on kuvattuna kolmiulotteisen ratkaisun kaksi ensimmäistä ulottuvuutta.¹¹ Sosiaalisten kategorioiden ja kirjailijoiden kaaviot yhdistettiin sen selvittämiseksi, mihin kategorioiden kuuluvat suosivat mitään kirjoja.

Ensimmäinen ulottuvuus tuo selkeästi esiin suuret erot kaikista nuorimpien lukijakategorioiden, eli päiväkotilasten ja ensimmäisillä luokilla olevien, ja muiden lukijakategorioiden välillä.

Toisessa ulottuvuudessa muista kategorioista selkeimmin eroavat yläluokilla olevien koululaisten, opiskelijoiden ja nuorten aikuisten kategoriat sekä samanaikaisesti V.V. Majakovskin kirjaston asiakkaat laitakaupungin, erityisesti Nevan piirin teollisuusalueen kirjastojen asiakkaista. Muutoin toisiinsa nähden täysin vastakkaisia alakoululaisia ja eläkeläisiä yhdistää se, että he lainaavat kirjoja pääasiassa lähikirjastoistaan, mikä pätee myös matalasti koulutettuihin aikuisiin, toisin sanoen fyysistä työtä tekeviin henkilöihin. Vaikka alakoululaiset lainaavatkin Kornei Tšukovskin, eläkeläiset Daria Ustinovan ja matalasti koulutetut aikuiset Neznanskin ja Beljaninin teoksia, näkyvät nämä erot kaaviossa.

Seuraavaksi sovellettiin hierarkkista klusterianalyysiä tapausten ryhmittelmiseksi. Jälleen hyödynnettiin khiin neliö -testiin perustuvia kirjailijoiden etäisyyksiä, ja ryhmien yhdistämiseksi sovellettiin ryhmien välisten yhteyksien optimointialgoritmia. Ratkaisuvaihtoehtoja välillä 4–20 tarkasteltiin ja lopulta päädyttiin kahdeksaan klusteriin, mikä vaikutti parhaalta vaihtoehdolta saada esiin maksimivariaatio minimimäärällä ryhmiä.¹² Taulukossa 3 on esitetty kolme kunkin ryhmän keskuudessa suosituinta kirjailijaa sekä heidän lukijakuntiansa keskimääräiset piirteet.¹³

Ennen kaikkea analyysissä on kiinnitettävä huomiota taulukon viimeiseen riviin, jossa on otoksen keskiarvot.

Keskiarvoista näkyy, että naiset lukevat aktiivisemmin kuin miehet, joita on vain 22,5 % tarkastelemiemme kirjailijoiden teoksien lainaajista. Lukijoiden iän keskiarvo on 48,9 vuotta. Enemmän kuin keskiasteen koulutuksen saaneista lukijoista 72,2 % on saanut korkeakoulutasteen koulutuksen, ja 35,7 % käyttää V.V. Majakovskin kirjastoketjun kirjastoja. Lukijoiden ikä ansaitsee erillisen kommentin: kirjastovirkailijoiden kanssa käydyistä keskusteluista tiedetään, että perheiden yleinen käytäntö on delegoida kirjojen lainaaminen yhdelle perheenjäsenelle, joka on useimmiten vanhempaan ikäryhmään kuuluva (vanhemmilla on enemmän vapaa-aikaa ja he ovat kotona aluekirjastojen aukioloaikoina). Tämä käytäntö mahdollisesti selittää eläkeläisten suuren määrän ja näyttää nostavan lukijoiden iän keskiarvoa. Käytäntö tasoittaa ikäryhmien välisiä rajoja, jotka todellisuudessa ovat jyrkemmät kuin kaavioissamme. Silti eroavaisuudet ilmenevät kaavoissa selkeästi otoksen suuruuden ansiosta.

Kaksi ensimmäistä klusteria ovat keskenään ilmeisen samanlaisia siinä mielessä, että niissä on muita ryhmiä korkeampi osuus työläisiä ja toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneita miehiä. Ne erottuvat selvästi toisistaan iän ja jonkin verran koulutuksen ja paikkakunnan mukaan. Toinen klusteri on nimittäin nuorempi ja siinä on suurempi opiskelijoiden (korkeakoulujen suosion seuraus?) sekä Majakovskin kirjaston käyttäjien osuus. Kokonaisuudessaan ne vaikuttavat yhden tarinan kahdelta osalta: ensin kaupungeissa asuvan työväestön nuoremman sukupolven suosikkikirjallisuutta oli Neznanski ja nyt sitä on Lukjanenko. Myös kolmas ja neljäs klusteri ovat samanlaisia demografisessa mielessä, sillä niissä vallitsevat keskivertolukijaa vanhemmat naiset. Jos ensimmäisen ja toisen klusterin ero näkyy iässä, niin tässä ryhmässä se tulee vastaan koulutustasossa (kolmannen klusterin Iris Murdoch vastaan

Kolme suosituinta kirjailijaa ja kirjailijoiden kokonaismäärä klusterissa	Miesten osuus	Keski-ikä	Korkea vs. keskiasteen ammatillinen	Työntekijät vs. toimitushenkilöt	Opiskelijoiden osuus	Majakovskin kirjasto vs. lähikirjastot
1. Abdullajev, Buškov, Leonov, Neznanski, Kolytšev (17)	,5035	59,2353	,6432	,2853	,0093	,1090
	,09558	2,68164	,06889	,08137	,00832	,08756
2. Lukjanenko, Pikul, Rollins, Semjonova, Beljanin (8)	,5030	47,5000	,6385	,2493	,0256	,3517
	,11967	2,50713	,08966	,08578	,01158	,25699
3. Akunin, Rubina, Ulitskaja, Andrejeva, Veller (69)	,1748	52,2754	,7813	,0926	,0487	,6130
	,07529	5,22124	,04721	,03459	,04058	,28267
4. Marinina, Roberts, Ustinova, Litvinov, Roij (63)	,1047	58,6349	,6449	,1408	,0113	,1417
	,03381	1,92858	,06224	,04293	,00617	,10297
5. Nosov, Uspenski, Lindgren, Krjukova, Zoštšenko (20)	,3585	18,2500	,7924	,0835	,0102	,1129
	,06285	2,97135	,04686	,02596	,00959	,05772
6. Puškin, Tolstoi, Gogol, Turgenev, Rowling (10)	,3195	26,1000	,7762	,0901	,0493	,2305
	,03588	3,07137	,02972	,03650	,02186	,06814
7. Dostojevski, Bradbury, Bulgakov, Shakespeare, Bunin (6)	,2445	34,3333	,7905	,0927	,1205	,6202
	,02660	5,64506	,02801	,01286	,04720	,27175
8. Remarque, Strugatski, King, Solženitsyn, Martin (7)	,2869	37,7143	,7743	,1169	,1181	1,0189
	,05734	2,75162	,05361	,02753	,03323	,46979
KESKIARVOT	,2254	48,9200	,7218	,1302	,0334	,3566
	,14717	13,71364	,08824	,07366	,03925	,33094

Taulukko 3. Klustereihin kuuluvien kirjailijoiden lukijakunnan piirteet (keskimääräiset poikkeamat ja keskihajonta alla kursivilla).

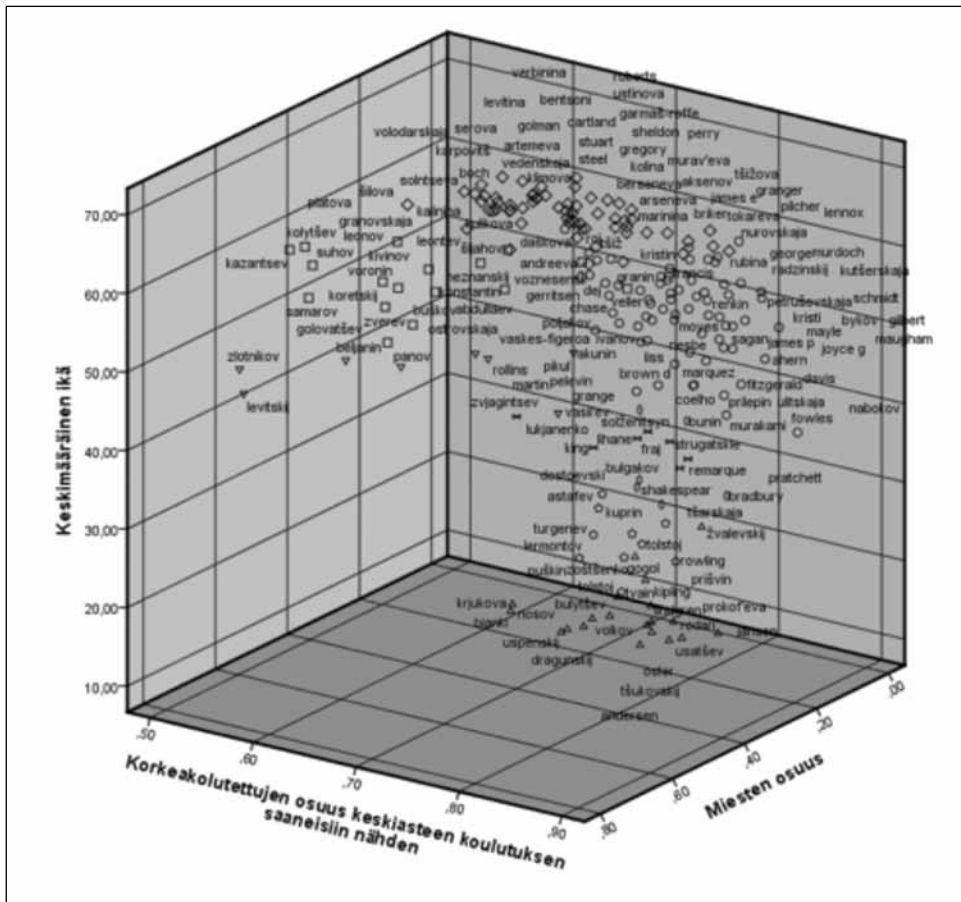
neljännen klusterin Viktoria Šilova). Kolmannessa klusterissa korkeasti koulutettujen, Majakovskin kirjaston asiakkaiden ja opiskelijoiden osuus on keskimääräistä korkeampi (korkeasta iän keskiarvosta huolimatta). Työväestön, ammattikoulutuksen saaneiden ja fyysistä työtä tekevien määrä on alempi. Neljäs klusteri on vastakkainen suhteessa kolmanteen.

Viides ja kuudes klusteri ovat taas samanlaisia demografisessa mielessä. Näiden klustereiden lukijat ovat keskivertolukijaa nuorempia ja niissä on enemmän poikia kuin tyttöjä. Viides klusteri koostuu sellaisenaan esi- ja alakoululaisille tarkoitettujen kirjojen kirjailijoista, joiden teoksia voivat lainata lapset itse tai heidän vanhempansa. Tässä yhteydessä on tärkeä muistaa, että korkeasti koulutettujen lukijoiden osuus tässä kategoriassa on suurempi verrattuna ammatillisen koulutuksen saaneiden osuuteen. Korkeasti koulutetut aikuiset lainaavat lastenkirjoja keskimääräistä huomattavasti useammin. Kuudes klusteri koostuu yläkoululaisten kirjallisuudesta, johon kuuluu myös J. K. Rowling. Tähän klusteriin kuuluvien kirjailijoiden kirjoja lukevien joukossa on vähän Majakovskin kirjaston käyttäjiä ja opiskelijoita (kuudennessa klusterissa heitä on vähän enemmän kuin viidennessä).

Lopuksi seitsemäs ja kahdeksas klusteri jatkavat suoraan kahden edellisen klusterin piirillä linjalla. Näiden klusterien lukijat ovat keskimääräistä nuorempia, mutta vanhempia kuin kahdessa edellisessä klusterissa. Heidän koulutuksensa on huomattavasti korkeampi ja suurempi osa heistä on opiskelijoita ja Majakovskin kirjaston asiakkaita. Seitsemännessä klusterissa on jonkin verran yhtäläisyyksiä koulujen tai yliopistojen opinto-ohjelman kanssa (Dostojevski, Bulgakov, Bunin ja Shakespeare), mutta siihen kuuluu myös nuoruuden lempikirjailijoita (King ja Bradbury). Kahdeksas klusteri on mielenkiintoinen E.M. Remarquen, A.I. Solženitsynin, George Martinin ja Terry Pratchetin yhdistelmä eikä muistuta kouluajoista.

Tässä tarinassa ilmenee varmasti statuskulttuurien välisiä eroja. Todennäköisyys, että lukijoiden valinta osuu Julija Šilovaan tai Andrei Levitskiin, on noin 2,47 kertaa suurempi ihmisillä, jotka ovat suorittaneet toisen asteen ammatillisen tutkinnon kuin niillä, jotka ovat suorittaneet korkeakoulututkinnon. Jälkimmäisillä taas on kolme kertaa suurempi todennäköisyys ottaa John Fowlesin tai Tove Janssonin teos. Johtuuko tämä siitä, että korkeakoulututkinnon suorittaneet eivät tietoisesti lue Šilovaa (kulttuurisnobismin mallin mukaan), vai siitä, että toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneet eivät lue mitään muuta? Korkeakoulutetut ihmiset taas lukevat sekä Šilovan että Fowlesin teoksia ja lainaavat lapsilleen Janssonin kirjoja. Ovatko he sitten kaikkiruokaisia lukijoita? Tässä vaiheessa analyysimme tulokset eivät salli päätellä, että korkea-asteen koulutus vähentäisi mahdollisuutta (absoluuttisessa merkityksessä) tulla Šilovan lukijaksi. Näemme kuitenkin, että enemmän koulutettujen ihmisten keskuudessa on jälkiä snobismista. Klusterien 1, 2 ja 4 lukijoista suurin osa on korkeakoulututkinnon suorittaneita, vaikka heidän osuutensa ei ole niin ylivoimainen kuin muissa tapauksissa. Jos monimutkaistetaan tilannetta vielä lisää, niin korkeakoulutettujen ihmisten ryhmä voi olla kerrostunut ja sisältää enemmän tai vähemmän snobistisia segmenttejä.

Voimme päätellä, että koulutustasojen väliset erot vaikuttavat merkityksettömiltä verrattuna sukupuoli- ja ikäryhmien välisiin eroihin. Naisilla on vastaavaan miesten ryhmään verrattuna enemmän kuin neljä kertaa suurempi todennäköisyys lainata Rosamunde Pilcher (miesten ja naisten todennäköisyyksien suhde on 0.224), kun taas miehillä on 8,6 kertaa suurempi todennäköisyys lainata Roman Zlotnikov. Huolimatta siitä, että jotkut lainaavat kirjoja lapsilleen, Danielle Steelin ja Eduard Topolin lukijoiden keski-ikä (63 ja 62) on neljä kertaa suurempi kuin Eduard Uspenskin ja Grigori Osterin lukijoiden (15). Jos tarkastellaan lukumieltyymysten moninaisuutta kokonaisuutena, niin enemmän tai vähemmän vaativan lukemisen vastakohtaisuuden voi huomata ainoastaan vertaamalla sitä muihin yhtä tärkeisiin

Kuvio 1: Kirjallisen maun vaihtelu suhteessa lukijan ikään, koulutukseen ja sukupuoleen.

vastakohtapareihin, esimerkiksi sukupolvien välillä ja normaalin biografisen syklin (kaikkine sukupuolesta riippuvaisine variaatioineen) vaiheiden välillä. Seuraavaksi keräämme yhteen kaikki tekemämme havainnot ja esitämme ne tarinanmuodossa tukeutuen kirjoittajien sijaintiin kolmiulotteisessa avaruudessa (eikä algoritmiin perustuvassa laskennallisessa tasossa), jonka akselit perustuvat yksiselitteisiin empiirisiin havaintoihin: pystyakselille sijoittuu keski-ikä ja vaaka-akseleille miesten osuus suhteessa naisiin ja korkeakoulututkinnon suorittaneiden osuus suhteessa toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneisiin (ks. kuvio 2). Jokaisella kirjailijalla on tietty tunnus, joka vastaa klustereitamme.

Suurin osa ihmisistä aloittaa lukemisen lasten kirjoista. Kirjojen lukeminen lapsille ääneen ja sopivien kirjojen hankkiminen heille on yleisempää korkeasti koulutetun väestöosan keskuudessa. Lisäksi vanhempien koulutustaso näkyy siinä, millaisia kirjoja kotiin tuodaan. Vähemmän kouluttautuneet hankkivat lapsille Biancaa tai Krjukovaa, kun taas korkeammin kouluttautuneet Janssonia, Rodaria tai Kiplingiä (tässä ja monessa kohtaa jäljempänä artikkelissa näkyy venäläisen ja ulkomaalaisen kirjallisuuden vastakkainasettelu).

Seuraavaan vaiheeseen ihmisen omassa kulttuurisessa kehityksessä (ja luultavasti ensimmäisiin kirjoihin, jotka nuori hankkii itse) kuuluvat koulun kirjallisuustunneilta tutut

kirjailijat ja mahdollisesti niiden lisäksi Mark Twain tai J. K. Rowling. Yläkoulun viimeisillä luokilla syntyy eriytymistä lukumielityksissä. Jotkut nuoret, pääasiassa pojat, lukevat venäjänkielistä fantasiakirjallisuutta, erityisesti pojille suunnattuja fantasian alagenrejä, kuten fantasiaelementtejä sisältäviä trillereitä. Toiset jatkavat klassikoiden, kuten Shakespearen maailmaan tutustumista, ja viihdekirjallisuutta, jota he lukevat klassikoiden lisäksi, on kyllä fantasiakirjallisuutta, mutta todennäköisemmin käännettyä sellaista (King, Pratchett tai Martin).

Pojat, jotka lukevat Lukjanenkon ja erityisesti Beljaninin kaltaista kirjallisuutta, hankkivat todennäköisemmin keskiasteen ammatillisen koulutuksen. Heidän lukumielityksensä vastaavat vanhemman sukupolven työläisten lukumielityksiä; heillä Lukjanenkon roolissa olivat Koretski ja Neznanski. Sitä, että nämä kaksi monen piirteen osalta vastaavaa ryhmää pitävät erilaisista genreistä, voi selittää kahdella tavalla. Kyse voi olla odotettavasta mieltymysten kehityksestä (nykyiset Lukjanenkon lukijat alkavat jonkun ajan päästä lukea ”miesten dekkareita”), tai sukupolvien välisestä muutoksesta.

Me tulkitsemme tuloksia niin, että on kyse jälkimmäisestä. Nuoremman sukupolven keskuudessa fantasiasta on tullut hallitseva genre, ja se on ottanut paikan, joka dekkareilla oli vanhemmalla sukupolvella. Nuoremman sukupolven keskinäiset erot mieltymyksissä fantasian alalajeihin selittyvät kulttuurisen ympäristön eroilla. Ne, joiden lukumielitykset kehittyvät pidemmälle ”kulttuurisen kasvun” tiellä, siirtyvät vähitellen lukemaan 1900-luvun ulkomaisia klassikoita Remarquesta Fowlesiin. Naiset pyrkivät ”korkeakulttuurin kuluttajiksi” selvästi useammin kuin miehet. Yleensä ottaen nuorten sukupolvien keskuudessa pojilla on lukemisessa yliote tytöistä, mutta jo lukivuosista lähtien tytöt lukevat enemmän kuin pojat ja säilyttävät lukuinnon pidempään.

Pääasiassa naisten lukumielityksissä esiintyy myös haarautumiskohta, vaikka se tulee näkyviin vähemmän näytävästi, sillä klusterit viisi ja kuusi ovat vierekkäin ja menevät osittain päällekkäin. Suuren joukon äärilaitojen välillä on kuitenkin suuri ero. Yhdellä laidalla ovat Bykov ja Akunin ja toisella julkaisijoiden luonnehdinnan mukaiset ”ironiset dekkarit” tai ”naisille suunnatut psykologiset romaanit”. Šilovan tyyppilinen lukija on nainen, joka vastaa iältään, koulutukseltaan ja asuinpaikaltaan Neznanskin lukijaa.

Mielenkiintoista on, että sukupuolittuminen genrejen välillä näkyy oikealla muttei vasemmalla puolella kaaviota. Kirjat, joita lukevat pääasiassa keskiasteen ammatillisen tutkinnon suorittaneet henkilöt, jakaantuvat selvästi miesten ja naisten kirjoihin. Tällaista eroa on kuitenkin mahdoton nähdä kaavion toisella laidalla, missä sukupuolittumista ei ole.

Big data -aineistot tarkentavat kuvaa kulttuurin sosiologiasta

Miten artikkelissa esitetyt havainnot ja sosiologisessa tutkimuksessa paljon käsitelty kulttuurin kulutus liittyvät toisiinsa? Ensiksi toteamme, että vaikka on olemassa yleinen käsitys yhdenmukaisesta populaarikulttuurista, lukijakunnassa on syvää segmentointia. Lisäksi koulutustaso, joka perinteisesti määrittää kuulumista statuskulttuuriin, on tärkeä mittari tässä segmentoinnissa. Tässä analyysissä käytetyn aineiston perusteella emme voi tehdä päätelmiä siitä, ovatko statuskulttuuri ja taloudellisten kriteerien mukaan määritelty sosiaaliluokka yhteydessä toisiinsa (Chan, Goldthorpe 2007a; Chan, Goldthorpe 2007b). Silti on ilmeistä, että kirjailijat uusintavat samaa kulttuuria tuotannossaan ja näin ollen heidän teoksensa jakautuvat enemmän tai vähemmän laadukkaiksi. Tässä merkityksessä Bourdieun väite yhdenmukaisuudesta saa osittain tukea. Emme kuitenkaan voi löytää vastausta kysymykseen, johtuuko tämä ero siitä, että vähemmän koulutettu ryhmä on vähemmän kiinnostunut

”korkeakulttuurista”, vai siitä, että vaateliaampi ryhmä välttää matalaa kulttuuria. Niiden analyttisten strategioiden avulla, joita olemme käyttäneet tässä artikkelissa, emme pääse tekemään loppupäätelmiä eliittien kaikkiruokaisuudesta tai rajoitetusta suvaitsevaisuudesta. Se tulee mahdolliseksi seuraavassa vaiheessa, jossa käytetään muita menetelmiä (esim. sosiaalisen verkoston analyysia).¹⁴

Toiseksi Holtin neobourdieulaista väitettä tukee se, että kirjailijoiden ja teosten statuksen mukainen segmentointi ei noudata tyyllilajien rajoja. Konventionaalisen määritelmän mukaan nimetty fantasiakirjallisuus esiintyy muutamassa klusterissa ja osa sen edustajista, kuten Bradbury tai Beljanin, asettuvat vastakkaisiin asemiin. Täysin uuden big dataan pohjautuvan induktiivisen lähestymistavan avulla olemme saaneet selville, että tyyllilajivalintoihin perustuvat laajasti käytetyt tutkimuskeinot ovat sopimattomia tässä artikkelissa esitettyjen tutkimuskysymysten tarkasteluun.

Kolmanneksi, vaikka statuskulttuuriin kuuluminen on tärkeä, se ei ole ainoa tai edes merkittävin tunnusmerkki, joka jäsentää lukemista. Sukupuoli, ikä ja sukupolvi vaikuttavat yhtä lailla tai jopa enemmän. Esimerkiksi samaa ympäristöä mutta eri sukupolvea edustavien lukemisen tavat eroavat selvästi (osa lukee fantasiakirjoja ja osa rikosromaneja). Näitä muutoksia selittävän teorian puute on tämänhetkisen yhteiskuntatieteellisen kulttuurin kulutuksen tutkimuksen heikkous. Muissa tapauksissa havaitaan mielenkiintoisia vuorovaikutuksia statuskulttuurien välillä, esimerkiksi sukupuolierojen ilmenemistä ammattikoulutuksen (mutta ei korkeakoulutuksen) saaneiden ihmisten tyypillisissä lukemistavoissa.

Neljänneksi elämänkaaren vaiheet ovat selvästi alituttu aihe. Mikä on korkeakulttuurin tuntijan ja arvostajan ura, miten se kehittyy siitä vaiheesta, kun luetaan lastenkirjoja opetusohjelman mukaan siihen vaiheeseen, kun tapahtuu eriytyminen naisten ja miesten rikosromaanien ja Fowlesin lukijoiden välillä. Synkronisen aineiston vuoksi ei ole mahdollista erottaa iän vaikutusta sukupuolen vaikutuksesta eli emme ole varmoja, alkavatko fantasiakirjallisuuden lukijat myöhemmin lukea rikosromaneja. Tutkijat, jotka käyttävät samanlaista aineistoa parin vuoden kuluttua, voivat vastata tähän kysymykseen. Me voimme vain ehdottaa mahdollisia tutkimusaiheita.

Artikkelin ovat kääntäneet venäjistä suomeen Helsingin yliopiston Kääntämisen ja tulkauksen maisteriohjelman opiskelijat Elisa Ahonpää, Ekaterina Belikova, Iuliia Guseva, Anneli Hanhisalo, Miroslav Girshfeld, Ulla Kannisto, Elisa Minkkinen, Heini Pietilä, Lauri Puranen, Yevheniia Riabova ja Anastasia Talchinskaya.

Viitteet

- 1 Artikkelin on käännös venäjänkielisestä artikkelista Sokolov, M.M.; Sokolova, N.A.; Safonova, M.A. (2016), Statusnye kul'tury, biografičeskie tsikly i pokolentšeskie izmeneniija v literaturnyh vkusah tšitatelei peterburgskih bibliotek. – *Žurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii*, 19:3, 116–135.
- 2 Usein tällainen muutos tapahtuu kulttuurirajojen ylittyessä. Ilmestymismaassaan kulttuurieliitin halveksimista japanilaisista ukiyo-e -puupiirroksista tuli lännessä tyylin perikuvia ja ne innoittivat

- Van Goghia. Muutamia vuosikymmeniä myöhemmin sama tapahtui länsimaisille sarjakuville niiden levitessä itään. Jäljempänä nähdään joitakin esimerkkejä kulttuurisen migraation arvostuksen nousun vaikutuksista.
- 3 Kirjoittajat haluavat kiittää Katerina Gubaa opastuksesta big datan maailmaan (Manovich 2011; Kitchin 2014).
  - 4 Virallisesti Neuvostoliitto suhtautui korkeakulttuuriin niin kuin se olisi voittaneen bourdieulaisuuden yhteiskunta, jossa La Distinction oli pohjana kulttuuripoliittikan laatimiselle. 1920-luvulta lähtien kulttuuripääoman kertymistä perinteiselle eliitille ja sen seurauksena mahdollisesti muodostuvia luokkarajoja pidettiin todellisena uhkana. Huolimatta kaikista kulttuurivallankumouksellisten kehotuksista lopettaa kokonaan porvarillinen kulttuuri tällä perusteella, siitä oivalluksesta, että korkeakulttuuri on erinomainen työkalu luokkarajojen luomiseen, tehtiin omaperäinen johtopäätös, että ihaillun kulttuuripääoman omistajiksi pitäisi saada koko neuvostokansa, tarvittaessa – pakolla. Jos kaikki neuvostoliittolaiset kävisivät klassisen musiikin konserteissa, musiikkimaku ei voisi enää asettaa vastakkain älymystöä ja työväestöä, mutta voisi nostaa neuvostokansan maailman parhaaksi kulttuurikansaksi ja kapitalismin sorron alla olevien maiden yläpuolelle. Porvarillinen ”valitun” ideologia, joka avautui kulttuurimaun kautta, otettiin vastaan ehdottomana totuutena ja siitä tuli päämäärä. Neuvostokansan korkeasta yleisestä ja tasavertaisesta kulttuuripääomasta tuli kansallinen ylpeyden aihe, mikäli näin voi sanoa Neuvostoliiton kontekstissa. Nimenomaan tämän päämäärän saavuttamisen arviointi innoitti erityisen paljon ensimmäisiä kulttuurisosiologeja.
  - 5 Kirjoittajat haluavat ilmaista kiitollisuutensa Linnolle.
  - 6 Kirjastokortin numeroiden asemasta valittiin käyttäjätunnus, koska järjestelmässä yhdellä asiakkaalla voi olla monta kirjastokorttia (yksi kortti eri kirjastoissa), mutta vain yksi käyttäjätunnus. Tietokannan lopullinen versio sisältää 84 003 yksilöllistä käyttäjätunnusta.
  - 7 Lainaavtko he kaunokirjallisuutta ollenkaan vai vain ammattikirjallisuutta, jota ei voi ladata sähköisesti tai ostaa, ja saavatko he kaunokirjallisuutta luettavakseen muulla tavalla?
  - 8 Selvittääksemme, ovatko kirjaston käyttäjien mieltymykset samat kuin sähköisten kirjojen lukijoiden, vertasimme kirjastojen suosituimpien kirjojen listoja ja suurimpien sähköisten kirjastojen latauksien määrää (esim. http://book.ru/top100_authors.html). Top-100-listan osalta yhteensattumien osuus oli 80–90 %.
  - 9 Käytimme hankalan kuuloista määritelmää korkeasti koulutettujen osuus lukijakunnasta enemmän kuin keskiasteen koulutuksen suorittaneiden keskuudessa (mikä saatiin seuraavasti: korkeakoulututkinnon suorittaneiden määrä jaettuna korkeakoulututkinnon suorittaneiden lukumäärä + keskiasteen ammatillisen koulutuksen saaneiden lukumäärä) määritelmän korkeasti koulutettujen osuus sijaan, sillä lukijoiden keskuudessa oli suuri määrä opiskelijoita (joille merkittiin keskiasteen koulutus) ja koululaisia sekä leikki-ikäisiä (joille merkittiin ei koulutusta). Muuten opiskelijat olivat monessa suhteessa edelläkävijöitä koulutettujen ryhmässä ja nimenomaan korkeasti koulutetuille henkilöille oli tyypillistä lainata kirjoja lapsille, mikä paradoksaalisesti lähensi heitä täysin koulutusta vailla olevien ryhmään.
  - 10 Huolimatta siitä, että alueellinen eriytyminen on Pietarissa yleisesti ottaen vähäistä, on älymystöllä heikko mutta merkittävä taipumus asettua asumaan keskustaan.
  - 11 Kolmiulotteisella ratkaisulla oli normalisoitu yksinkertainen painotus 0.238, mikä on huomattava parannus kaksiulotteisen ratkaisun painotukseen 0.326. Tästä huolimatta kolmas ulottuvuus (ei näkyvillä kaaviossa) jäi vaikeasti tulkittavaksi. Jollakin tapaa se toi jälleen esiin erot V.V. Majakovskin ja M.J. Lermontovin mukaan nimettyjen kirjastoketjujen ja kaupungin laitamilla sijaitsevien (ennen kaikkea Kalininin ja Krasnogvardeiskin) aluekirjastojen välillä.
  - 12 Todellisuudessa ratkaisussa oli yksitoista klusteria, mutta kolme klusteria koostui vain yhdestä kirjailijasta (D. Dontsovasta, E. Vilmontista tai K. Tšukovskista), jotka yhdistettiin niihin klustereihin, joista ne olivat erkaantuneet (klusterit eivät yhdessäkään tapauksessa jakaantuneet pidemmälle, joten pääklusterin tunnistaminen ei tuottanut vaikeuksia). Koska klusterianalyysin käyttö oli tässä tutkimuksessa pitkälti havainnollistavaa, vaikutti valittu ratkaisutapa perustellulta. Yhdentoista klusterin ratkaisu vastasi selkeää taitekohtaa yhdistettyjen klusterien keskusten välisten etäisyyksien vaihtelussa (arvosta 1,661 arvoon 0,244). Lisäksi tarkasteltiin taulukossa 1 esitettyjen muuttujien vaihtelua etan neliön avulla
  - 13 Ratkaisun laadun osoittamiseksi, ja juuri yhdentoista klusterin ratkaisu sai aikaan viimeisen merkittävän parannuksen. Yhdentoista klusterin vähentäminen kahdeksaan ei sen sijaan erityisesti pienentänyt eta-kertoimia.

- 14 Asettuuko Fowles välitilaan vähemmän koulutetun lukijakunnan suosimien kirjailijoiden suhteen siinä verkostossa, joka on luotu sen perusteella, kenen teoksia lainataan kenenkin teosten kanssa yhtäaikaan? Tätä ainakin edellyttää väite kulttuurisesta kaikkiruokaisuudesta (ks. samankaltaiset pohdinnat lähteessä Lizardo 2014).

Lähteet

- Aschaffenburg, K., Maas, I. (1997), Cultural and Educational Careers: The Dynamics of Social Reproduction. – *American Sociological Review* 62:4, 573–587.
- Atkinson, W. (2011), The Context and Genesis of Musical Tastes: Omnivorousness debunked, Bourdieu buttressed. – *Poetics* 9:3, 169–186.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction: The Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Bryson, B. (1996), “Anything but heavy metal”: Symbolic Exclusion and Musical Dislikes. – *American Sociological Review* 61:5, 884–899.
- Chan, T.W., Goldthorpe, J.H. (2007a), Class and Status: The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. – *American Sociological Review* 72:4, 512–532.
- Chan, T.W., Goldthorpe, J.H. (2007b), Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England. – *European Sociological Review* 23:1, 1–19.
- Dimaggio, P., Mohr, J. (1985), Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection. – *American Journal of Sociology* 90:6, 1231–1261.
- Dimaggio, P., Useem, M. (1978), The Origins and Consequences of Class Differences in Exposure to the Arts in America. – *Theory and Society* 5:2, 141–161.
- Duhovnyi mir sovetского rabotšego: Opyt konkretno-sotsiologičeskogo issledovanija* (1972), Red: M.T. Iovtšuk, L.N. Kogan. Moskva: Mysl.
- Holt, D.B. (1997), Distinction in America? Recovering Bourdieu’s Theory of Tastes from Its Critics. – *Poetics* 25:2–3, 93–120.
- Holt, D.B. (1998), Does Cultural Capital Structure American Consumption? – *Journal of Consumer Research* 25:1, 1–25.
- Ille, M.E. (2007), Aktivnost peterburžtsev v potreblenii hudožestvennoi kultury. – *Teleskop: žurnal sotsiologičeskikh i marketingovykh issledovanii* 2, 19–22.
- Ille, M.E. (2010), Kulturnaja žizn Peterburga v period ekonomičeskogo krizisa. – *Teleskop: žurnal sotsiologičeskikh i marketingovykh issledovanii* 1, 36–42.
- Ille, M.E. (2008a), *Peterburžtsi v teatrah, na konsertah i vystavkah. Issledovanie hudožestvennoi žizni Sankt-Peterburga kontsa XX – načala XXI veka*. Sankt-Peterburg: Norma.
- Ille, M.E. (2005), Peterburžtsi i kulturnaja žizn goroda: Desjat let nabludenii. – *Teleskop: Nabludenija za povsednevnoi žiznju peterburžtsev* 5, 18–19.
- Ille, M.E. (2008b), Peterburžtsi i kulturnaja žizn goroda: dinamika izmenenii – 1991–2007 gg. – *Teleskop: žurnal sotsiologičeskikh i marketingovykh issledovanii* 1, 25–32.
- Jarness, V. (2015), Modes of Consumption: From “What” to “How” in Cultural Stratification Research. – *Poetics* 53, 65–79.
- Katz-Gerro, T. (2011), Cross-National Cultural Consumption Research: Inspirations and Disillusions. – *Koelner Zeitschrift Fur Soziologie Und Sozialpsychologie* 63, 339–360.
- Kitchin, R. (2014), Big Data, New Epistemologies and Paradigm Shifts. – *Big Data & Society* 1:1, 1–12.
- Lizardo, O. (2014), Omnivorousness as the Bridging of Cultural Holes: A Measurement Strategy. – *Theory and Society* 43:3–4, 395–419.
- Lizardo, O., Skiles, S. (2012), Reconceptualizing and Theorizing “Omnivorousness”: Genetic and

- Relational Mechanisms. – *Sociological Theory* 30:4, 263–282.
- Lopez-Sintas, J., Katz-Gerro, T. (2005), From Exclusive to Inclusive Elitists and Further: Twenty Years of Omnivorousness and Cultural Diversity in Arts Participation in the USA. – *Poetics* 33:5–6, 299–319.
- MacDonald, D.A (1953), Theory of Mass Culture. – *Diogenes* 3, 1–17.
- Manovich, L. (2011), Trending: The Promises and the Challenges of Big Social Data. – *Debates in the Digital Humanities*. Ed. M.K. Gold. Minneapolis: University of Minnesota Press, 460–475.
- McCoy C.A., Scarborough R.C. (2014), Watching “Bad” Television: Ironic Consumption, Camp, and Guilty Pleasures. – *Poetics* 47, 41–59.
- Peterson R.A. (2005), Problems in Comparative Research: The Example of Omnivorousness. – *Poetics* 33:(5–6), 257–282.
- Peterson R.A. (1992), Understanding Audience Segmentation: From Elite to Mass and from Snob to Omnivore. – *Poetics* 21:4, 243–258.
- Peterson R.A., Kern R.M. (1996), Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. – *American Sociological Review* 61:5, 900–907.
- Petrov, J.V. (1980), Hudožestvennaja žizn obštšestva kak objekt sotsiologii iskusstva. Leningrad: Izdatelstvo LGU.
- Rimmer, M. (2012), Beyond Omnivores and Univores: The Promise of a Concept of Musical Habitus. – *Cultural Sociology* 6:3, 299–318.
- Roose, H., van Eijck, K., Lievens, J. (2012), Culture of Distinction or Culture of Openness? Using a Social Space Approach to Analyze the Social Structuring of Lifestyles. – *Poetics* 40:6, 491–513.
- Savage, M., Gayo, M. (2011), Unravelling the Omnivore: A Field Analysis of Contemporary Musical Taste in the United Kingdom. – *Poetics* 39:5, 337–357.
- Sokolov, M.M. (2011), Rynki truda, stratifikatsija i karjery v sovjetskoj sotsiologii. – *Ekonomičeskaja sotsiologija* 12:4, 37–72.
- Teatr i publika: Opyt sotsiologičeskogo issledovanija 1960–1970-h godov* (2013). Red: V.N. Dmitrievskogo et al. Moskva: Gosudarstvennyi institut iskusstvovedenija ”kanon+” ROOI ”Reabilitatsija”.
- van Eijck, K. (2001), Social Differentiation in Musical Taste Patterns. – *Social Forces* 79:3, 1163–1185.
- Warde, A., Gayo-Cal, M. (2009), The Anatomy of Cultural Omnivorousness: The Case of the United Kingdom. – *Poetics* 37:2, 119–145.

Ukrainan sota ja taistelu menneisyydestä

Ukrainan sodan yhteydessä mainitaan usein nationalismi, mutta vähemmän huomiota kiinnitetään siihen, miten käsite auttaa ymmärtämään konfliktia. Nationalismiin liittyy läheisesti kansallisen identiteetin käsite, joka puolestaan kietoutuu erottamattomasti yhteiseksi koetun historian jaettuun tulkintaan. Ukrainan kohdalla voidaan puhua muistisodasta, sillä retorisella tasolla konfliktissa käydään kamppailua siitä, kenen tulkinta menneisyydestä on oikea. Näkökulman näiden eri historiatulkintojen tarkasteluun tarjoaa monitieteinen kulttuurinen muistitutkimus, joka lähestyy historiaa konstruktiona. Tämä artikkeli käsittelee kulttuurista muistia materiaalinaan ukrainalaisten veteraanien ja vapaaehtoisten haastattelut. Aiemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen, kuinka Ukrainan kansallista identiteettiä on rakennettu ottamalla etäisyyttä Neuvostoliiton historialliseen perintöön ja neuvostoliittolaiseen myyttiin toisesta maailmansodasta. Nämä teemat nousivat keskeisiksi myös haastattelumateriaalissani. Niiden ohella haastatteluissa mainittiin muun muassa Afganistanin sodan (1979–1989) veteraanit, joilla on ollut merkittävä rooli Ukrainan tapahtumissa. Käsittelem artikkelissani merkityksiä, joita nämä historialliset aiheet saivat haastateltavien puheessa. Pysin sijoittamaan huomioni osaksi laajempaa akateemista keskustelua siitä, miten menneisyys ja sen eri tulkinnat vaikuttavat nyky-Ukrainassa.

Maiju Lehto

Haastattelin kesällä 2017 kahdeksaa rintamalta palannutta ukrainalaissotilasta ja kahta kotirintaman vapaaehtoista tarkoitukseni kerätä konfliktiin liittyvää muistitietoa. Haastattelut oli jaettu kolmeen osaan: henkilö- ja palvelushistoriaa koskeviin kirjallisiin kysymyksiin, sodan kulkua kartoittaviin sotateknisiin kysymyksiin ja lopuksi temaattisiin kysymyksiin, joiden tarkoitus oli hahmottaa haastateltavien asenteita ja käsityksiä sodan syistä ja osa-

puolista. Materiaalin analyysivaiheessa havaitsin, että vaikka kysymykseni eivät liittyneet suoraan historiaan, haastateltavat tekivät siihen lukuisia, spontaaneja viittauksia. Käsittelem ensimmäisessä aluvuossa historiannarratiivien merkitystä laajemmin Ukrainan kontekstissa. Seuraavaksi käsittelem materiaalin tulkinnassa huomioon otettavia seikkoja ja materiaalin validiteettia ja siirryn sitten varsinaiseen analyysiin. Olen jakanut toista maailmansotaa, Afganistanin sotaa ja Neuvostoliittoa ja sitä edeltävää historiaa koskevia viittauksia käsittelevän analyysin omiksi luvuikseen. Lopuksi teen huomioistani yhteenvedon ja luon katsauksen siihen, minkä merkityksen Euroopan historia haastateltavien kertomuksissa sai.

Historia, nationalismi ja muistisodat

Ukrainalainen nationalismi ja äärioikeisto nostetaan usein esiin puhuttaessa Euromaidanin mielenosoituksista ja erityisesti niiden aikana muodostuneesta eri järjestöjä yhteen koonneesta Oikeasta sektorista, joka levottomuuksien aikana organisoitui aseellisiksi joukoiksi. Erityisesti Venäjällä on korostettu ääriliikkeiden roolia Ukrainan konfliktissa, mutta Taras Kuzion (2017, 257) mukaan myös länsimainen media keskittyi sodan alkuvaiheissa uutisoimaan nationalistisista ja oligarkkien tukemista vapaaehtoisjoukkoista, vaikka nämä edustivat vähemmistöä yli viidestäkymmenestä muodostelmasta, joiden riveissä taistelleista suuri osa oli venäjänkielisiä. Vaikka osa ukrainalaisista toimijoista ja Oikean sektorin alaisista järjestöistä on ideologialtaan avoimesti äärioikeistolaisia, on näiden ääriliikkeiden roolista esitetty eriäviä mielipiteitä. Toisessa maailmansodassa Ukrainalaisten nationalistien järjestöä (OUN) johtaneen Stepan Banderan (1909–1959) kiistelty hahmo sai joidenkin tutkijoiden mukaan uusia, ääriationalistien tulkinnasta poikkeavia merkityksiä Euromaidanin mielenosoitusten aikana. Andrii Portnov (2016) on huomauttanut, että osa Euromaidanin protestoijista ottivat Banderan hahmon omakseen vastauksena Kremlin kampanjalle, jossa Maidanin mielenosoitukset yhdistettiin fasismiin. Toisaalta ääriliikkeiden suosion vähyyttä kansan parissa on korostettu viittaamalla Oikean sektorin saamaan alhaiseen, alle kahden prosentin kannatukseen vallankumouksen jälkeisissä parlamenttivaaleissa.

Venäjä on kuitenkin rakentanut ideologisen oikeutuksen aggressiolleen näihin ääriliikkeisiin yhdistettyjen elementtien varaan. Tässä venäläisessä narratiivissa sota Ukrainassa on ruutiinomaisesti kuviteltu, kerrottu ja oikeutettu toisen maailmansodan jatkeena. Ukrainalaiset nationalistiset voimat on esitetty toisen maailmansodan aikaisten, yksinomaan fasistisiksi leimattujen nationalististen liikkeiden suorina perillisinä. Myös Ukrainan demokraattiset voimat on systemaattisesti demonisoitu venäläisessä mediassa esittämällä näiden kannattajat uusnatseina, joiden päämääränä on Neuvostoliiton toisen maailmansodan voiton muiston pois pyyhkiminen sekä venäläisten ja juutalaisten vähemmistöjen kansanmurha (Fedor, Lewis & Zhurzhenko 2017, 5).

Tarkastelen tässä artikkelissa tapaa, jolla historiaan viitataan nojaten poikkitieteellisen kulttuurisen muistitutkimuksen (*Cultural Memory Studies*) lähtökohtiin. Historiallisten toiseikkojen sijaan kulttuurinen muistitutkimus tarkastelee menneisyyden merkitystä kulttuurisen muistin näkökulmasta. Tämä alun perin Jan Assmannin (1995) määrittelemä käsite¹ auttaa ymmärtämään, miten historian tulkinnat vaihtelevat ajasta, paikasta ja tulkitsijasta riippuen. Tästä näkökulmasta muisti ja muistiin kiinteästi liittyvä identiteetti eivät ole pysyviä, vaan todellisuudesta muodostettuja konstruktioita tai representaatioita, jotka ovat luonteeltaan enemmän subjektiivisia kuin objektiivisia. Ne ovat myös erittäin valikoivia ja palvelevat tiettyjä intressejä ja ideologisia lähtökohtia (Gillis 1994, 3–4).

Neuvostoliiton jälkeisessä tilassa voidaan puhua muistisodista, jotka ovat jatkuvaa taistelua siitä, miten menneisyydestä kerrotaan ja kuinka sitä käytetään nykyisten ja tulevien identiteettien perustana. Itä-Ukrainassa meneillään oleva sota on monella tasolla kietoutunut näihin muistisotiin, ja muistin politiikka on muokannut ja ohjailnut Ukrainan väkivaltaisuuksia tärkeällä ja monimutkaisella tavalla (Fedor, Lewis & Zhurzhenko 2017, 4–5).

Eräs merkittävä ukrainalaisen muistipolitiikan juonne on vuoden 2015 keväällä voimaan astuneet historialait, jotka Ukrainan parlamentti hyväksyi selvällä enemmistöllä ja jotka presidentti Porošenko vahvisti 15.5.2015. Nämä decommunisaatiolait², jotka saivat osakseen voimakasta kritiikkiä länsimaisilta sekä joiltakin ukrainalaisilta historioitsijoilta (Marples 2015), luovat virallista kansallissankareiden kaanonia ja ohjailevat tapaa, jolla Ukrainan historiasta saa puhua ja kirjoittaa. Hanke muistuttaa monella tavalla Putinin vuonna 2014 hyväksymää lakia, joka kriminalisoi ”väärän” tiedon levittämisen Neuvostoliiton toimista toisen maailmansodan aikana. Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 12) huomauttavatkin, että näennäisesti radikaalit yritykset hylätä neuvostoparadigma palvelevat usein sen vahvempaa juurruttamista. Georges Mink (2013, 158) myös toteaa, että poliittiset toimijat ympäri Itä-Eurooppaa ovat käyttäneet kiistaa kommunistisen hallinnon tuomitsemisesta keinona luoda erimielisyyttä, joka puolestaan palvelee heidän valtapyrkimyksiään.

Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 8) ovat huomauttaneet, että nykyinen Ukrainan ja Venäjän välinen konflikti on peittänyt alleen sen tosiseikan, että on olemassa monia diskursiivisia jatkumolta neuvostoajalta, jolloin nykyisen Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän alue muodosti Neuvostoliiton slaavilaisen ytimen. Tärkeä osa myöhäisneuvostoliittolaisen identiteetin määrittelyä oli suuren isänmaallisen sodan muiston vaaliminen. Niinpä ukrainalaisen historianarratiivin ohella läsnä on edelleen myös neuvostoliittolainen myytti toisesta maailmansodasta. Viime vuosina on julkaistu joukko tutkimuksia siitä, miten nämä kilpailevat narratiivit elävät virallisissa puheissa (Klymenko 2015) ja symbolisella tasolla muistomerkkien, kansallisten muistopäivien ja symbolien tasolla (Esch 2015), sekä mediassa (Kulyk 2011). Seuraavassa heijastan tämän muistipolitiikan ilmentymää yksilön toimijatasolla haastattelumateriaalini pohjalta.

Haastattelukysymykseni eivät yhtä kysymystä lukuun ottamatta koskeneet historiaa (ainoa vuotta 2013 edeltävään aikaan liittyvä kysymys kuului, missä haastateltava oli Oranssin vallankumouksen aikaan vuonna 2004). Niinpä päätin lähestyä materiaaliani poimimalla siitä ne kohdat, joissa haastateltavat viittaavat historiaan spontaanisti. Aikarajakseni otin Neuvostoliiton hajoamisen ja vuotta 1991 edeltäneen ajan. Poimin haastateltavien puheesta eksplisiittiset viittaukset historiallisiin ajanjaksoihin ja tapahtumiin, sekä ne kohdat, joissa he viittaavat historiallisiin toimijoihin, kuten natseihin, banderovtseihin³, tsaariin tai Afganistanin sodan veteraaneihin. Poimin myös abstraktit viittaukset historiaan, joissa haastateltava ei viittaa mihinkään konkreettiseen ajanjaksoon tai tapahtumaan, vaan historiaan yleisesti.

Haastatteluasetelma sekä materiaalin validiteetti ja tulkinta

Haastattelumateriaalin pohjalta tehtävien johtopäätösten kannalta on tärkeää hahmottaa, kuinka edustavaa materiaali on. On lukuisia tutkimuksia (esim. Barrington 2002; Katchanovski 2006, Mannila & H’artsenko 2015) siitä, kuinka Ukrainan väestön mielipiteet jakautuvat. Keskeisiä tekijöitä ovat osittain päällekkäiset alueelliset, etniset ja kielirajat (Klymenko 2015, 387). Ukrainalaisia mielipidemittauksia kartoittavassa artikkelissaan ”Ukrainan konflikti mielipidemittausten valossa” Mannila ja H’artsenko toteavat, että ukrainalaisten näkemyk-

siin Itä-Ukrainan tilanteesta vaikuttavat monet tekijät, joista erityisen huomion arvoinen on median vaikutus. Ukrainalaiset kuuluvat eniten televisiota katsoviin kansoihin Euroopassa. Kiovan sosiologisen instituutin tulosten mukaan Venäjän televisiota katsoo 38% kaikista ukrainalaisista, mutta jopa 82% Donbasin asukkaista (Mannila & H'artsenko 2015, 5–6). Vähemmän huomiota on kiinnitetty sosioekonomisten tekijöiden ja sukupolven vaikutukseen mielipiteissä. Seuraavassa käyn läpi tekijöitä, jotka määrittävät haastateltavieni joukkoa.

Keskeinen aineiston tulkintaan vaikuttava tekijä on se, että haastateltavat valikoituivat sen perusteella, että he olivat ottaneet osaa sotatoimiin Ukrainan puolella. Kaikki haastateltavat olivat myös mukana vapaaehtoisessa veteraanitoiminnassa. Järjestäytyneellä kansalaistoiminnalla on ollut merkittävä rooli Ukrainan konfliktissa, mikä ilmeni sodan alkuvuosina vapaaehtoistaistelijoiden ohella varustelun ja huollon suhteen. Taras Kuzion (2017, 258–259) mukaan Ukraina olisi hävinnyt aseellisen konfliktin vuonna 2014, ja sen valtiollinen itsehallinto ja olemassaolo olisi olleet uhattuna ilman organisoitua kansalaisyhteiskuntaa ja vapaaehtoisjoukkoja. Vaikka Ukrainan armeijan kyky huolehtia vaatetuksesta ja muonituksesta oli haastattelujen tekohetkellä parantunut huomattavasti vuoden 2014 tilanteeseen verrattuna, yhä tänäkin päivänä vapaaehtoisjärjestöt toimittavat varustelua rintamalle. Nämä samaiset järjestöt ovat sodan edetessä alkaneet organisoida veteraanitoimintaa, johon monet rintamalta palanneet sotilaat jossain muodossa osallistuvat.

Nämä järjestöt toimivat myös sosiaalisena verkostona sodan veteraaneille. Monessa haastattelussa tulikin esille se seikka, että sotilaat olivat jossain muodossa eristyneet entisistä sosiaalisista kontakteistaan. Useimmat kokivat, että ne tuttavat, jotka eivät olleet palvelleet rintamalla, eivät ymmärtäneet heitä. Haastateltavat myös kokivat sodanvastaiset mielipiteet ja välinpitämättömyyden sotaan kohtaan loukkaavana, sillä he katsoivat, että olivat tehneet uhrauksen lähtiessään rintamalle. Haastateltavien kuuluminen näihin veteraaniverkostoihin kertoo puolestaan siitä, että he ovat omaksuneet kokemuksensa rintamalta osaksi palveluksensa jälkeistä elämää, ja että heillä on jaettu ja ainakin jollakin tasolla yhtenäinen narratiivi sodasta. Lisäksi siitä huolimatta, että haastateltavillani oli erilaisia kokemuksia rintamalta, ja vaikka osa suhtautui hyvinkin kriittisesti maan uuteen hallintoon, he kaikki näkivät sotaan lähdön perusteltuna. Toiminnan perustelu puolestaan liittyi monen kohdalla ajatukseen velvollisuudesta puolustaa kotimaataan. Kahdeksasta haastattelusta sotilaasta kuusi oli ilmoittautunut vapaaehtoisiksi, ja ne kaksi veteraania, jotka olivat päätyneet rintamalle kutsuntojen kautta, olivat hekin oman kertomuksensa mukaan olleet motivoituneita lähtemään sotaan. On kuitenkin huomattava, että se seikka, että haastattelut toteutettiin veteraanitoiminnan kontekstissa, on saattanut vaikuttaa vastausten painotuksiin.

Toinen haastattelujen edustavuuteen vaikuttava tekijä on se, että kaikki haastateltavat asuivat Kiovassa ennen sotaan. Mielipidemittausten valossa Keski-Ukrainan, jossa Kiovankin voi katsoa olevan, mielipiteet heijastavat koko maan tilastojen keskiarvoja. Kiova on kuitenkin muuhun Ukrainaan nähden poikkeustapaus maan suurimpana ja kansainvälisimpänä kaupunkina, mutta myös sen takia, että Euromaidanin kolme kuukautta kestäneet mielenosoitukset koskivat välittömästi suurta osaa sen asukkaista. Euromaidanin tapahtumien voi katsoa olleen niihin osallistuneille jaettu ja yhdistävä kokemus, joka Volodimir Kulykin (2016, 588) mukaan on voimistanut ukrainalaista kansallista identiteettiä. Mielenosoitukseen osallistui myös paljon asukkaita maan muista osista, erityisesti lännestä, kun taas suurelle osalle Itä-Ukrainan asukkaista tapahtumat välittyivät pääosin venäläisen median kautta, jossa tapahtumat esitettiin negatiivisessa valossa.

Ukrainan konfliktia ei ole juurikaan lähestytty sukupolvikysymyksenä, mutta huomioitavaa on, että lukuun ottamatta yhtä, vuonna 1960 syntynyttä veteraania, kaikki haastateltavani olivat syntyneet vuosina 1979–1988. Haastateltavat olivat Ukrainan itsenäistymisen aikaan 3–13 -vuotiaita, eikä heillä ollut juurikaan muistikuvia Neuvostoliiton vallan aikaisesta Ukrainasta. Kahdessa haastattelussa ja useissa muiden kiovalaisten kanssa käymissäni epävirallisissa keskusteluissa esille nousi Donbasin alueen asukkaiden alhainen koulutustaso. Sosioekonomisten tekijöiden vaikutusta konfliktiin ei kuitenkaan ole juuri tutkittu. Haastateltavien yhteiskunnallinen- ja koulutustausta puolestaan vaihtelivat paljon: ammatikseen vastaajat ilmoittivat yrittäjä, finanssiala, esimies, insinööri, laatoittaja, myyjä, telekommunikaatioala, valosuunnittelija, poliisi ja taiteilijagraafikko.

Kieli ei ollut haastatteluissa määrittävä tekijä. Varsinkin venäjänkielisessä mediassa on toistettu väitettä, että Euromaidanin jälkeinen hallinto on pyrkinyt alistamaan maan venäjänkielisiä ja kieltämään kielen käytön. Taras Kuzion (2017, 17) mukaan kieli on yksi suurimmista myyteistä konfliktiin liittyvässä akateemisessa keskustelussa viitaten venäjänkielisten huomattavaan osuuteen Ukrainan armeijan sekä vapaaehtoistaistelijoiden joukossa. Viisi haastateltavistani ilmoitti äidinkielekseen ukrainan, kolme venäjän ja kaksi ukrainan ja venäjän. Vaikka moni haastateltava näki kielikysymyksen merkittävänä ja lähes kaikki haastateltavat olivat sitä mieltä, että ukrainan pitäisi olla maan ainoa virallinen kieli, haastattelut tehtiin venäjäksi, eivätkä haastateltavat kysyttäessä kokeneet venäjän kielen käyttöä arkitilanteissa ongelmallisena.

Rintamalla haastateltavat olivat palvelleet erilaisissa tehtävissä, ja he edustivat eri sotilas-arvoja sotamiehestä luutnanttiin. Yksi haastateltavista oli sotinut sekä Venäjän, että lännen medioissa fasistiseksi leimatun Oikean sektorin vapaaehtoisjoukoissa, joissa varsinaisia sotilasarvoja ei ole. Haastattelemani sotilaat olivat rintamalla taistelujen alkuvaiheissa: viisi haastatelluista osallistui sotatoimiin konfliktin ensi kuukausista ja vain kaksi vielä vuoden 2016 aikana. Kaksi haastattelemaani kotirintaman vapaaehtoista eivät olleet osallistuneet sotatoimiin, mutta olivat käyneet sota-alueella säännöllisesti ja joutuneet myös kerran tulituksen kohteeksi toimittaessaan varusteita rintamalle. Näitä toimituksia he olivat kuljettaneet sekä virallisille joukoille että Oikean sektorin taistelijoille. Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastattelemani sotilaat olivat ottaneet osaa taisteluihin; kolme haastateltavaa oli haavoittunut, ja yksi haavoittuneista oli joutunut sotavangiksi vuoden 2015 alussa.

Haastattelut tein itse, ja haastateltavat tiesivät, että kokoamani materiaali olisi suunnattu nimenomaan suomalaiselle yleisölle. Kaikki haastateltavat suhtautuivat tähän positiivisesti, mikä nähdäkseni liittyy haastatteluissa ja muissa keskusteluissa esille nousseeseen käsitykseen, jonka mukaan länsimaissa levitetään virheellistä tietoa sodan tapahtumista. Ilkka Pietilä (2010, 415–416) huomauttaa, että ulkomaalaiselle tutkijalle puhuminen tuottaa väistämättä tilanteen, jossa haastateltava toimii oman maansa ja kulttuurinsa edustajana. Tällaisessa asetelmassa vuorovaikutukseen syntyy sisäänrakennettu vertailuasetelma, joka voi johtaa siihen, että oman maan ja kulttuurin piirteitä kaunistellaan. Toisaalta vertailuasetelmassa puheen merkityksenannon ankkuripisteet haetaan laajemmasta kontekstista. Niinpä lukuisat viittaukset historiaan ovat saattaneet toimia Pietilän kuvaamina ankkuripisteinä. Haastateltavat olisivat myös saattaneet viitata toisiin tapahtumiin, jos haastattelija olisi jakanut saman kulttuuritaustan heidän kanssaan. Katson kuitenkin, että viittausten spontaanin luonteen ansiosta ne antavat hyvän kuvan siitä, mitkä historialliset tapahtumat haastateltavat kokivat kaikkein merkityksellisimmiksi.

Toinen maailmansota, ei ”suuri isänmaallinen”

Toinen maailmansota on noussut keskeiseksi teemaksi Neuvostoliiton jälkeisen Ukrainan muistipolitiikassa. Poliitiikan, median ja historiankirjoituksen aloilla käyty sodan uudelleenarviointi heijastaa eri poliittisten ja yhteiskunnallisten toimijoiden pyrkimystä legitimoida tiettyjä tulkintoja sodasta. Muistin politiikkaa, kansallista identiteettiä ja historiannarratiiveja koskevassa tutkimuksessa huomiota on kiinnitetty poliittiseen, akateemiseen ja julkiseen keskusteluun OUN:n, (Ukrainalaisten nationalistien järjestö), UPA:n (Ukrainan kansanousuarmeija) ja Stepan Banderan hahmon ympärillä. Erityisesti huomiota on kiinnitetty siihen, kuinka venäläinen ja ukrainalainen narratiivi toisesta maailmansodasta poikkeavat toisistaan, mutta myös Ukrainan sisällä katsotaan olevan kaksi kilpailevaa narratiivia, joista toinen mukaillee neuvostoliittolaista versiota tapahtumista toisen tarkastellessa tapahtumia Ukrainan itsenäisyyspyrkimysten kautta. (Klymenko 2015, 387–388.)

Toinen maailmansota on yleisin haastateltavieni puheessa esille noussut yksittäinen tapahtumien sarja. Kun mukaan lasketaan viittaukset sodan toimijoihin (natsit, fasisitit, banderovsitit, neuvostoarmeija ja länsivallat), siihen viittasi kymmenestä haastateltavasta kahdeksan. Suurin osa toiseen maailmansotaan tehdyistä viittauksista liittyi viholliskuvaan. Kolme haastateltavaa rinnasti Putinin Venäjän ja Hitlerin Saksan. Yhdessä näistä viittauksista Putin rinnastettiin niin Hitleriin kuin Staliniinkin:

En ymmärrä, miksi koko maailma suhtautuu tähän sellaisella... sanotaan, varovaisuudella. On jo pitkään ollut selvää, että Kreml... että Putin on henkilö, jonka kättä ei voi puristaa. Järkevä eurooppalainen poliitikko ei ojenna hänelle kättään, oli mikä oli. Mutta kun kerran on pakko, niin on pakko... Se on sama asia, kuvitelkaahan, ojentaa Hitlerille käsi, tai Stalinille⁴.

Myös toinen haastateltava rinnasti kommunistit ja fasisitit yhdessä tataarimongolien kanssa puhuessaan siitä, kuinka eri tahot ovat pyrkineet hallitsemaan Ukrainaa vuosisatojen saatossa.

Yksi haastateltavista käytti natsinimitystä kuvatessaan vastapuolen taistelijoita. Tämä kertoo yllä mainitun neuvostonarratiivin jatkumosta, ja samalla haastateltava tulee käyttäneeksi samaa historiallista analogiaa kuin se, jota vastapuoli käyttää rinnastaessaan ukrainalaiset toisen maailmansodan saksalaisiin. Kukaan haastateltavista ei kuitenkaan puhunut sodasta suurena isänmaallisena sotana, niin kuin sitä Neuvostoliitossa kutsuttiin ja kutsutaan yhä Venäjällä.

Huomattava osuus toiseen maailmansotaan tehdyistä viittauksista liittyi käynnissä olevan sodan hybridiluonteeseen ja venäläisessä mediassa luotuun viholliskuvaan, jossa ukrainalaisista ja Ukrainan armeijasta puhutaan ”fasisteina” tai ”natseina”. Kuudesta tällaisesta maininnasta neljä liittyi kysymykseeni Itä-Ukrainan paikallisväestöstä. Kuvaava on seuraava lainaus:

Mistä ilmestyivät Donetskien asukkaat, jotka halusivat sotia meidän kanssamme? Heille sanottiin, että täältä näin, täältä tulevat tappajat, fasisitit tulevat, tulevat ihmiset, joilla ei ole elämässään mitään, he tulevat ottamaan Donbasin, ja siinä kaikki! He tulevat teurastamaan lapset, äidit... se on niin absurdin kuuloista, ristiinnaulittu pikkupoika, joka roikkui ristillä, mutta he uskoivat sen⁵.

Nähdäkseni nämä lukuisat viittaukset vastapuolen viholliskuvaan liittyivät haastatteluasetelmaan, sillä haastatteluissa ja muissa epävirallisissa keskusteluissa kiovalaisten kanssa toistuvasti esiin nousi ajatus, että lännessä levitetään virheellistä tietoa sodasta.

Yulia Yurchuk (2017, 108) näkee Ukrainan itsenäistymisen jälkeisessä muistipolitiikassa kahden erilaisen viitekehyksen välisen jännitteen, jossa vastakkain ovat menneisyyden takaisin lunastaminen ja menneisyyden kriittinen käsittely. Menneisyyden takaisin lunastamisella Yurchuk tarkoittaa yhteiskunnassa valtaapitävien ja alistettujen ryhmien hierarkian uudelleen määrittelyä. Menneisyyden kriittisellä tarkastelulla hän puolestaan viittaa Saksan sodanjälkeiseen malliin, *Vergangenheitsbewältningiin*, jossa historiaa lähestytään tietoisesti ja siitä lähtökohdasta, että kansan oma syyllisyys tunnustetaan (Yurchuk 2017, 112). Vuonna 1960 syntynyt haastateltava viittasi juuri jälkimmäiseen prosessiin. Katkelma, jossa haastateltava vastaa kysymykseeni lännen roolista konfliktissa, osoittaa, kuinka vieras ajatus menneisyyden kriittisestä käsittelystä vastaajalle on:

Länsi? Hyvin päättämätön, hyvin velto. Kyllä, se oli meidän puolella. Niin, ja nyt siinä onkin kaikki. Nyt Saksa onkin sanktioita vastaan. He kärsivät taloudellisia tappioita ja sanovat, että täytyy leudontaa suhteita Venäjän kanssa – mutta miten voi normalisoida välit rikollisen, gangsterin, murhaajan kanssa, no miten? Mitä te olette, idioottejako, ettekö te näe, miten tämä kaikki päättyy? Länsi, ikävä kyllä... Sisareni asuu Saksassa. Tulivat vierailulle. Siellähän kaikki hävitettiin maan tasalle toisen maailmansodan jälkeen, heille sanottiin ”no, no, no, suokoon Jumala, ettette ala enää sotimaan”. Heidät yksinkertaisesti tuhottiin, heistä puristettiin ulos kaikki se aggressio. No, he tulivat tänne ja Andrejevski spuskilla näkevät myynnissä olevan hakaristin. ”Oi, mitä tämä on? Eihän näin voi!” Ja se on aivan sama, niin, he pelkäävät, he luulevat jostain syystä olevansa syyllisiä kaikkeen siihen... Ne... heillehän ei anneta tietoa puna-armeijan hirmuteoista Euroopassa. Kaikki kyllä puhuivat siitä, kuinka huono Hitler oli, ei en minä sano, hän todella oli huono, mutta se, mitä tuli hänen tilalleen, oli vielä huonompi, suokaa anteeksi.

Vaikka venäläisessä mediassa levitetty kuva ukrainalaisista joukoista on räikeästi vääristely, olisi naiivia olettaa, ettei ukrainalaistenkin puolella olisi toimittu kyseenalaisesti. Kuten eräs haastateltavista totesi, ”sodassa ei ole puhtaita”. Samainen haastateltava puhui ainoana suoraan ukrainalaissotilasta, jotka ovat antaneet aiheen leimata joukot ”fasistisiksi”:

On olemassa se meidän sotilaidemme ja alaosastojemme kategoria, joka... esimerkiksi kaupunkiin saapuessaan ne nostavat salkoon sen, mikä on fasistien lippu ja samaan aikaan huutavat ”Kunnia Ukrainalle”. Ja he ovat antaneet sen kuvan, että me olemme oikeastaan fasisteja.

Haastateltavat olivat yleisesti kriittisiä maan ja armeijan johdon, sekä korkea-arvoisempien komentajien suhteen, mutta ukrainalaisten sotilaiden tekemiä rikkomuksia ei luultavasti osittain haastatteluasetelman vuoksi juurikaan käsitelty. Kun aihetta sivuttiin, moni haastateltava käytti jakoa aatteellisiin ja ei-aatteellisiin (*ideinyje/neideinyje*) sotilaisiin. Aatteellisten sotilaiden katsottiin toimivan ”oikein” ja sotivan nimenomaan Ukrainan itsenäisyyden puolesta. Ei-aatteellisiksi kutsuttiin puolestaan niitä sotilaita, jotka toimivat tavoitellen omaa etua tai muuten moraalittomasti. Tämä jako tuli ilmi neljän eri haastateltavan puheessa, sekä monissa epävirallisissa keskusteluissa, mikä kertoo käsitteiden vakiintuneisuudesta⁶.

Toiseen maailmansotaan liittyen – ja epäilemättä haastatteluasetelmasta johtuen – kaksi haasteltavista mainitsivat Suomen ja Neuvostoliiton väliset sodat viitaten maidemme yhteiseen viholliseen. Toisen näistä viittauksista teki vuonna 1960 syntynyt vastaaja, joka mainitsi haastattelun aikana kahdesti Mannerheimin, jota hän kertoi ihailevansa.

Yksi haastateltava teki viittauksen neuvostoliittolaisiin sotaelokuviin vastauksena kysymykseen siitä, oliko hänen käsityksensä sodasta muuttunut. Suurin osa näistä elokuvista käsittelee juuri toista maailmansotaa, joten mainitsen viittauksen tässä:

Ei. Tiedätkö, olen kasvanut katsellen neuvostoliittolaisia sotaelokuvia ja juuri sellaiseksi minä sodan mielessäni kuvittelin. En ehkä kuvitellut, että se olisi niin raakaa. Tiedätkö, miksi? Koska täällä ei ollut sellaista *eteenpäin, hyökkäykseen!* ... täällä vain pommitettiin ja sinut unohdettiin ja mitään urotekoa et tehnyt. No, siksi minä juuri sellaiseksi sodan... pystyin kuvittelemaan, minne menen. Minä tiesin, mitä sota on, tai ainakin kuvittelin. Nyt voin jo sanoa, että tiedän, mitä sota on.

Vastaus nostaa esiin mielenkiintoisen kysymyksen sodan luonteesta osin kuviteltuna tapahtumana, jossa menneisyyden ja nykyhetken sekä fantasian ja todellisuuden väliset rajat hämärtyvät tai katoavat kokonaan. Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 5–6) esittävät näkemyksen, jonka mukaan nykyisessä Venäjän ja Ukrainan konfliktissa on nähtävissä uuden temporaalisuuden synty ja kultivointi, missä menneisyyden ja nykyisyyden elementit sulautuvat yhteen ja lineaarinen aika luhistuu.

Afganistanin isät

Vuosina 1979–1989 käytyä Afganistanin sotaa sivuttiin viidessä eri haastattelussa. Yksi haastateltava mainitsi Afganistanin sodan aikaiset kranaatit kysyessäni rintamalla käytetyistä aseista; kaikki muut viittaukset liittyivät sodan veteraaneihin.

Neuvostoliiton hajottua perestroikan aikana luodut Afganistanin sodan veteraanijärjestöt muodostivat omat kansalliset organisaationsa. Merkittävimmän ukrainalaisen veteraanijärjestön mukaan vuonna 2004 Ukrainassa oli 135 648 Afganistanin sodan veteraania (USVA 2005–2018). Iryna Sklokinan (2015, 134–135) mukaan Ukrainassa nämä veteraanit, *afhantsit* (afhantsy), ovat onnistuneet saamaan tunnustuksen valtiollisella tasolla niin symbolisesti kuin sosiaalisesti. Siitä huolimatta, että käsitys neuvostointerventiosta vuoden 1991 jälkeisessä Ukrainassa on ollut suurelta osin negatiivinen, yhteisö on onnistunut mukautumaan uuteen tilanteeseen, luomaan positiivisen kuvan sodan veteraaneista ja edesauttamaan ryhmänsä uudelleenintegraatiota ukrainalaiseen yhteiskuntaan. Tämä toisen maailmansodan rituaalien pohjalle muotoiltu positiivinen kuva, joka mahdollisti Afganistanin häpeälliseksi koetun sodan veteraanien esilläolon yhteiskunnassa, korostaa todellisia maskuliinisia hyveitä, kuten rohkeutta, arvokkuutta ja rintamatoveruutta. Erityisen huomionarvoista on Sklokinan (2015, 150) mukaan *afhantsien* järjestäytymisen aste liittyen heidän pyrkimykseensä turvata valtionapua veteraaneilleen. Tästä syystä ei ollut yllättävää, että *afhantseilla* oli merkittävä rooli Euromaidanilla, jossa he perustelivat toimintansa oikeudenmukaisuuden ja arvokkuuden puolustajina.

Juuri ennen Kiovan verisiä tapahtumia julkaistussa artikkelissa Timothy Snyder (2014) kiinnitti huomiota Afganistanin sodan veteraanien käyttämään metaforaan isistä ja lapsista. Hänen mukaansa veteraanit saapuivat Maidanin aukiolle joukkona sen jälkeen, kun mellak-

kapoliisi oli pahoinpidelty aukiolla mieltään osoittavia opiskelijoita. ”Nämä keski-ikäiset miehet, entiset puna-armeijan sotilaat ja upseerit, joilla monilla oli vanhoja taisteluarpia, tulivat suojelemaan ’lapsiaan’, niin kuin he itse asian ilmaisivat. He eivät tarkoittaneet omia poikiaan ja tyttäriään, vaan nuorison parhaimmistoa, maansa ylpeyttä ja tulevaisuutta”, Snyder kirjoittaa.

Maan suurimman virallisen veteraanijärjestön sivuilla julkaistun lausunnon mukaan *afhantsit* eivät olleet sen enempää mielenosoittajien kuin valtion puolella. Veteraanit omak-suivatkin aluksi välittäjän ja ihmiskilven roolin konfliktissa ja osoittivat solidaarisuutta Ber-kutin erikoisjoukoille, joiden osaa käskyjen toteuttajana verrattiin veteraanien omaan rooliin Afganistanissa. Väkivaltaisuuksien eskaloituessa veteraanien rooli protesteissa kuitenkin muuttui (Sklokina 2015, 152–153).

Isien ja lasten metafora toistui Euromaidanilla *afhantsien* ja Oikean sektorin yhdistäessä voimansa puolustaessaan mielenosoittajien ottamaa paikkaa hallituksen joukoilta. Sklokina mukaan metafora viittaa sotilaallisen kokemuksen, solidaarisuuden, vastavuoroisen avun ja toveruuden arvojen välittämiseen, mutta se ei pitänyt sisällään nationalististen radikaalien arvojen jakamista, ja onkin paradoksaalista, että poliittiseen radikalismiin ja ääritoitintaan liitetystä Oikeasta sektorista tuli *afhantsien* lähin liittolainen. Toisaalta veteraanit esittivät itsensä kokeneina miehinä, jotka pystyivät vaikuttamaan nuoriin radikaaleihin, jotta nämä osoittaisivat hillintää ja suvaitsevaisuutta ja protestoisivat sivistyneesti. (Sklokina 2015, 151–152.)

Kun Venäjän joukot saapuivat Krimille maaliskuun 2014 alussa, *afhantsit* liittyivät uudelle hallitukselle uskollisiin armeijan yksiköihin. Veteraanijärjestön puheenjohtaja Serhii Tšernopyskii jatkoi Maidanilla alkanutta rauhanturvaamisen retoriikkaa lausuaan, että *afhantsit* seisoisivat venäläisten ja ukrainalaisten joukkojen välissä, mutta tämä asema muuttui mahdottomaksi väkivaltaisuuksien alettua Donetskissa huhtikuussa. Veteraanit liittyivät Ukrainan joukkoihin sotilaisiksi, komentajiksi, kouluttajiksi, asiantuntijoiksi ja kotirintaman vapaaehtoisiksi ja heidän roolinsa oli merkittävä ottaen huomioon Ukrainan armeijan katastrofaalinen tila sodan alkaessa. (Sklokina 2015, 156–158.)

Isien ja lasten teema heijastui myös haastatteluaiheistossani. Eräs haastateltavista oli Afganistanin sodan veteraanin poika. Kysymykseen siitä, miten läheiset reagoivat rintamalle lähtöön, hän vastasi, ettei kukaan isän lisäksi ollut tiennyt, että hän oli lähdössä, ja että isä oli suhtautunut tähän kunnioituksella. Kysyessäni Euromaidanista samainen haastateltava (samoin kuin kaksi muutakin haastatelluista) vastasi, että hän oli ottanut osaa mielenosoituksiin silloin, kun poliisi oli käynyt opiskelijoiden kimppuun.

Isän metaforaa käytti puolestaan Oikean sektorin riveissä taistellut vapaaehtoinen puhuessaan Afganistanissa palvelleesta komentajastaan:

Komentajani oli Alfasta⁷ – hän koulutti meitä rintamalla, mistä hänelle kuuluu suuri kiitos. On suurelta osin hänen ansiotaan, että olen yhä elossa. Tämä henkilö oli tilanteeseen valmis, hän hallitsi sen ja pyrki tukemaan meitä, opettamaan, niin kuin mentori. Tavallaan hän oli kuin isä.

Hän oli kuulunut Alfaan?

Kyllä.

Ja hän liittyi Oikean sektorin riveihin?

Kyllä. Meillä oli paljon sellaisia. Suurin osa heistä vain halusi jäädä varjoon. Nämä olivat henkilöitä, jotka olivat sotineet Afganistanissa. He olivat tuohon aikaan... nyt

en tiedä... en aio valehdella, koska tätä aihetta pyöritettiin mediassa, kun henkilö tulee ja sanoo: – Minä palvelin, no vaikka, – Afganistanissa, ottakaa minut, haluan palvelulla. Hänelle sanotaan: – Ei, emme ota. – Miksi ette? – No koska. Loistava, argumentoitu vastaus, ”koska”. Ja niinpä monet liittyivät vapaaehtoisjoukkoihin. Ja siihen aikaan... en sano, että oli tarpeeksi, mutta luoja kiitos oli... että oli sellaisia ihmisiä, jotka pystyivät näyttämään miten, mitä, miten tehdä paremmin ja miten tehdä toisella tavalla.

Haastateltava viittaa ukrainalaisissa tiedotusvälineissä käytyyn keskusteluun siitä, kuka päätyi rintamalle sodan ensi kuukausina⁸. Samaiseen keskusteluun viittaa myös toinen haastateltavista puhuessaan kutsunnoista:

Siitä syystä, että kaikki otettiin yhdessä aallossa, sattumanvaraisesti... ja mikä harmittaa eniten, on se, että ei otettu ammattilaisia. Koska siis oli sellaisia, jotka olivat olleet Afganistanissa, sellaisia, jotka olivat käyneet läpi Kosovon, sotineet Jugoslaviassa ja muissa kriisipesäkkeissä, mutta kutsuntatoimistot eivät ottaneet heitä.

Sklokinan (2015, 158–160) mukaan Venäjän ja Ukrainan sota merkitsi suurelta osin valtion rajojen ylittävän veteraanitoiminnan päättymistä. Vaikka ukrainalainen veteraanijärjestö pyysi venäläisiä kollegoitaan olemaan ottamatta osaa sotaan, monet Venäjän veteraaneista osoittivat lojaalisuutensa valtiolle, joka tukee Afganistanin sodan veteraaneja merkittävästi enemmän kuin Ukraina. Donbasin sota nähdään Sklokinan mukaan Venäjän veteraanien keskuudessa lähialueiden sotien jatkumossa, ja sitä on mediassa jopa verrattu Afganistanin sotaan. Myös monet Donbasin alueella asuvat veteraanit liittyivät uusien "tasavaltojen" joukkoihin vuoden 2014 lopussa ja 2015 alussa. Jotkut venäläiset veteraanit osoittivat puolestaan solidaarisuuttaan ja kieltäytyivät taistelemasta ukrainalaisia kollegoitaan vastaan. Kysyessäni, mitä kansainvälisiä järjestöjä haastateltava oli rintamalla kohdannut, sotavangiksi joutunut veteraani mainitsi nämä *afhantsien* veteraanijärjestöt:

Sotavankeudessa näin median edustajia, paljon, hitto, venäläisiä, siellä nimenomaan, vankeudessa. Jotkut... on olemassa sellainen *afhantsien* yhdistys Kioassa, no, niin Ukrainassa kuin Venäjälläkin, ja niinpä Venäjältä annettiin vähän jotain apua. Se *afhantsien* yhdistys jakoi vain omilleen, hitto... sille, joka oli ollut Afganistanissa, vain niille annettiin... Se oli jotain hygieniatuotteita, kalsareita ja pyyhkeitä.

Vihollisena Neuvostoliitto ja imperiumi

Neuvostohistorian uudelleenarviointi on ollut keskeinen teema Ukrainan historiapolitikassa Viktor Juštšenkon presidenttikaudelta (2005–2010) lähtien. Suuri osa vuotta 1991 edeltävään historiaan tehdystä viittauksista liittyivät niin ikään Neuvostoliittoon, jonka mainitsi muussa kuin sotien kontekstissa kaikkiaan seitsemän haastateltavaa. Kolmannes näistä viittauksista liittyi aseistukseen, joka oli sodan alussa suurelta osin Neuvostoliiton perua. Muut Neuvostoliittoa koskevat maininnat olivat kaikki sävyllään kielteisiä.

Vuonna 1960 syntynyt haastateltava, joka oli vastaajista ainoana ollut aikuinen jo neuvostoajkana, kertoi puna-armeijassa saamastaan sotilaskoulutuksesta. Hän myös mainitsi kielikysymyksiin liittyen 1970-luvun russifikaation, jonka aikana ukrainan kieltä ei hänen mukaansa julkisessa elämässä käytetty. Samainen haastateltava viittasi myös Holodomoriin

selittäessään Donbasin alueen väestön luonnetta:

K: Mitä ajattelette tavallisista ihmisistä Itä-Ukrainassa?

V: On tehtävä jako puhuttaessa tavallisista ihmisistä. On olemassa joukko ihmisiä, jotka on asutettu erityisesti Venäjältä. He ovat määritelmällisesti venäläisiä, geneettisesti ja ajattelunsa perusteella. He näkevät itsensä vain osana jotain suurempaa Neuvostoiimperiumia. He ovat idiootteja, en tiedä, mitä heidän kanssaan pitäisi tehdä. Suuri osa heistä on jo tyyliin haudattu Donbasin pelloille, koska he tarttuivat aseisiin, päättivät muka muuttaa jotain. Osa on tilanteen panttivankeja, vain vähän on patriootteja. Mutta se on se Moskovan määrätietoinen politiikka suhteessa Donbasiin, kun vuonna -33 kaikki Luhanskin ja Donetskinkin alueen ukrainalaiset näännytettiin nälkään ja heidän tilalleen asutettiin etninen venäläisväestö, samoin kuin Krimillä.

Holodomorin nälänhätä vuosina 1932–1933 on yksi politisoituneimmista teemoista Ukrainan historiassa. Holodomor nostettiin kansallisen historiankirjoituksen keskiöön presidentti Juštšenkon aikakaudella. Georgii Kas'ianovin (2010, 30) mukaan Juštšenko pyrki historiapolitiikallaan voimistamaan ukrainalaista kansallistunnetta, mutta käytti teemaa myös palvelemaan valtaintressejään. Holodomorista tuli myös ulkopoliittinen teema, kun maassa säädettiin laki, jonka mukaan kyseessä oli ukrainalaisten kansanmurha, jonka kieltäminen on laissa rangaistava teko. Toisin kuin Venäjällä, jossa nälänhätä nähdään yleisneuvostoliittolaisena tragediana, ukrainalaisessa tulkinnassa kyseessä oli venäläisten tietoinen pyrkimys tuhota ukrainalaisia. Klymenkon (2016, 342) mukaan Holodomorin määrittelemisen kansanmurhaksi onkin ollut poliittisen eliitin keino rakentaa ukrainalaista identiteettiä nimenomaan kansallisen trauman kautta.

Holodomorin jälkeiseen 1930-luvun russifikaatioon tehtiin myös kaksi muuta viittausta, joista toinen muistuttaa läheisesti yllä olevaa sitaattia:

K: Mitä teidän nähdäksenne tapahtui Itä-Ukrainassa vuonna 2014, kun konflikti alkoi?

V: Tässä pitää katsoa syvemmälle, koska juuret ovat aina 1930-luvulla saakka. Eli siis se alue oli suurin piirtein samanlainen kuin muukin Ukraina, mutta Holodomorin seurauksena kuoli suuri määrä ihmisiä ja heidän tilalleen tuotiin asukkaita Venäjältä. Kyseessä oli siis suuri uudelleenasetus – 300 000 ihmistä, jos en erehdy. No, sinne tuotiin paljon... Harkovin alue, Donetsk, Luhanskin alue... eikä tule unohtaa, että tuohon aikaan Ukraina ei rajoittunut vain Donetskisiin, vaan vielä Rostov ja Kuban – ne olivat myös osa Ukrainaa. Ja sinne tuotiin paljon ihmisiä Venäjältä, ja sen seurauksena nämä ihmiset alkoivat asua siellä, ja no, Neuvostoliitto... Mutta myöhemmin siitä osasta tuli teollinen, eli siis sinne... eli siis siellä oli paljon teollisuus-, eli siis proletariaatiksi sitä kutsutaan. Niin, siis oli ihmisiä, jotka tekivät töitä, siis fyysisistä, ei henkistä työtä. Ja, no, niin kuin se Neuvostoliitossa oli, siellä missä tehtiin käsin töitä, tienattiin paljon rahaa, eikä sitten muuta haluttukaan tehdä. Ja siinäpä se, he kaipaavat niin kovasti Neuvostoliittoon ja sen seurauksena he näkevät Venäjän Neuvostoliiton seuraajana, ja sen takia tämä kaikki tapahtui. Mutta se on ennemminkin, ennen kaikkea se on sivilisaatiollinen konflikti, koska ne, jotka halusivat Venäjälle, he kuuluvat vielä neuvostoliittolaiseen sivilisaatioon ja sen käsityksiin, ja muu osa, kuitenkin, kuuluu enemmän eurooppalaiseen sivilisaatioon ja haluaa irrottautua Venäjästä ja kaikesta, mikä siihen liittyy.

Huomattavaa on, että Neuvostoliitto toistuu katkelmassa viisi kertaa. Samainen haastateltava viittasi Neuvostoliittoon vastauksessaan kolmeen muuhun kysymykseen:

K: Mistä sodassa on kysymys?

V: No se on Venäjän sota Ukrainan kanssa. Tai pikemminkin jopa Ukrainan sota Neuvostoliiton rippeiden kanssa.

K: Mitä ajattelette tavallisista ihmisistä Itä-Ukrainassa?

V: Oikeastaan ihmiset ovat siellä hyvin erilaisia. Pääosin... eli siis on joku prosentti venäläismielisiä kansalaisia. Avoimesti venäläismielisiä... on jokunen prosentti... ne eivät edes ole venäläismielisiä, vaan pikemminkin neuvostomielisiä, koska, no, Neuvostoliitto juurtui sinne vahvasti. Jokunen prosentti on ukrainalaismielisiä. Heitä on periaatteessa suurin piirtein plusmiinus saman verran. Ja suurin osa, siis tavalliset ihmiset, ne ovat ikään kuin: tulee Venäjä – hyvä on; tulee Ukraina – hyvä on. Siis suurin osa, eivät kaikki.

K: Mitä mieltä olette Oranssista vallankumouksesta?

V: Minä otin siihen jopa osaa. Olin silloin vielä aivan, siis olin vielä opiskelija. Mutta se oli ensimmäinen pyrkimys irtautua Venäjältä... mutta taas kerran... ei niinkään Venäjältä, vaan nimenomaan Neuvostoliitosta, joka siihen aikaan istui täällä vielä varsin tiukasti.

Yksi haastateltava mainitsi KGB:n puhuessaan Venäjän tiedustelusta ja korruptiosta Ukrainan armeijassa sodan alkuvaiheessa liittäen näin nimenomaan Neuvostoliiton aikaisen organisaation tämän päivän viholliseen.

Näistä katkelmista välittyvä ajatus, että sotaa käydään nimenomaan Neuvostoliittoa ja sen kannattajia vastaan. Neuvostovastaisuutta korostettiin Ukrainan historiapolitiikassa jo Juštšenkon aikakaudella, mutta uutta voimaa tämä ajattelu sai Maidanin mielenosoitusten aikana. Leninin patsaan kaataminen Kiovan keskustassa 8.12.2013 aloitti Lenin-patsaiden kaatojen sarjan halki maan. Virallisessa muistipolitiikassa tätä ikonoklasmiä kannustettiin: vuoden 2015 dekkommunisaatiolait tuomitsivat kommunistiset ja kansallissosialistiset totalitaristiset hallinnot ja kielsi niiden symbolien propagoinnin. Laissa myös kriminalisoitiin kommunistisen hallinnon vuosina 1917–1991 tekemien rikosten kieltäminen ja määrättiin poistettavaksi kaikki neuvostosymbolit, mukaan lukien niin patsaat kuin paikannimetkin. Tämä projekti, joka muistuttaa läheisesti samaisen neuvostohallinnon toimia sata vuotta aiemmin, selittää haastateltavan tavan yhdistää vihollinen nimenomaan Neuvostoliittoon. Christian Esch (2015, 17) toteaaakin, että Euromaidanin osallistujille Donbasin sota merkitsi sotaa neuvostomenneisyyttä vastaan, ja tätä heille edusti alue, jota neuvostosysteemi oli muokannut enemmän kuin mitään muuta aluetta Ukrainassa. ”Donbas oli raskaasti teollistunut alue, jonka yhteiskunta oli muovautunut toisen maailmansodan jälkeisessä jälleenrakennuksessa. Alueella ei ollut juurikaan nähtävissä jälkiä edellisiltä ajanjaksoilta, ja Maidanin mielenosoittajille oli helppoa nähdä alue eurooppalaisen Ukrainan neuvostoliittolaisena vastapoolina”, Esch kirjoittaa.

Neuvosto-Ukrainaa edeltävään historiaan tehtiin vähän viittauksia. Kaksi haastateltavaa mainitsi tsaari-instituution ja esitti ajatuksen, että venäläiset tarvitsevat tsaarin. Toinen näistä haastateltavista viittasi myös maaorjuuteen, joka oli Venäjällä pitkäaikaisempi instituutio kuin Ukrainassa. Hänen mukaansa tämä selitti venäläisten kansanluonnetta, johon orjuus jollain tavoin kuuluu. Sama ajatus venäläisten orjaluonteesta toistui myös kahdessa muussa haastattelussa, mutta ilman viitettä historiaan.

Yksi haastateltava mainitsi Kiovan Rusin puhuessaan venäläisestä imperialismista. Hän esitti ukrainalaisessa kansallisessa historiatulkinnassa toistetun näkemyksen, jonka mukaan Kiovan Rus oli slaavilaisen sivilisaation alku. Samainen haastateltava mainitsi myös 1800-luvun venäläiset upseerit pohtiessaan, että ehkä vielä tuolloin venäläiset sotilaat ymmärsivät kunnian käsitteen. Näin ei ollut kesällä 2014, jolloin hän oli itse todistanut, että Venäjän rajan yli tulitettiin Ukrainan puolelle. Myös neljä muuta haastateltavaa toisti ajatuksen venäläisestä imperialismista. Yksi haastateltavista puhui Neuvosto-imperialismista. Kolme muuta mainitsivat ajatuksen, mutta eivät viitanneet tässä yhteydessä historiaan.

Konkreettisten tapahtumien ohella haastateltavat viittasivat historiaan myös abstraktina käsitteenä. Kolme haastateltavaa viittasi historiallisiin syihin tarkentamatta sen enempää mihin selittäessään konfliktia Itä-Ukrainassa. Yhden haastateltavan mukaan parasta hänen kokemuksessaan oli se, että hän oli saanut vaikuttaa maansa historiaan. Pohtiessaan, mitä maassa olisi tehtävä, jotta asiat muuttuisivat paremmiksi, samainen haastateltava totesi, että historiaa tulisi opettaa oikein. Toinen haastateltava puolestaan kertoi itse hakeutuneensa rintamalta palattuaan yliopistoon lukemaan historiaa ymmärtääkseen sodan syitä. Kolmas haastateltava puolestaan viittasi kahdesti abstraktiin historiaan omaisuutena, jonka Venäjä haluaa varastaa ja jonka on yrittänyt varastaa jo vuosisatojen ajan. Kysyessäni Ukrainan tulevaisuudesta, eräs haastateltavista totesi:

Se on erittäin filosofinen kysymys. No, mitä minä ajattelen? Tiedätkö, tämän maan on yrittänyt hävittää monta kertaa monet eri kansat, rodut ja ihmiset, mutta keneltäkään se ei ole onnistunut. Ei tataarimongoleilta, ei fasisteilta, ei kommunisteilta. Ymmärrätkö? Luulen, että tämä maa tulee olemaan, kysymys vain kuuluu, minkälainen siitä tulee – se on toinen kysymys. Mutta se jää. Maa tulee elämään aina... siis maa tulee olemaan niin kauan, kun ihmiset puhuvat omalla kielellään. No, näethän... toivon, että integraatio Euroopan kanssa tulee antamaan jonkun... Ymmärrätkö, missä ongelma on? Ongelma on siinä, että me emme ole valmiita olemaan Euroopassa.

Missä on Eurooppa?

Olen tarkastellut tässä artikkelissa ukrainalaisten veteraanien erityisesti toiseen maailmansotaan, Afganistanin sotaan ja Neuvostoliittoon tekemiä spontaaneja viittauksia ja kontekstualisoinut niitä tutkimuskirjallisuuden avulla. Olen analysoinut, miten haastateltavat käyttivät viittauksia historiaan pyrkiessään selittämään nykypäivää ja yrittäessään antaa merkityksiä nykyiselle sodalle.

Toiseen maailmansotaan tehtyjen viittausten kohdalla on huomionarvoista, että niissä yhdistellään eri narratiiveja. Vaikka toista maailmansotaa on uudelleenarvioitu pyrkimyksenä irtautua vanhasta neuvostodiskurssista, uusi kansallinen identiteetti koostuu osin jatkumosta. Kuten haastattelumateriaalistani käy ilmi, ukrainalaiset käyttävät samoja historiallisia vertauksia kuin venäläiset viholliskuvaa muodostaessaan. Yhtäältä Putin rinnastettiin aggressiivisen ulkopoliitikan kautta Hitleriin, mutta toisaalta neuvostonarratiiviin otettiin etäisyyttä viittaamalla sotaan toisena maailmansotana suuren isänmaallisen sodan sijaan. Kolme haastateltavaa rinnasti Hitlerin ja Stalinin, mikä puolestaan nojaa kansalliseen narratiiviin Ukrainasta kahden uhan puristuksessa. Tämä virallisessa historiapolitiikassa vaalittu ajatus Ukrainan historiasta jatkuvana taisteluna maan itsenäisyyden puolustamiseksi resonoi veteraanien omalle toiminnalleen antaman merkityksen kanssa.

Yksikään haastateltava ei ennakko-oletusteni vastaisesti viitannut Natsi-Saksaan positiivisesti, ja kaikki viittaukset ukrainalaiseen natsimenneisyyteen liittyivät tapaan, jolla vastapuoli on vastaajien näkemyksen mukaan vääristellyt historiaa. Maininnat siis liittyivät vihollisen tekemiin virheellisiksi koettuihin historia-analogioihin, mutta tällainen metahistoriallinen reflektio ei kattanut itsenäisessä Ukrainassa harjoitettua historiapolitiikka. Yulia Yurchukin jako historian takaisinlunastukseen verrattuna sen kriittiseen tarkasteluun selittää tätä menneisyyden näkemisen tapaa, ja maininnat, joissa historia ”omistetaan” tai ”varastetaan” tukevat tätä tulkintaa.

Afganistanin sodan ongelmallisena koetun oikeutuksen takia siihen liitetty myytti keskittyy puolestaan laajempien narratiivien sijasta yksilötason kokemuksiin ja henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Todellisiin miehiin hyveisiin, kunniaan ja rohkeuteen liitettyjä ominaisuuksia korostetaan myös nykyisen sodan veteraanien parissa. Haastateltavien käyttämä aatteellisen sotilaan kategoria tuo tähän positiiviseen kuvaan uuden kerroksen, sillä aatteellisuus viittaa toiminnan yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen. Ironisesti se tuo myös mieleen neuvostodis-kurssin. Toisaalta haastateltavat käyttivät jakoa aatteellisiin ja ei-aatteellisiin sotilaisiin tehdäkseen eron niihin ukrainalaisotilaisiin, jotka eivät istu tähän positiiviseen myyttiin. Heitä ei kuitenkaan juuri mainittu, ja poissaolollaan loistivat kertomuksissa myös naiset.

Neuvostoliittoon tehdyt viittaukset tukevat käsitystä, että Holodomorin nälänhätä on keskeinen tapahtuma ukrainalaisten kansallisen itseymmärryksen kannalta. Vihollinen samaistettiin haastatteluissa Neuvostoliittoon ja sen kannattajiin. Kahdessa haastatteluissa nousi myös esille se, että kohtaamisissa paikallisväestön kanssa nuoret olivat suhtautuneet ukrainalaisotilaisiin positiivisesti vanhemman väestön osoittaessa vihamielisyyttä. Tämä herättää kysymyksen, voidaanko Ukrainan tapauksessa puhua myös sukupolvien välisestä konfliktista.

Haastateltavat viittasivat lähes yksinomaan slaavilaiseen historiaan. Jos mukaan ei lasketa viittauksia, jotka liittyivät toiseen maailmansotaan, Eurooppa mainittiin vain kolme kertaa: yksi maininta koski Spartaa, toinen Bismarckia ja kolmas Baltian lähihistoriaa. Ensimmäisessä vastaaja kertoi perheensä reaktiosta kuullessaan miehen lähtevän rintamalle. Vuonna 1960 syntynyt haastateltava totesi, että tuskin yksikään vaimo on historiassa ilahtunut tällaisesta uutisesta, paitsi ehkä muinaisessa Spartassa. Samainen haastateltava teki viittauksen Bismarckiin lainatessaan tämän sanoja siitä, kuinka Venäjän kanssa tehty sopimus ei ollut edes sen paperin arvoinen, jolle se oli kirjoitettu. Kolmas viittaus liittyi puolestaan Neuvostoliiton yritykseen tukahduttaa itsenäistymispyrkimykset Baltiassa. Haastateltavalla ei ollut selvää kuvaa näistä tapahtumista, vaan hän oli mielessään sekoittanut Unkarin tai Tšekin tapahtumat Baltian 1990-luvun alun tapahtumiin. Nämä viittaukset ovat itsessään hyvin kuvaavia: Sparta on 1960 syntyneelle vastaajalle tuttu luultavasti Neuvostoliitossa kultivoidun antiikin myytin kautta, kun taas Bismarckiin tehty viittaus liittyy vastaajan käsitykseen Venäjästä. Baltian historiaa koskevassa maininnassa merkittävää oli puolestaan ajatus neuvostoliittolaisesta aggressiosta, eikä haastateltava tuntenut tapahtumien yksityiskohtia, saati pystynyt sijoittamaan sitä historialliselle aikajanelle. Eurooppa historioineen on kaukana.

Viitteet

- 1 Assmannin kulttuurisen muistin käsite pohjaa Maurice Halbwachs (1980) esittelemälle kollektiivisen muistin käsitteelle. Assmann kuitenkin erottaa kulttuurisen muistin jokapäiväiselle kommunikaatiolle perustuvasta kommunikatiivisesta muistista. Assmannin määritelmässä kulttuurinen muisti on objektiivoina, organisoitua ja seremoniaalista. Kulttuurinen muisti myös säilyttää tietoa, jonka pohjalta yhteisö muodostaa tietoisuuden omasta ainutlaatuisuudestaan ja jonka se suhteuttaa aina nykyyhetkeen. Kulttuurinen muisti on myös sidottu yhteisön normatiiviseen omakuvaan ja se vaihtelee eri historiallisina aikoina eri yhteisöissä. Se, mitä kulttuurinen muisti kulloinkin kattaa, kertoo Assmannin mukaan paljon myös siitä vaalivasta yhteisöstä. (Assmann 1995, 126–133.)
- 2 Dekommunisaatiolla tarkoitetaan kommunistisen hallinnon ja sen instituutioiden, sekä sosialismin ajan kulttuurin ja psykologian perinteiden purkamista. Käsitettä on käytetty kuvaamaan lähinnä Itä-Euroopan entisissä sosialistivaltioissa tehtyjä laki- ja yhteiskuntaudistuksia sosialistisen hallinnon kaaduttua. Useissa maissa tätä prosessia ajamaan luotiin omat organisaationsa, ja Ukrainassa dekomunisaatioprojektia on ajanut presidentti Juštšenkon aikakaudella, vuonna 2006 luotu Kansallisen muiston instituutti.
- 3 Banderovtseilla (banderovtsy) tarkoitettiin alun perin Stepan Banderan (1909-1959) ja tämän äärioikeistolaisen linjan kannattajia. Sodan jälkeen Neuvostoliitossa termiä käytettiin tarkoittamaan ukrainalaisia nationalisteja yleensä.
- 4 Käännöksissä olen mukailnut venäjän kielen rakenteita ja jättänyt tekstiin puheessa ilmenevän redundanssin ja kieliopilliset epäloogisuudet. Puheessa ilmenneet tauot olen merkinnyt kolmella pisteellä.
- 5 Ristiinnaulitulla pikkupojalla haastateltava tarkoitti venäläisessä mediassa levitettyä valheellista uutista ukrainalaisten joukkojen ristiinnaulitsemasta pikkupojasta. (<https://www.youtube.com/watch?v=tApQOG8asLU>)
- 6 Internet-haussa löytyy useita tuloksia, joissa käsitteitä käytetään nimenomaan Ukrainan sodan kontekstissa, ja niitä käyttävät sodan molemmat osapuolet. Tämä on itsessään mielenkiintoinen tutkimuksen aihe, mutta ylittää nyt käsillä olevan artikkelin analyysin rajat.
- 7 Alfa (A-joukko), johon puhuja viittaa, on vuonna 1974 perustettu silloisen KGB:n alainen terrorisminvastainen erikoisjoukko, joka suoritti operaatioita myös Afganistanissa. Vuoden 1991 jälkeen Alfa on toiminut Venäjällä ja Ukrainassa maiden omien turvallisuuspalveluiden alaisena.
- 8 http://inpress.ua/ru/society/26426-tysyachi-dobrovoltsev-okkupirovali-ukrainskie-voenkomaty-video?fbclid=IwAR17KHZMdEfNj4-VKc_NAw8NBOe-CxzuDt3K8UoZ7sPiMQwGbaHq5FT-hhn8 4.3.2014
https://www.radiosvoboda.org/a/25301655.html?fbclid=IwAR3BGUZspxG_uNIJSADPCzD-v2sMoVMAtnHMRVqrpfHHHCuQS71Tr24RCB1gQ 18.3.2014

Lähteet

Tutkimusaineisto

Kiovassa 31.7.–4.8.2017 tehdyt haastattelut.

Kirjallisuus

- Assmann, Jan & Czaplicka, John (1995), *Collective Memory and Cultural Identity*. – *New German Critique* 65, 125–133.
- Barrington, Lowell W. (2002), *Examining Rival Theories of Demographic Influences on Political Support: The Power of Regional, Ethnic, and Linguistic Divisions in Ukraine*. – *European Journal of Political Research* 4, 455–491.
- Esch, Christian (2015), “Banderites” vs. “New Russia” The Battle Field of History in the Ukraine Conflict. Reuters Institute Fellowship Paper. University of Oxford: Reuters Institute for the Study

- of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/banderites-vs-new-russia>
- Fedor, Julie, Kangaspuro, Markku, Lassila, Jussi & Zhurzhenko, Tatiana (Eds) (2017), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Cham: Springer.
- Fedor, Julie, Lewis, Simon & Zhurzhenko, Tatiana (2017), Introduction: War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus. – *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Ed. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila & Tatiana Zhurzhenko. Cham: Springer, 1–40.
- Gillis, John, R (1994), Memory and Identity: The History of a Relationship. – *Commemorations: The Politics of National Identity*. Ed. John R. Gillis. Princeton: Princeton University Press, 3–24.
- Gillis, John, R. (1994), *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Halbwachs, Maurice, Ditter, Francis J. & Ditter, Vida Y. (1980), *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Kas'ianov, Georgii (2010), The Holodomor and the Building of a Nation. – *Russian Politics & Law*, 48:5, 25–47.
- Klymenko, Lina (2015), World War II or Great Patriotic War remembrance? Crafting the nation in commemorative speeches of Ukrainian presidents. – *National Identities*, 17:4, 387–403.
- Klymenko, Lina (2016), The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. – *Canadian Slavonic Papers*, 58:4, 341–361.
- Kulyk, Volodymyr (2011), The Media, History and Identity: Competing Narratives of the Past in the Ukrainian Popular Press. – *National Identities*, 13:3, 287–303.
- Kulyk, Volodymyr (2016), National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. – *Europe-Asia Studies*, 68:4, 588–608.
- Katchanovski, Ivan (2006), Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006. – *Nationalities Papers*, 34, 507–532.
- Kuzio, Taras (2017), *Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism and Crime*. Toronto: Taras Kuzio.
- Mannila, Simo & H'artšenko, Natalia (2015), Ukrainan konflikti mielipidetutkimuksen valossa. – *Idäntutkimus*, 22:4, 3–16.
- Marples, David R. (2015), Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called “Anti-Communist Law”. April 2015. <https://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law>
- Mink, Georges & Neumayer, Laure (2013), *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mink, Georges (2013), Institutions of National Memory in Post-Communist Europe: From Transitional Justice to Political uses of Biographies (1989–2010). – *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory games*. Ed. Georges Mink and Laure Neumayer. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 155–170.
- Pietilä, Ilkka (2010), Vieraskielisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. – *Haastattelun analyysi*. Toim. Johanna Ruusuvoori, Pirjo Nikander & Matti K. Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 411–423.
- Portnov, Andrii (2016), Bandera Mythologies and Their Traps for Ukraine. – *Open Democracy*, 22 June 2016. <https://www.opendemocracy.net/od-russia/andrii-portnov/bandera-mythologies-and-their-traps-for-ukraine>.
- Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti K. (2010), *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Sklokina, Iryna (2015), Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas. – *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1:2, 133–168.
- Snyder, Timothy (2014), Fascism, Russia, and Ukraine. – *The New York Review of Books*, 20 March 2014. <http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/mar/20/fascism-russia-and-ukraine/>
- USVA (2005–2018), Ukrainska Spilka veteraniv Afganistanu (voiviv-internationalistiv). http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=62
- Yurchuk, Yulia (2017), Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991–2016). – *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Ed. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila & Tatiana Zhurzhenko. Cham: Springer, 107–137.

1800-luvun alun "venäläinen laulu" korpustutkimuksen valossa

Artikkeli käsittelee "venäläisiä lauluja", toisin sanoen rituaaleista irrallisen, lyyrisen venäläisen kansanlaulun pastisseja. Nämä laulemat tai romanssit muistuttavat muodoltaan kansanlauluja, mutta ovat useimmiten yksittäisen runoilijan käsialaa. Pastissin ja jäljittelyn kohteen välistä suhdetta on huomattavasti vaikeampi kuvata teoreettisesti kuin kansanrunoudesta lainatun aineksen käyttöä kaunokirjallisuudessa yleensä. Vastakkaisen suuntauksen tutkimus, eli tutkimus, jossa tarkastellaan kaunokirjallisten teosten adaptoitumista kansanrunoudeksi, on yleisellä tasolla auttanut ymmärtämään sanallisen kansanperinteen mekanismeja. Tässä artikkelissa lähestytään kuitenkin venäläistä kirjallisuushistoriaa ja sen tyyli variaatioita korpusanalyysin keinoin. "Venäläisistä lauluista" koottua tekstikorpusta verrataan sekä kansanrunouden että kaunokirjallisuuden teksteistä koottuihin korpuksiin.

Tyyli metriikan menetelmien avulla pyritään kuvaamaan pelkistetty malli, jossa näkyvät korpusten vastaavuus ja erot. Näin voidaan lähestyä kvantitatiivisesti kansanrunouden elementtien valikoitumisen ja välittymisen ongelmaa pastisseissa. Analyysi osoittaa, että "venäläisten laulujen" poetiikka ei muistuta imitoimiaan kansanlauluja, vaan on lähempänä aikansa yleisiä kaunokirjallisia normeja.

Artjoms Šeļa

Tässä artikkelissa käsitellään "venäläisiä lauluja", toisin sanoen rituaaleista irrallisen, lyyrisen venäläisen kansanlaulun pastisseja.¹ Nämä laulemat tai romanssit muistuttavat muodoltaan kansanlauluja, mutta ovat useimmiten yksittäisen runoilijan käsialaa. Lauluja on tavan takaa lähestytty etsimällä niistä kansanlaululle tyypillisiä piirteitä tekstin eri tasoilta metriikasta kompositioon. Kansanlaulun imitaatioissa on niille ominaiset alkusäkeet, ne on kirjoitettu suosittuihin laulusävelmiin. On kuitenkin selvää, että kirjallista alkuperää olevaa laulua on pidettävä kaunokirjallisuuden tuotteena, vaikka se kuinka suuresti nojaisikin

sanalliseen kansanperinteeseen. Runoilijan kädestä syntynyt lauluteksti on riippuvainen niin kaunokirjallisesta järjestelmästä kuin laulujen ja genrejen traditiosta, kansanrunouteen kuhunkin aikana liitetyistä historiallisista käsityksistä ja sen paikasta kansallisessa ideologiassa².

Pastissin ja jäljittelyn kohteen välistä suhdetta on huomattavasti vaikeampi kuvata teoreettisesti kuin kansanrunoudesta lainatun aineksen käyttöä kaunokirjallisuudessa yleensä. Vastakkaisen suuntauksen tutkimus, eli tutkimus, jossa tarkastellaan kaunokirjallisten teosten adaptoitumista kansanrunoudeksi, on yleisellä tasolla auttanut ymmärtämään sanallisen kansanperinteen mekanismeja – eräänlaista painetta, joka kohdistuu kansanmuistin välityksellä sanallisesti esitettävään tekstiin (ks. Arhipova 2008; Nekljudov 2008). Kuinka sitten havaita muutokset, joita kansanrunouden elementeille tapahtuu niiden ”kääntyessä” kaunokirjallisuuden kielelle? Kyse ei ole pelkästä välittymisestä, vaan myös näiden elementtien kokoaamisesta uudelleen vapaassa järjestyksessä, kaunokirjallisuuden järjestelmän säätämättömien lainalaisuuksien rajoissa.

Mihail Gasparov on kuvannut, kuinka sanalliselle kansanperinteelle ominaista säettä imitoivat kaunokirjallisuuden runomitat kehittyivät tiettyjen metristen muotojen kanonisoituessa, jolloin kirjallisessa runoudessa hallitsevaksi noussut syllabotooninen järjestelmä mukautti kansanomaiset runopolvet (*taktovik*) itseensä (1997, 99–107³). Kolmeen painottomaan tavuun päättyvät nelipolviset trokeesäkeet vaikuttavat mahdollisimman epäautenttisilta sanallisen kansanperinteen näkökulmasta, silti juuri ne vakiinnuttivat paikkansa yhtenä kaikkein selvimmistä viitteistä kansanomaisuuteen venäläisessä 1700–1800-luvun runoudessa. Voidaan olettaa, että runomittojen lisäksi sama kanonisoitumisen periaate koskee myös muita kansanrunoutta jäljitteleviä elementtejä. Kaunokirjallisuus ikään kuin valikoi kansanomaisen tyylin ydinkohtia ja vakiinnuttaa ne sille luontaisissa muodoissa; kunakin aikakautena menestyvät ja sille sopivat folklorismit siirtyvät myös eteenpäin ja levittäytyvät yhä laajemmalle ja uusiin kirjallisiin jatkumoihin.

Kysymystä kansanrunouden elementtien valikoitumisesta ja suhteesta eri traditioissa on kuitenkin vaikea esittää säeteorian kvantitatiivisten metodien ulkopuolella – on eriteltävä toisiinsa verrannollisia runomitan kaltaisia tyylin ominaisuuksia. Tässä artikkelissa tarkastellaan ”venäläisten laulujen” sanastoa. Analysoitava tekstikorpusta vuosilta 1800–1840 asetetaan vastakohtaiseen verkostoon, joka koostuu kahdentyyppisistä tekstikorpuksista: 1) kaunokirjallisuuden korpuksista ja 2) erilaisista sanallisen kansanperinteen korpuksista. Tyyliometriikan menetelmien avulla pyritään kuvaamaan pelkistetty malli, jossa näkyvät korpuksen vastaavuus ja erot. Näin voidaan lähestyä kvantitatiivisesti kansanrunouden elementtien valikoitumisen ja välittymisen ongelmaa pastisseissa.

Tekstikorpuksen kuvaus

Venäläiset laulut muodostavat kätevän tulokulman kansanrunouden pastissien ongelmaan. Tälle genrelle ominaista tyyliä kuvattaessa on mahdollista käyttää varsin laveaa lähdeaineistoa, sillä venäläisillä lauluilla on selkeä lähtökohta rituaaleista irrallisissa lyyrisissä kansanlauluissa, joilta ne ovat lainanneet muun muassa tyypilliset laulun alkusäkeet. Tekstit on kirjoitettu sopiviksi populaareihin melodioihin ja niin ikään monet niistä ovat kansanperinteen kerääjien omia muunnoksia heidän muistiin tallentamistaan lauluista (Gusev 1988, 25–26; Lotman 1996, 412–415). Lisäksi venäläisten laulujen osuus on aikakauden kaunokirjallisuudessa määrällisesti suuri. Niiden kysyntä arjen musiikkikulttuurissa kasvoi yhtäaikaan genren aktiivisen

kehityksen kanssa ja oli sidoksissa vastikään muodostuneeseen kansalliseen kirjallisuuteen; muodoltaan ne vastasivat ”kansanomaisen” estetiikan tarpeeseen (Iezuitova 1976, 120).

Tärkein tekstikorpus⁴ on koottu 1800-luvun alkupuoliskon venäläisistä lauluista. Sen keskeisimpiä kirjailijoita ovat A. Merzljakov, A. Delvig, N. Tsyganov ja A. Koltsov. Korpuksen ytimen muodostavat I. Rozanovin (1936) ja V. Gusevin (1989) toimittamat kaunokirjallisten laulujen kokoelmat. Niistä löytyvät kuitenkin vain kaikkein laajimmalle levinneet tekstit, joita on poikkeuksetta myös laulettu jo pitkän aikaa eikä niiden pohjalta siksi saa täyttä käsitystä pastissien määrällisestä osuudesta kaunokirjallisuudessa. Tästä syystä korpukseen on liitetty tekstejä myös aikakauslehdistä sekä vähemmän tunnettujen kirjailijoiden kokoelmista⁵. Käikistä tutkimusta varten kerätyistä 448 tekstistä sisällytimme korpukseen vain 383 venäläisen laulun genren kannalta keskeisintä tekstiä.

Rituaaleista irrallisia kansanlauluja sisältävät kansanrunouden korpukset on koottu kaunokirjallisten pastissien tyylliseksi taustaksi. Samaan aikaan ne ikään kuin varmistavat toinen toistaan, sillä kysymys 1800-luvun alun sanallisen kansanperinteen lähteiden autenttisuudesta on äärimmäisen epäselvä, joskaan ei tässä tapauksessa kovin tärkeä. Romanttinen folkloristiikka levitti varomatta deformaatiotaan niin itse taltiointeihin kuin niiden vastaanottoonkin, ja siksi on syytä pitäytyä ensisijaisesti lähteissä, jotka vaikuttivat tuon aikakauden käsityksiin kansanrunoudesta.

Ensimmäiseen korpukseen sisältyy tekstejä pääkaupungeissa 40 vuoden aikana julkaisujen representatiivisten laulukirjojen (*pesennik*)⁶ ”rahvaan laulujen” osiosta. Tekstit on otettu mukaan tutkimusaineistoon, koska helposti saatavilla olleet ja säännöllisesti julkaistut laulukirjat ovat hyvin todennäköisesti yksi kansanrunoutta eniten muistuttavista kaunokirjallisten pastissien lähdeteksteistä. Rahvaan laulujen osiot koostuivat hyvin sekalaisista ja vakiintuneista, vähän varioiduista sanallisen kansanperinteen teksteistä, joista monet painettiin nyt uudelleen jo Tšulkovin ja Lvov-Pratšin⁷ aikaisista kokoelmista rinnan kaunokirjallista alkuperää olevien tekstien kanssa. Kaunokirjalliset tekstit pyrittiin poistamaan tutkimusaineistosta, mikäli niiden alkuperä pystyttiin jäljittämään.

Toinen työn kannalta keskeisistä korpuksista on koottu P. Kirejevskin keräämän varsin laajan ja kronologisesti venäläisten laulujen korpusta lähellä olevien kansanperinteen taltiointien pohjalta (1911–1929): lähteenä käytetään uuden julkaisusarjan toisen painoksen kumpaakin osaa, jotka sisältävät rituaaleista irrallisia kansanlauluja. Kirejevskin kokoelmaa on kritisoitu tekstien toimitukseen ja tallennukseen liittyvien periaatteiden takia. Hänen tavoitteenaan oli etsiä ja rekonstruoida erilaisten kansanrunouden tekstien (rituaalisten laulujen, bylinoiden ja hengellisten runojen) muinaisia kerrostumia, kuten tutkiva kirjailija niitä nimitti, siksi suuri osa taltioiduista lyyrisistä lauluista jäi kokoelman ulkopuolelle ja vaille johdonmukaista käsittelyä⁸. Kokoelman myöhemmät toimittajat ovat julkaisseet tekstejä kerääjien käsikirjoitusten perusteella ja pyrkineet seuraamaan Kirejevskin teksteihin tekemiä muutoksia.

Koska yllämainitut korpukset ovat suhteellisen pieniä, päätettiin tutkimusaineistoon sisällyttää myös A. Sobolevskin toimittama laulujen kokoelma (1895–1907). Se on valtava lyyristen laulujen valikoima ja perustuu kirjallisiin lähteisiin, kuten laulukirjoihin, joten siihen sisältyy myös hyvin varhaisia kansanrunouden tekstien taltiointeja. Suurikokoinen ja useita toisiaan muistuttavia tekstejä sekä hyvin samankaltaisia tekstien variantteja sisältävä korpus osoittautui raskaaksi käsitellä manuaalisin menetelmin. Siksi sen kolmannesta niteestä valittiin pieni otos (n. 250 tekstiä), jonka avulla tarkistettiin erilaisia kokoelmassa piileviä poikkeamia.

Vastakohtaiseen kirjalliseen korpukseen puolestaan käytettiin kaikki 1800-luvun ensimmäisen puoliskon tekstit venäjän kielen kansallisen tekstikorpuksen (Ruscorpora⁹) poeettisesta alakorpuksesta.

Tekstikorpus	Koko (sanaa)
Russian Songs	~40 000
Laulukirjat	~20 000
Kirejevski	~120 000
Sobolevski	~500 000
Ruscorpora	~1,9M

Taulukko 1. Käytettyjen tekstikorpusten koot.

Menetelmät ja tekstikorpusten normalisointi

Tekstikorpusten välisen sanastollisen erotuksen laskemiseksi käytettiin laajaa tyylimetristen menetelmien valikoimaa, joka on tarjolla R-kielen stylo-työkalupaketissa (ks. Eder, Kestemont & Rybicki 2013). Symmetristen tutkimusten perinteisenä tehtävänä on ollut kirjailija-attribuutio sekä etsiä sellainen tekstin elementtien kvantitatiivinen ilmiasu, jota voisi kuvata kirjalliseksi ”sormenjäljeksi”, joka ei toistu muiden kirjailijoiden teksteissä. Pääsy suuriin digitaalisiin tekstikokoelmiin ja laskennan automatisointi sallivat tyylimetrisen menetelmän käytön myös kirjoittajaa korkeamman tason signaalien (tyyli, genre, kronologia) tutkimuksessa. Tässä artikkelissa tyylimetristä menetelmää käytetään erottamaan sanallisen kansanperinteen sanastolliset signaalit kaunokirjallisista ja osoittamaan niiden suhde kansanrunouden kirjallisiin pastisseihin.

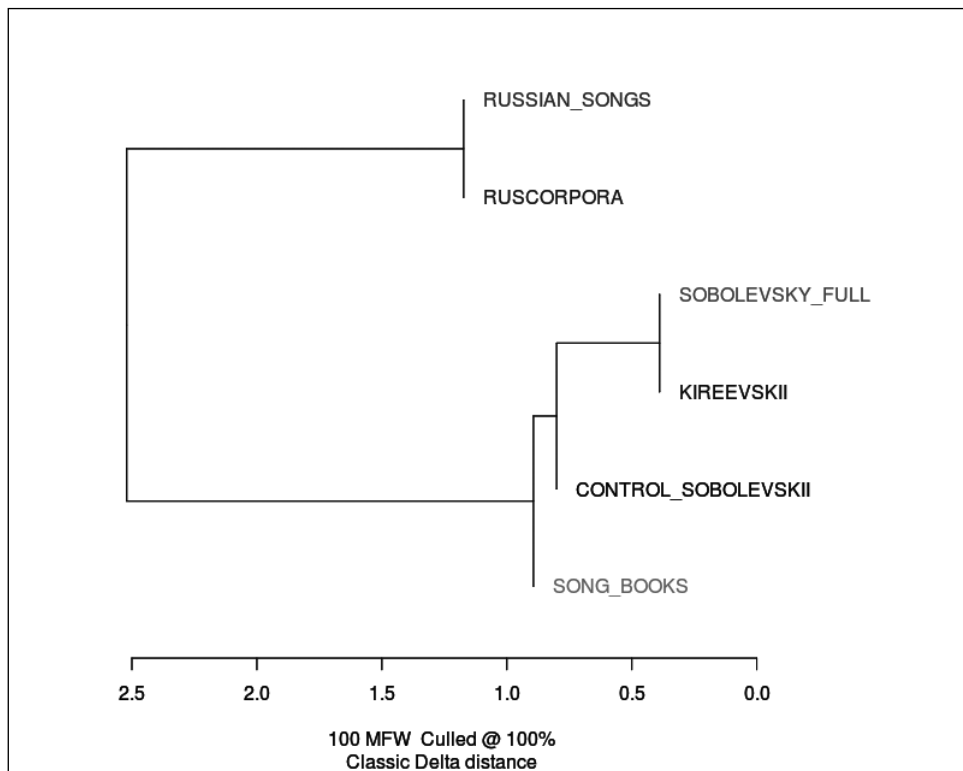
Yksi tyylimetrisen tutkimuksen keskeisimmistä menetelmistä on viime aikoina ollut delta-erotus, joka määrittelee tekstien välisen erotuksen kaikkien tekstikorpusten suhteen normalisoitujen sanojen esiintymistiheyksien perusteella (ks. Burrows 2002). Normalisoinnin avulla pystytään rakentamaan välimatka laskemalla sanojen suhteellinen esiintymistiheys. Tällaisessa menetelmässä mikä tahansa sana, eikä ainoastaan pieni äärimmäisen esiintymistiheiden lekseemien joukko, voi osoittautua merkittäväksi erotuksen määrittämisessä.

Jotta sanojen esiintymistiheyttä voitaisiin käyttää näinkin erilaisten korpusten analyysissä, on tekstien oltava verrannollisia. Sanallisen kansanperinteen tekstiä ei ole olemassa irrallaan murteista eikä se tunne kansallista tai yleistä kirjakieltä. Tässä mielessä ”venäläiset laulut” voi nähdä kansanrunouden käänöksiksi kaunokirjallisuuden kielelle. Tarkastelun kohteena olevissa venäläisissä lauluissa ei juurikaan ole murre sanoja, ei edes harvoissa paikallistetuissa teksteissä, kuten esimerkiksi P. Obovodskin ”Tveriläisessä laulussa” (*Tverskaja pesnja*, 1829) tai P. Svinjinin ”Zakamskilaisessa laulussa” (*Zakamskaja pesnja*, 1837). Tämän kaunokirjallisuuden ja sanallisen kansanperinteen kielten välillä vallitsevan merkittävän eron tasoittamiseksi pienten tekstikorpusten (Kirejevski, laulukirjat) morfologia ja ortografia muunnettiin nykykielen normien mukaisiksi myös murreteksteissä.

Edelleen pyrittiin välttämään kansanrunouden tekstikorpuksissa piileviä samojen tekstien varianttien kasautumia. Johdonmukaisesti tämä onnistui vain laulukirjojen korpuksen osalta – niissä kansanlaulujen variaatio on minimaalista ja toistuvat tekstit saatettiin yksinkertaisesti jättää tutkimusmateriaalin ulkopuolelle. Kirejevskin kokoelman kohdalla tätä ongelmaa oli vaikeampi ratkaista. Sanallisen kansanperinteen teksti on jo luonteeltaan, esitystapansa vuoksi

niin labiili, että tekstivariantin ja uuden tekstimuodostuman välille on usein mahdotonta vetää rajaa. Tästä syystä suurimmassa osassa tapauksia tekstikorpusten ulkopuolelle jätettiin vain tekstit, jotka julkaisija oli merkinnyt varianteiksi. Venäläisten laulujen sekä Kirejevskin korpuksista poistettiin lisäksi refrengit ja kertosaakeet.

Kaikki tekstikorpukset lemmatisoitiin (muutettiin perusmuotoon), mikä on tärkeää sijamuodoissa taivutettavilla kielillä kirjoitettujen tekstien verrannollisuuden tukemiseksi, jottei deltan eli laskun tarkkuus olennaisesti putoaisi (Eder & Rybicki 2011). Automaattisessa lemmatisoinnissa¹⁰ tapahtuu sanakirjamuotojen ulkopuolella ja homonyymeissä virheitä. Siksi kaikki lemmatisaattorin osoittamat venäläisten laulujen sekä Kirejevskin korpuksissa heränneet mahdolliset virheet korjattiin manuaalisesti; murre sanojen kanssa käytettiin samoja lemman määrittelyn periaatteita kuin venäjän kielen kansallisen korpusten murrekorpuksessa¹¹ (Letutši 2005, 223). Virheitä on mahdotonta kitkeä kokonaan, mutta delta-menetelmän tiedetään jopa kirjoittajaa määrittäessä aiheuttavan jonkinasteista hälyä korpuksessa (Eder 2013, 610–611). Sen sijaan tällaisissa tapauksissa, joissa analysoidaan korkeamman tason signaaleja ja käytetään lyhyistä teksteistä koostuvia korpuksia, ei virheiden vaikutus ole niin huomattava. Virheistä voi seurata se, että delta toimii karkeammin ja eri korpusten välinen erotus säilyy suurena huolimatta välimatkan laskun asetuksista (kaikkein esiintymistiheimpien sanojen määrä analyysissä, otoksen koko, deltan eri versiot jne.).

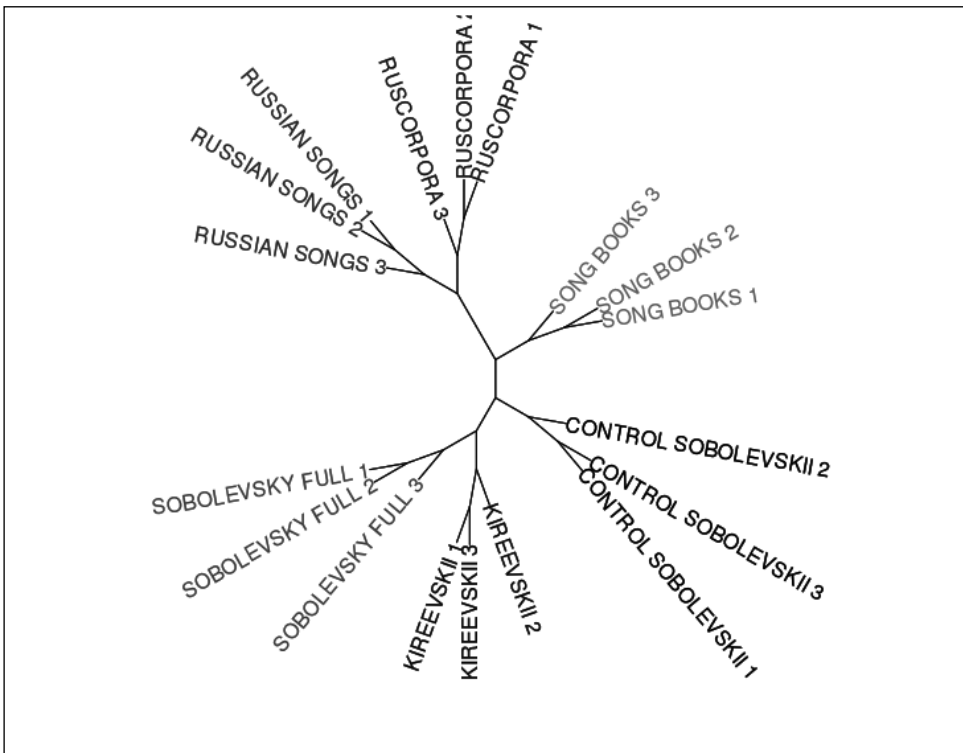

Kuvio 1. Lemmatisoitujen korpusten ryppäät

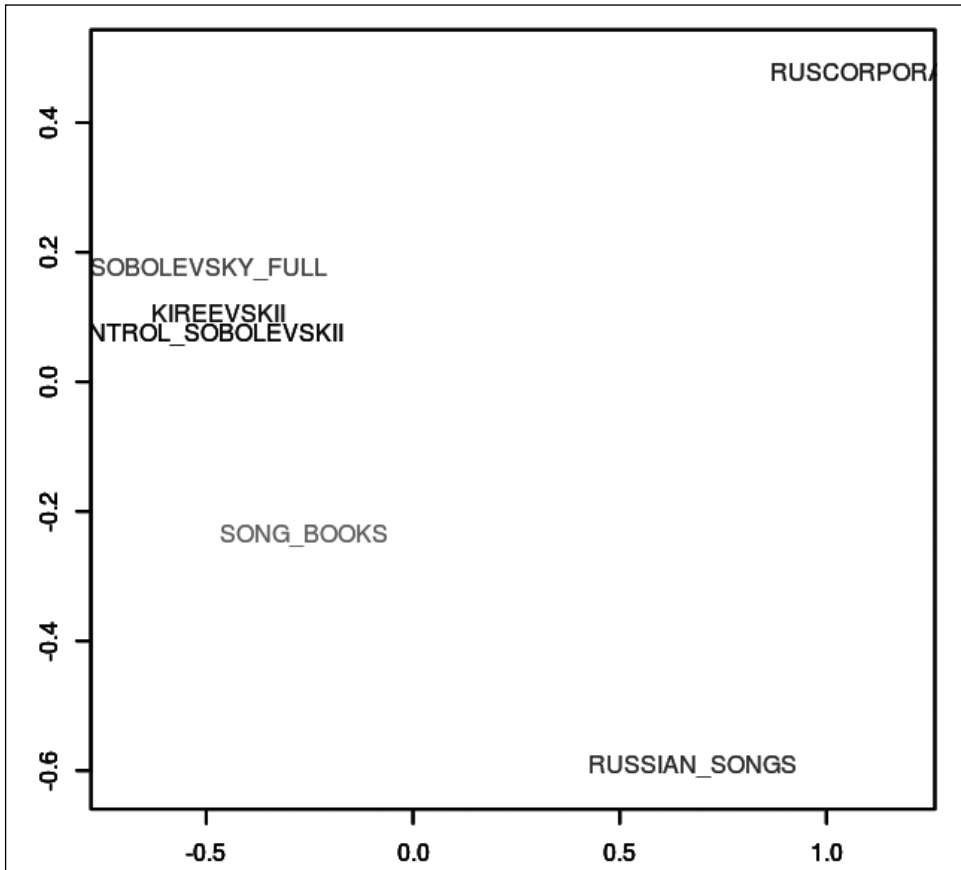
Tulemat

Kun kaikkien tekstikorpusten erotus on määritelty ja klusterianalyysiä sovellettu, hahmottuu selkeä ero kahden eri joukon välillä – kaunokirjallisen ja kansanrunouden (kuvio 1.). Venäläisten laulujen tekstikorpus sijoittuu kaunokirjalliseen kimppuun. Käytettäessä lemmatisoimattomia ja normalisoimattomia korpuksia klusterianalyysin tulos ei muutu.

Itsessään tämä ei ole yllättävää, mutta on syytä kiinnittää huomiota siihen, kuinka systemaattisesti venäläiset laulut ryhmittyvät kaunokirjalliseen korpukseen huolimatta siitä, että ne mukailevat kansanlaulujen kieltä. Esiintymistiheyttä ja satunnaisotantaa muuttamalla lopputulos pysyy samana. Kuviossa 2 ryppäisiin jako on tehty muutaman etäisyyttä mittaavan iteraation mukaan. Jokaisessa ryppäessä muuttui sanojen määrä (MFW) ja käyttörajoitukset, joita ei ollut kaikissa korpuksissa. Kaikista korpuksista tehtiin kolme eri tuhannen sanan satunnaisotantaa.

Kuvio 2. Korpukset jaettuna Bootstrap-ryppäisiin muutaman etäisyyttä mittaavan iteraation mukaan, joista jokaisessa muuttui MFW (2-242, intervalli 20) ja culling (0-100%, intervalli 50).

Kuvio 3. Korpuksset moniulotteista skaalausta käyttäen projisoituna.

On mielenkiintoista, että venäläiset laulut sijoittuivat merkityksiltään etäälle muista korpuksista: määrällinen läheisyys kaunokirjallisen korpuksen kanssa on vain hieman suurempi kuin lähimpänä olevan kansanlaulukorpuksen kanssa. Klusterien välisiä suhteita kuvaavan dendrogrammin binaarisuus ei salli tämän osoittamista täysin, mistä syystä ne on projisoitu moniulotteista skaalausta käyttäen (kuvio 3), jonka avulla korpusten väliset etäisyydet käyvät paremmin ilmi. Kuvamallinnuksen avulla voidaan paremmin hahmottaa kaunokirjallisen pastissin erottava ominaispiirre, nimittäin ettei se ole juurikaan pastissin kohteen kaltainen. Tämän eron syyn selvittämiseksi on tarkasteltava sanojen esiintymistiheyttä.

Sanojen esiintymistiheys

Tässä tutkimuksen vaiheessa otettiin merkityt sanat sataa kohden, joiden pohjalta tarkasteltiin korpusten välisiä etäisyyksiä kuviossa 1. Jos kimpuihin jako toteutetaan käyttämällä pelkästään sanoja kuten *molodets* ("veitikka"), *pole* ("pelto"), *belyi* ("valkoinen"), *devitsa* ("neito") tai *matuška* ("muori"), jotka assosioituvat heti kansanomaisten lainausten kanssa, niin venäläiset laulut olisivat tosiaankin samassa kimpussa kansanlaulujen kanssa. Kyse ei siis ole pastisseissa käytetystä sanastosta.

”Manuaalinen” sanojen jakautumisen tulkinta sisältää paljon ongelmia ja mielivaltaisia johdopäätöksiä. Kuitenkin tässä on mahdollista panna merkille muutama keskeinen lainalaisuus.

Ensimmäinen huomio koskee yleisiä kielellisiä piirteitä, kun sanallisen kansanperinteen kieli muuntuu kaunokirjalliseksi: erilaiset yksitavuiset prepositiot, konjunktiot ja liitepartikkelit (esimerkiksi *na, to, za, po, vo, u, da, pod, so, ko*) ovat näkyvästi esillä kansanrunouden korpuksissa. Tämä selittyy ilmeisesti sillä, että esitettäessä sanallisen kansanperinteen teksteihin voi vapaasti lisätä tavuja kahdentamalla prepositonaalirakenteita sekä luomalla enklittisiä muotoja, mikä mahdollistaa laulun rytmin säätelyn ja tekstin luontevan liikkeen melodian mukaan. Epäsuorasti tämä osoittaa myös kuinka kaunokirjallisessa tekstissä etusijan saavat vokaalittomat muodot joistakin prepositioista (*v* eikä *vo*, *k* eikä *ko*, *s* eikä *so*). Nämä yksitavuiset sanat ovat tärkeitä kansanrunouden/kaunokirjallisen tekstin kuvauksessa: jo pelkästään näiden sanojen esiintymistiheyttä tarkastelemalla voidaan nähdä, kuinka etäällä kaunokirjalliset tekstit ja venäläiset laulut ovat oikeasta kansanrunoudesta.

Tyypillisistä kaunokirjallisista merkitsijöistä erottuvat sanat, joita on vaikea määritellä niiden moninaisista merkityksistä johtuen: *kak* (”kuinka”, ”kuten”), *tšto* (”mikä”, ”mitä”), *tak* (”niin”), *no* (”mutta”). Niiden syntaktiset funktiot antavat aiheita olettaa, että ne viittaavat poeettiseen syntaksiin, joka säilyy osin myös mukaelmissa huolimatta yrityksistä säilyttää muodon selkeys. Venäläisten laulujen kohdalla tämä voi myös merkitä komposition tasapainottamista lyyrisissä lauluissa (runsas vertauskuvien käyttö sanalla ”kuten” (*kak*), analyyttiset vastakkainasettelut ja rinnastukset), siinä missä kansanlauluissa ei esiinny tasapainotettua lyyristä muotoa. Tämä on kuitenkin hypoteesi, joka vaatii todentamista.

Ensimmäisessä sadassa sanassa, joilla esiintymistiheyttä tarkasteltiin, on mahdollista huomata joitakin venäläisten laulujen kansanrunouteen viittaavan tyylin valinta- ja painotusperiaatteita. Muista korpuksista poiketen pastisseissa huomattavasti keskeisempää roolia näyttävät erilaiset kieltosanat (*ne, net, bez*): ”Bez prijutu stala devuška tvoja, / Bez utehi retivo serdtse u nei”, ”So storonuški ot milenkoi / Net ni vestotški, ni gramotki¹²”. Osin tämä todistaa kaunokirjallisten kansanlaulujen resitatiivisesta luonteesta, mikä johtuu 1800-luvun alussa vallinneesta käsityksestä, että kansanlaulut ovat luonteeltaan ”raskaita” (*protjaznoi*) tai ”alakuloisia” (*unylvi*).

Kaikista muista korpuksista venäläiset laulut eroavat myös ”laulullisten” sanojen esiintymistiheyden puolesta (*ah, drug, serdtse, odin*¹³), jotka olivat vakiintuneita jo sentimentaalisen runouden perinteessä. Näiden sanojen vuoksi venäläisten laulujen korpus on lähellä laulukirjoja. Pastissit myös lainaavat kansanlauluista ylenmääräisesti kaunokirjallisuudessakin ”neutraaleja” sanoja: *svet* (”valo”), *devitsa* (”neito” – on pastisseissa suosittu muoto kuin synonyymiset kansanomaiset sanat *devuška, devka*), *pole* (”pelto”), *notš* (”yö”) jne. Jos pohjaksi otetaan näiden sanojen esiintymistiheys, niin huomataan että venäläisten laulujen korpus on yhtä kaukana kansanrunouden kuin kaunokirjallisuudenkin korpuksesta. Edellä sanottu selittää venäläisten laulujen etäisyyden kaunokirjallisesta korpuksesta (kuvio 3.), vaikka molemmissa noudatetaan yleisiä poeettisia normeja ja molemmissa on korkea lyyrisien sanojen (*duša, zemlja, ljubov*¹⁴) esiintymistiheys.

Esiintymistiheydeltään yleisimmät sanat eivät ole välttämättä kaikkein informatiivisimpia – kaikkein lyyrisin sana, joka erotti kaunokirjallisen korpuksen ”venäläisistä lauluista” oli *ruka* (”käsi”). Miten sitten on laita vähemmän yleisissä, mutta merkityksellisemmässä sanoissa? Tyyliometriikassa on zeta-niminen metodi, jonka avulla voidaan laskea tällaiset lekseemit. Siinä kaksi tekstijoukkoa jaetaan pieniin osiin sanankäytön tarkastelua varten, minkä jälkeen määritellään keskeisten sanojen käyttöero (Burrows 2007, 30–37). Esiintymistiheydeltään

yleisimmät sanat pysyvät läsnä lukuisissa osissa korpuksia, jolloin yleisestä poeettisesta kielenkäytöstä poikkeavien sanojen merkitys korostuu.

Kontrastianalyyseissa verrattiin venäläisten laulujen korpusta Kirejevskin ja Sobolevskin korpuksiin. Seuraavana 30 erottavinta sanaa näille korpuksille:

Kansanlaulut: *treti, krutoi, syn, dvor, oh, pit, pravyi, kak, tri, oi, ulitsa, novyi, bit, gorenka, pojehat, guljat, bratets, seryi, holostoi, malyi, zaiti, notševat, pivo, molodenki, tut, rušenka, rebjata, nožka, sudaruška, posylat.*¹⁵

Pastissit: *zvezdotška, nebo, stšastije, nenagljadnyi, no, zavetnyi, pust, tutša, žizn, mogila, il, vzor, grust, nežnyi, togda, liš, koltso, grustno, solntse, tšužbina, tsvet, vesna, grustit, rodina, zvezda, goremjtsnyi, odinoki, dlja, vzgljadyvat, bednyi.*¹⁶

Näiden perusteella voidaan nähdä, kuinka paljon pastissin luonne riippuu kaunokirjallisesta traditiosta, missä määrin se perustuu elegiseen sanankäyttöön (elämä, hauta, surra, yksinäinen, kotimaa, kevät) ja kuinka se välittelee folklorelle tyypillisiä juonikuvioita ja tapahtumapaikkoja (tupa, tie, piha). Tässä kohtaa tuloksissa keskeisimpiä ovat kansanlaulujen kaunokirjalliset piirteet: *epäselvä, arvoisa, sormus, vieras maa, poloinen, parka*. Tällaiset kansanrunouden mieleen tuovat sanavalinnat juontavat kuitenkin kaunokirjallisesta perinteestä, muun muassa balladeista, kuten sormusteeman ympärille rakentuvat tekstit, ja niitä tuskin tapaa aidossa kansanrunoudessa. Ne ovat toisin sanoen ominaisia lähinnä pastisseille ja ovat jossain vaiheessa valikoituneet venäläisten laulujen normatiiviseksi tyyliksi.

Kaikkine rajoitteineenkin tyyliometriikka mahdollistaa leksikaalisen mallin käyttämisen pastissien kaunokirjallisten ja kansanrunoudelle ominaisten piirteiden tunnistamiseksi. Näitä eroja on mahdollista käyttää algoritmien luokittelussa, niin että ne jatkossa erottaisivat automaattisesti pastissit kansanlauluista. Tämä on mahdollista erityisesti suurten tekstikorpusten kohdalla, joissa on helpompi käyttää sanojen esiintymistiheyttä perustana: stylon eri funktiot mahdollistavat satunnaisotantojen luokittelun venäläisten laulujen korpuksesta kaunokirjalliseksi jo pelkästään Kirejevskin korpuksen pohjalta.

Kaunokirjallisten venäläisten laulujen muoto nostattaa lyyrisen tuntemuksen, jota voi luonnehtia kansalliseksi. Vaikutuksen takana ovat viittaukset kansanperinteeseen, joka romanttisen nationalismin leviämisen myötä saavutti yhä suuremman aseman venäläisessä 1800-luvun alun kulttuurissa. Tästä huolimatta venäläisten laulujen lyriikka ei muistuta imitoimiaan kansanlauluja, jotka olivat kompositioltaan epävakaita, lainasivat eepisestä runoudesta ja säilyttivät monia rituaaleihin liitettäviä piirteitä (Anikin 1971; Veselovski 1940, 272–273; Jerjomina 1978, 151–182). Kaunokirjalliseen muotoon sovitettujen pastissien palasivat sittemmin takaisin osaksi folklorea (ks. Novikova 1982) paitsi onnistuneina mukaelmina, niin myös itsenäisinä vaikuttimina kansanlauluperinteelle, erityisesti jälkifolkloristisessa kaupunkiympäristössä. Tästä näkökulmasta venäläiset laulut pääsivät kansallisen kulttuurin ytimeen, kun monet kansanlauluiksi käsitetyt tunnetut laulut pohjaavatkin oikeasti 1800-luvun alun romanttisiin pastisseihin. Tällaisia ovat niin Aleksei Merzljakovin ”Laakson aukean keskellä...” kuin Semjon Stromilovin ”Päre”.

Venäjältä suomentaneet Mika Pylsy ja Riku Toivola

Viitteet

- 1 Artikkelin on julkaistu aikaisemmin kokonaisuudessaan venäjän kielellä: Stilizatsija kak perevod: korpusnyi podhod k "russkoi pesnje" 1800–1840 gg. – *Ideologičeskije konteksty russkoi kultury XIX–XX vv. i poetika perevoda*. Red. Lea Pild. Wiener Slawistischer Almanach. Sondeband 93 (2016), 65–76.
- 2 Tulkintatraditioiden eroista ks. Bogatyrevin ja Jakobsonin klassikkotutkimus (1970); niiden limittyneisyydestä (Nekljudov 2010). Folklore-elementin muodonmuutosten periaatteista kirjallisuudessa on kirjoittanut Levinton (1975). Gerderin vaikutuksesta kansanrunouden keskeiseen asemaan kansallisten kulttuurien konstruoinnissa ks. Wilson (1973) sekä Azadovski (2013) ja Kokkjarra (1960). Romanttisen nationalismin pääpiirteitä folkloristiikassa on kuvannut Abrahams (2001).
- 3 Bejli on esittänyt vaihtoehdoisen tulkinnan, jonka mukaan sanalliselle kansanperinteelle ominainen säe pohjautui trokeeseen (2001, 27–78). Kansanomaisten runomittojen stabiloitumisen mekanismit näyttävät kuitenkin samanlaisina riippumatta kyseisen ongelman ratkaisusta.
- 4 Kaikki tutkimuksessa käytetyt tekstikorpuksot ja aineistot ovat nähtävillä osoitteessa <https://github.com/perechen/Russian.songs.1800-1840>. Niin ikään sieltä löytyvät venäläisten laulujen korpuksen sisällysluettelo ja lähdeluettelo, joita jatkuvasti päivitetään.
- 5 Aineiston koostamisessa käytettiin bibliografioita (Smirnov-Sokolski N. *Almanahi i sborniki; Svodnyi katalog serialnyh izdanii Rossii 1800–1825*) sekä ensyklopediaa *Russkije pisateli. 1800–1917*. Lauluja etsittiin myös 1820–1840-lukujen tärkeimmistä aikakausjulkaisuista.
- 6 *Novejši vseobšči pesennik...* (1810), Moskva; *Novejši vseobšči i polnyi pesennik...* (1819), Sankt-Peterburg; *Novyi polnyi vseobšči pesennik...* (1820), Sankt-Peterburg; *Vseobšči pesennik... sobr. A. G. Kalatiliny* (1843), Moskva.
- 7 *Novejši vseobšči pesennik...* M., 1810; *Novejši vseobšči i polnyi pesennik...* SPb., 1819; *Novyi polnyi vseobšči pesennik...* SPb., 1820; *Vseobšči i polnyi pesennik...* sobr. A. G. Kalatiliny. M., 1843.
- 8 Kirejevskin taltiointityön periaatteista ja kokoelmaansa koskevien näkemysten evoluutiosta, ks. Azadovski (2013, 332–342) sekä Balandin & Uhov (1968).
- 9 Tekstikorpus on käytettävissä osoitteessa: <http://ruscorpora.ru/search-poetic.html>.
- 10 Tässä tutkimuksessa käytettiin stemmeriä (karsintaohjelmaa) Yandex mystem v.3.0.
- 11 Kirjallista lemmää suositettiin, ellei se ollut ristiriidassa murteen sananmuodostuksen erityispiirteiden kanssa.
- 12 ”Ilman kotia jäi tyttösi / ilman lohtua sykkivä sydän”, ”Kullan luota ei kuulu / ei viestiä, ei kirjetä” – suom. huom.
- 13 Ah, ystävä, sydän, yksi – suom. huom.
- 14 Sielu, maa, rakkaus – suom. huom.
- 15 Kolmas, jyrkkä, poika, piha, oh, juoda, oikea, kuten, kolme, oi, tie, uusi, lyödä, tupa, lähteä, kulkea, veli, harmaa, naimaton, pieni, käydä, yöpyä, olut, nuori, täällä, kätönen, väki, jalka, neito, lähettää – suom. huom.
- 16 Tähtönen, taivas, onni, epäselvä, mutta, arvoisa, olkoon, myrskypilvi, elämä, hauta, tai, katse, suru, hellä, silloin, vain, sormus, murheellista, aurinko, vierasmaa, väri, kevät, surra, kotimaa, tähti, poloinen, yksinäinen, varten, katsella, parka – suom. huom.

Lähteet

- Abrahams, D. (1993), Phantoms of Romantic Nationalis in Folkloristics. – *Journal of American Folklore* 2001: 106 (409).
- Azadovski, M. (2013), *Istorija russskoi folkloristiki*. T. 1. Moskva.
- Anikin, V. (1971), Genesis neobrjadovoi liriki. – *Russki folklor*. T. XII. Moskva.
- Arhipova, A. (2008), Kak pogibla Olja i rodilsja folklor. – *Kirpitsiki. Folkloristika i kulturnaja antropologija segodnja. Sbornik statjei v ižest 65-letija S. J. Nekljudova*. Moskva.
- Balandin, A. & Uhov, P. (1968), Sudba pesen, sobrannyh P. V. Kirejevskim. – *Literaturnoje nasledstvo. T. 79: Pesni, sobrannyje pisateljami. Novyje materialy iz arhiva P.V. Kirejevskogo*. Moskva.
- Bejli, D. (2001), *Izbrannyje statji po russskomu narodnomu stihu*. Moskva.
- Bogatyryev, P. & Jakobson, R. (1970), Folklor kak osobaja forma tvortšestva. – *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*. Moskva.
- Burrows, J. (2002), 'Delta': A Measure of Stylistic Difference and a Guide to Likely Authorship. – *Literary and Linguistic Computing* 17(3).
- Burrows, J. (2007), All the Way Through: Testing for Authorship in Different Frequency Strata. – *Literary and Linguistic Computing* 22(1).
- Eder, M. (2013), Mind Your Corpus: Systematic Errors in Authorship Attribution. – *Literary and Linguistic Computing* 28(4).
- Eder, M., Kestemont, M. & Rybicki, J. (2013), Stylometry with R: A Suite of Tools. – *Digital Humanities*. Conference Abstracts. Lincoln.
- Eder, M. & Rybicki, J. (2011), Deeper Delta Across Genres and Languages: Do We Really Need the Most Frequent Words? – *Literary and Linguistic Computing* 26(3).
- Gasparov, M. (1997), Russki narodnyi stih i ego literaturnyje imitatsii. – *Izbrannyje trudy*. T. 3. Moskva.
- Gusjev, V. (1988), Pesni, romansy, ballady russkih poetov. – *Pesni russkih poetov*. Leningrad.
- Iezuitova, R. (1976), Literatura vtoroi poloviny 1820-h–1830-h godov i folklor. – *Russkaja literatura i folklor (pervaja polovina XIX v.)*. Leningrad.
- Jerjomina, V. (1978), *Poetičeski stroi russskoi narodnoi liriki*. Leningrad.
- Kirejevski, P. (1911–1929), *Pesni, sobrannyje P. V. Kirejevskim. Novaja serija*. Vyp. I–I. Moskva.
- Kokkijara, D. (1960), *Istorija folkloristiki v Jevrope*. Moskva.
- Levinton, G. (1975), Zametšanija k probleme "Literatura i folklor". – *Trudy po znakovym sistemam*. VII. Tartu.
- Letutši, A. (2005), Korpus dialektnyh tekstov: zadatši i problemy. – *Natsionalnyi korpus russskogo jazyka: 2003–2005*. Moskva.
- Lotman, J. (1996) A. F. Merzljakov kak poet. – *O poetah i poezii*. Sankt-Peterburg.
- Nekljudov, S. (2008), Folklornye pererabotki russskoi poezii XIX veka: ballada o Gromoboje. – *I vremena i mesto. Istoriko-filologičeski sbornik k šestidesjatiletiju Aleksandra Lvoviča Ospovata*. Moskva.
- Nekljudov, S. (2010), Literatura kak traditsija. – *Rossika. Rusistika. Rossijevedenije*. T. 1. Moskva.
- Novikova, A. (1982), *Russskaja poezija XVIII – pervoi poloviny XIX vv. i narodnaja pesnja*. Moskva.
- Sobolevski, A. (1895–1907), *Velikorusskije narodnyje pesni*. Sankt-Peterburg.
- Veselovski, A. (1940), *Istoričeskaja poetika*. Leningrad.
- Wilson, W. (1973), Herder, Folklore and Romantic Nationalism. – *Journal of Popular Culture* 6.

Aluetutkimus big data -aikakaudella

Daria Gritsenko

Aluetutkimus tieteenalana saattaa ensi näkemältä vaikuttaa yhteensopimattomalta big data -teknologian kanssa, sillä aluetutkimuksen ytimessä on alueellisesti määriteltyjen paikkojen syvä kontekstuaalinen ymmärrys historian, kielen ja instituutioiden tarkastelun avulla. Big data -tutkimus perustuu sen sijaan alueellisesti rajaamattomaan analyysiin algoritmeja käyttäen. Siinä pyritään löytämään lainalaisuuksia ja trendejä aineiston, ei teorian lähtökohdista. Onko näillä kahdella tieteenalalla siis mitään annettavaa toisilleen? Esseen tarkoituksena on tarkastella big data -teknologian tuomia mahdollisuuksia ja rajoitteita aluetutkimuksen kentällä.

Aluetutkimus monitieteisenä tieteenalana

1900-luvun puolivälissä yhdysvaltalaisen ja länsieurooppalaisten yliopistojen ”kaukaisten kulttuurien” laitokset avasivat ovensa kieli- ja kirjallisuustutkijoiden lisäksi sosiologeille, taloustieteilijöille ja politiikan tutkijoille, joiden tarkastelukohteeksi muodostuivat tutkimien- sa alueiden senhetkiset yhteiskunnat (Colonos 2016, 65). Näin syntyi aluetutkimuksen tieteenala, yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen uusi haara, joka pyrki luomaan yleiset puitteet maapallon eri alueiden kuvailulle ja selittämiseksi: oli kyseessä sitten Neuvostoliitto, Lähi-Itä, Afrikka, Latinalainen Amerikka tai Kiina. Kielitaidolla tuli olla tutkimuksessa tärkeä rooli, mutta tieteenalojen välisiä rajoja tulisi ylittää (Rafael 1994). Tästä onkin seurannut joidenkin mieltämä ristiriita aluetutkimuksen ja tieteenalojen välillä. ”Historian lopun” jälkeisellä aikakaudella (Fukuyama 1992) kylmän sodan projektina pidetyn aluetutkimuksen arvoa on kyseenalaistettu entistä useammin (Rafael 1994). Silloin jonkin tietyn alueen tieteen- alakohtaisen tarkastelun merkityksen korostamisesta on muodostunut tärkeä tapa oikeuttaa aluetutkimuksen olemassaoloa (Bates 1997).

On selvää, että yli puolen vuosisadan pituisen historiansa aikana aluetutkimus on tuottanut ja popularisoinut monia tärkeitä metodologisia saavutuksia. Ensinnäkin maantieteilijöiden ja antropologien jo kauan sitten tunnustama ajatus siitä, että *kontekstilla on väliä* on tuotu syvällisen kenttätutkimuksen avulla eksplisiittisesti taloustieteen, politiikan tutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden aloille. Aluetutkimus on myös rutiininomaisesti haastanut tieteenalojen

Yhdysvalta- ja Eurooppa-keskisiä oletuksia. Szantonin (2004) mukaan valtavirtatieteenalat ovat oikeastaan aluetutkimuksen erityistapauksia, Yhdysvalta- ja Eurooppa-tutkimusta. Lisäksi aluetutkimus on ottanut muun muassa ankkuroidun teorian (*grounded theory*), narratiivintutkimuksen ja etnografian välineitä osaksi monimutkaista tutkimusstrategiaansa ja sen kautta luonut useita metodologisia innovaatioita (Bates 1997). Tämän seurauksena tutkijat ovat irrottautuneet tulkinnoista, jotka pohjautuvat varhaisen aluetutkimuksen yhdelle keskeisimmistä teemoista *universaalin* ja *erityisen* väliselle kahtiajaolle (Colonos 2016, 66), ja kehittäneet uusia menetelmiä paikkakohtaiselle tutkimukselle, jonka tuloksena on syntynyt sittemmin myös eri tieteenaloille levinneitä kontekstuaalisesti ja kulttuurisesti juurtuneita selityksiä.

Toiseksi aluetieteellisiin hankkeisiin sisäänrakennettu moni- ja poikkitieteisyys on johtanut laajamittaiseen käsitteiden lainaamiseen, risteyttämiseen ja vertailevien lähestymistapojen painottamiseen (Katzenstein 2001). Aluetutkimuslaitosten tutkijoiden taustat ovat usein eri tieteenaloissa, minkä seurauksena yhteiset seminaarit ja muu yhteistyö altistavat väistämättä tutkijan eri tieteenalojen vaikutukselle. Nämä käytännön olosuhteet pakottavat aluetutkijan astumaan oman mukavuusalueensa ulkopuolelle ja antavat ideoita ja tukevat luovaa käsitteenmuodostusta. Szanton (2004) näkeekin aluetutkimuksen sukupuoli-, etnisyy-, ja maaseutututkimuksen sekä muiden 1970-luvulla ilmestyneiden poikkitieteellisten alojen edeltäjänä. Lisäksi aluetutkimuksen ytimessä alusta alkaen ollut *kieli* mullisti yhteiskuntatieteitä perustavanlaatuisesti, kun tutkijoiden huomio kiinnittyi ”kieleen produktiivisena ja vaikuttavana voimana itsessään” (Gibson-Graham, 2004). Kielen performatiivisuuden ja diskurssin vallan korostaminen kriittisen dekonstruoinnin välineenä toi aluetutkimuksen yhteiskuntatieteiden niin sanotun tulkinnallisen käänteen etujoukkoihin. Nämä metodologiset saavutukset, kuten seuraavaksi perustelen, ovat oleellisia myös big data -aikakaudella.

Digitaaliset ihmistieteet ja big data

Laajimmassa merkityksessään data tarkoittaa kaikkea materiaalia, joka on tallennettu tai tallennettavissa. Tämän määritelmän valossa *big data* tarkoittaa yksinkertaisesti suurta tietomäärää. Datan koko, jota tavallisesti mitataan giga- ja terabitteinä, on kuitenkin vain yksi big datan monista puolista. (McAfee et al. 2012.) Digitalisaatio eli fyysisten kohteiden ja prosessien integroiminen osaksi digitaalista ulottuvuutta johtaa datan määrän moninkertaiseen kasvuun. Digitaalisten teknologioiden omaksuminen kaikilla ihmiselämän osa-alueilla johtaa siihen, että olemassaolevan datan määrä kasvaa suunnattomalla nopeudella. Tiedon määrän ja kasvunopeuden lisäksi big datan ominaisuuksiin kuuluu myös monimuotoisuus. Satelliiteista, sosiaalisesta mediasta ja seurantavälineistä saatavan aineiston monimutkaisuus ja monipuolisuus onkin haastanut perinteiset toimintamallit paitsi arkielämässä, myös tutkimuksessa (Mayer-Schoenberger ja Cukier 2013). Big datan määrä, nopea kasvu ja monimuotoisuus (englanniksi kolme v:tä eli *volume*, *velocity* ja *variety*) erottavat sen sekä määrällisestä että laadullisesta ”vanhasta” datasta, sillä sen työstäminen vaatii enemmän laskennallista tehoa, uusia laskennallisia paradigmoja ja uusia metodologisia lähestymistapoja.

Mitä lisäarvoa big data tuo yhteiskunta- ja ihmistieteisiin? Big data voi auttaa tutkijoita päätöksentekoon, mieltymyksiin, identiteetteihin ja käyttäytymiseen liittyvien monimutkaisten kysymysten tarkastelussa (Gonzalez-Bailon 2013). Big datan äännekkäimmät puolestapuhujat ennustavat aineistolähtöisen ja empiirisen tutkimusotteen voittoa teoriapainotteesta ja tulkinnallisesta, jonka myötä ihmistieteet nousisivat kuvailevasta ja selittävästä tieteenalasta

”oikean”, ennustamiseen kykenevän tieteen tasolle (Anderson 2008). Ennakoiva analytiikka – yksi big datan keskeisistä lupauksista – olettaa, että big datan avulla yhteiskunnallisia, taloudellisia ja kulttuurisia ilmiöitä on mahdollista ennustaa luotettavasti, vaikkamme täysin ymmärtäisikään niiden taustalla vaikuttavia syy-seuraussuhteita. Ennakoivan analytiikan menetelmään kriittisesti suhtautuvat painottavat kuitenkin, että tällaisesta tieteellisen käytännön muuttumisesta tekniseksi käytännöksi seuraa vakavia metodologisia ongelmia, sillä big data ei kykene luomaan kuvaa, joka olisi ”vivahteikas ja ihmisten tutkimiselle aidosti sensitiivinen” (Ekbia et al. 2016, xi).

Big data voidaan käsittää paitsi tutkimusmenetelmänä, myös yhteiskunnallisena ilmiönä. Kriittinen datatutkimus (*critical data studies*) on poikkitieteellinen tieteenala, jonka juuret ovat moraalifilosofiassa, yhteiskunnallisessa oikeustieteessä, tiede- ja teknologiatutkimuksessa ja antropologiassa, joka tarkastelee big datan oikeudellisia ja eettisiä haasteita, muun muassa immateriaalioikeuksiin, yksityisyydensuojaan ja tietoiseen suostumukseen liittyviä kysymyksiä. Yksilöitä koskevan suuren tietomäärän (Morozov 2013) ja kerätyn materiaalin analysointiin käytettyjen algoritmien läpinäkyvyys (Burrell 2016) sekä valtion ja kansalaisten, pienten ja suurten yritysten ja tiedon tuottajien ja omistajien välisen ”datakuilun” kasvaminen (Boyd ja Crawford 2012) kuuluvat tutkijoiden tunnistamiin ja problematisoiimiin aiheisiin, joiden joukko kasvaneet mitä todennäköisemmin tulevaisuudessa.

Big data ja aluetutkimus

Big datan integroiminen osaksi aluetutkimusta vaatii sen ymmärtämistä sekä teknologiana että yhteiskunnallisena ilmiönä. Ensinnäkin metodologinen kritiikki ja etenkin väite, jonka mukaan big data -teknologia syrjäyttäisi perinteisen epistemologian ja loisi malleja, jotka eivät pystyisi selittämään yhteiskunnallisia ilmiöitä, voidaan torjua tukeutumalla myös vastaisuudessa aluetutkimuksen tiedon kontekstuaalisuuden merkitystä vaalivaan vahvaan perinteeseen. Verrattuna empiiriseen yhteiskuntatieteeseen, joka on vertailevan ulottuvuuden joko läsnäollessa tai sen puuttuessa aina jollain tavalla paikkaan ja alueeseen sidottua, aluetutkimuksen kentällä toimivat tutkijat osaavat erinomaisesti tulkita ehdollisia tutkimustuloksia laajemmassa teoreettisessa kontekstissa tunnustaen kontekstuaalisuuden oleellisenä osana selitysten rakentamista. Teoriankehitys tapana analysoida yhteiskunnallista todellisuutta voidaan hedelmällisesti yhdistää suureen tietomäärään ja uusimpiin laskumenetelmiin. Sen lisäksi aluetutkimuksen kiinnostus kielentutkimukseen tekee laskennallisen kielitieteen menetelmien käytön suurten tekstuaalisten aineistojen, etenkin (digitalisoitujen) painettujen, digitaalisen ja sosiaalisen median aineistojen, analysoimiseksi laajalti käytetyn laadullisen tekstianalyysin loogiseksi jatkuvuudeksi (ks. esim. Koltsova ja Shcherbak 2015). Näin ollen aluetutkimuksella on pitkäaikaisen moni- ja poikkitieteellisen käytäntöjensä ansiosta mahdollisuus tuoda kontekstuaalista sensitiivisyyttä uuteen big data -tekniikan avulla tehtävään tutkimukseen.

Toiseksi on arvioitava big datan ominaisuuksia, kuten sitä erityiskontekstia, jossa venäläistä big dataa tuotetaan. Valtion pyrkimys säädellä tietovirtoja, rajoittaa datan säilytystä ulkomaisilla palvelimilla sekä asettaa Internet-sivuille ja -palveluille määräaikaista ja pysyviä toimintakieltoja, vaikuttavat paitsi aineistonkeruun käytännön mahdollisuuksiin, myös aineiston analyysiin ja sen tulkintaan. Vaikka venäläisiin institutionaalsiin ja sääntelyyn liittyviin käytäntöihin asetetut rajat ovat tutkijoille jokseenkin tuttuja (Nocetti 2015), käyttäjien luoman sisällön potentiaalisista vääristymistä tiedetään edelleen vähän (Nisbet et al. 2017). Sensuuria ja sensuurikäytäntöjen ja aineiston vääristymien suhteita käsittelevä tutkimus on varhaisessa

vaiheessa (Vendil Pallin 2017). On lisäksi vaikeaa arvioida digitaalisista lähteistä kerätyn materiaalin, kuten blogitekstien, keskustelupalstaviestien tai sosiaalisen median aineiston, edustavuutta koko väestöön suhteutettuna. Venäläiseen big dataan liittyviä haavoittuvuuksia, epävarmuuksia, ja oikeudellisia ja eettisiä ristiriitoja on mahdollista ratkaista vain osittain aluetutkimuksen työkalujen avulla. Selvitäksemme niistä haasteista, joita venäläinen big data luo yhteiskunnallisena ilmiönä, meidän tuleekin ottaa käyttöön kriittisen datatutkimuksen kehittämisiä menetelmiä kuten big datan kansantaloustiedettä (Boyd & Crawford 2012; Mann 2018) ja kriittisten ihmistieteiden *Kulturkritik*-lähestymistapaa (Presner 2015).

Kaksoiskansalaisuudesta kolmikansalaisuuteen?

Aluetutkijat, mukaan lukien Venäjä-tutkijat, pitävät big data -metodologiaa uutena ”hienona” kenttänä ja haluavat selvittää, mitä merkitys big datalla on sen perinteisen vahvuuden, syvällisen kontekstuaalisen ymmärryksen kannalta. Robert Hall on teoksessaan *Area Studies: With Special Reference to Their Implications for Research in the Social Science* kirjoittanut aluetutkijoiden olevan sekä oman tieteenalansa että alueellisen tutkimuskohteensa asian tuntijoina ”kaksoiskansalaisia” (Rafael 1994). Entä minkälainen on aluetutkija big data -aikakaudella? Syvästi ahdistunut akateemisen identiteettikriisin uhri (ei mitään aihealuetta kattavasti hallitseva), jokapaikanhöylä vai tietojenkäsittelytieteilijöiden kanssa saumattomasti toimiva tiimipelaaja? Uskon, että vastaus kysymykseen määrittyy aluetutkijoiden oman asenteen perusteella. Seuraavaksi esittelenkin kolme mahdollista lähestymistapaa big datasta kiinnostuneille aluetutkijoille.

Ensimmäinen näistä kolmesta on pragmaattinen lähestymistapa. Big data on uudenlainen aineistotyyppi, johon liittyy erilaisia tiedonlouhinnan ja koneoppimisen tekniikoita. Ottaen huomioon, että jokaisella aineistotyyppillä on omat rajoituksensa, on tärkeää ymmärtää ja tunnustaa big dataan liittyvät haasteet. Samalla on lähes pakollista sisällyttää big data osaksi talouden, yhteiskunnan ja kulttuurin digitaalisen muutoksen tutkimusta. Pragmaattinen lähestymistapa sopii hyvin tutkijoille, jotka nauttivat poikkitieteellisestä yhteistyöstä ja ovat valmiita ottamaan osaa yhteisiin hankkeisiin tietojenkäsittelytieteilijöiden kanssa.

Toinen lähestymistapa on integroiva. Big data on osa digitaalisten ihmistieteiden ja laskennallisten yhteiskuntatieteiden laajempaa trendiä, jonka tavoitteena on valaista yhteiskunnallisten, taloudellisten ja kulttuurien ilmiöiden monimutkaisuutta. Tämä trendi tuo jälleen esiin, että tieteenalojen rajat ylittävät teemat, kysymykset ja ongelmat ovat ensiarvoisen tärkeitä. Integroivan lähestymistavan lähtökohtana ovat tosielämän ongelmat, ei johonkin tieteenalaan juurtunut teoreettinen viitekehys. Se pyrkii kuvailemaan ja tarkastelemaan niitä erilaisin menetelmien ja mallien avulla päämääränään maksimaalinen kattavuus. Konseptuaalinen ja metodologinen lainailu on integroivan lähestymistavan ytimessä.

Kolmas lähestymistapa on kriittinen. Big data on ennustamiseen, optimointiin ja ongelmanratkaisuun pakkomielleisesti suhtautuvan yhteiskuntamme ajanhenki, *Zeitgeist*. Aluetutkimus antaa meille keinoja kritisoida big data -menetelmää ja nostaa jälleen esiin sekä tulkinnan (*Verstehen*) että kritiikin metodologisen merkityksen korostaen, että sillä kontekstilla, jossa big dataa tuotetaan ja mobilisoidaan, on merkitystä. Big data -liike on paremman tieteellisen käytännön utopia siitä huolimatta, että epäarvoisuus ja oikeudelliset ja eettiset haasteet aiheuttavat sille huomattavia ongelmia. Kriittisen lähestymistavan tavoitteena on paljastaa big dataan ja sen konteksteihin liittyviä haavoittuvuuksia, epävarmuuksia ja ristiriitoja.

Riippumatta siitä, mikä lähestymistapa valitaan, aluetutkimuksen ja digitaalisten ihmis-

tieteiden leikkuupisteessä kiehuu jotain kiinnostavaa. Tieteenalarajojen yli ulottuva aito huoli kaikkialla läsnä olevan digitalisaation seurauksista on aihe, joka mahdollistaa uusien tutkimuksellisten kuvioiden ilmestymisen. Olen vakuuttunut siitä, että samanaikaisesti kun big data -menetelmiä kohtaan osoitettua kritiikkiä hyödynnetään, sekä kriittinen että positivistinen big data -tutkimus voivat tuoda uusia näkökulmia aluetutkimuksen saralle.

Englannista kääntänyt Kristiina Silvan

Lähteet

- Anderson, C. (2008) The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete. *Wired Magazine* (June 23), http://www.wired.com/science/discoveries/magazine/16-07/pb_theory.
- Bates, Robert H. (1997), Area studies and the discipline: a useful controversy?. *PS: Political Science and Politics*, 30:2, 166-169.
- Boyd, Danah & Crawford, Kate (2012), Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information, communication & society*, 15:5, 662-679.
- Burrell, Jenna (2016), How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*, 3:1, 1-12.
- Colonomos, Ariel (2016), *Selling the Future: The Perils of Predicting Global Politics*. London: Hurst.
- Ekbia, Hamid R., Sugimoto Cassidy R. & Mattioli, Michael (2016), Introduction. Teoksessa Cassidy R. Sugimoto, Hamid R. Ekbia & ja Michael Mattioli (toim.) *Big Data is not a Monolith*. Cambridge: MIT Press. xi-xxi.
- Fukuyama, Francis (1989), The end of history? *The national interest*, 16, 3-18.
- Gibson-Graham, J. K. (2004), Area studies after poststructuralism. *Environment and Planning A*, 36:3, 405-419.
- González-Bailón, Sandra (2013), Social science in the era of big data. *Policy & Internet*, 5:2, 147-160.
- Graham, Mark, Hale, Scott ja Stephens, Monica (2012), Digital Divide: The Geography of Internet Access. *Environment and Planning A* 44:5, 1009-10.
- Katzenstein, Peter J. (2001), Area and regional studies in the United States. *PS: Political Science and Politics*, 34:4, 789-791.
- Koltsova, Olessia & Shcherbak, Andrey (2015), 'LiveJournal Libra!': The political blogosphere and voting preferences in Russia in 2011-2012. *New Media & Society*, 17:10, 1715-1732.
- Mann, Laura (2018), Left to other peoples' devices? A political economy perspective on the big data revolution in development. *Development and Change*, 49:1, 3-36.
- Mayer-Schoenberger, Viktor & Cukier, Kenneth (2013), *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. London: John Murray.
- McAfee, Andrew, Brynjolfsson, Erik (2012), Big data: the management revolution. *Harvard business review*, 90:10, 60-68.
- Morozov, Evgeny (2013), *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism*. New York, NY: PublicAffairs.
- Nisbet, Erik C., Kamenchuk, Olga, & Dal, Aysenur (2017), A Psychological Firewall? Risk Perceptions and Public Support for Online Censorship in Russia. *Social Science Quarterly*, 98:3, 958-975.
- Nocetti, Julien (2015), Contest and conquest: Russia and global internet governance. *International Affairs*, 91:1, 111-130.
- Presner, Todd (2015), *Critical Theory and the Mangle of Digital Humanities*. Teoksessa *Between Humanities and the Digital*. toim. Patrick Svensson ja David Goldberg. Cambridge: MIT Press. 55-68.

- Rafael, Vicente L. (1994), The cultures of area studies in the United States. *Social Text*, 41, 91-111.
- Szanton, David L. (2004), Introduction: The Origin, Nature, and Challenges of Area Studies in the United States. Teoksessa *The politics of knowledge: Area studies and the disciplines*. Ed. David L. Szanton. Berkley: University of California Press.
- Vendil Pallin, Carolina (2017), Internet control through ownership: the case of Russia. *Post-Soviet Affairs*, 33:1, 16-33.

Kiehtovimmat kirjalahjat

2690

Taru Anttonen & Milla Karppinen (toim.)

**SANKARITARINOITA TYTÖILLE
(JA KAIKILLE MUILLE)**

2690

Matti Mörttinen & Lauri Nurmi

**SAULI NIINISTÖ
- MÄNTYNIEMEN HERRA**

2990

Ulla Koskinen

SUOMESSA SELVIITYMISEN HISTORIAA

2690

Risto Isomäki

VIIDEN MEREN KANSA

Löydät nämä kirjat hyvinvarustetuista kirjakaupoista tai INTOKUSTANNUS.FI

into

Tutkimusetiikka ja venäjänkieliset internetkeskustelut

Minulla on ollut kuulemani mukaan verrattain monen jakama huoli väitöskirjan artikkeleiden yhteensopivuudesta. Onnekseni artikkelini karjalaisuudesta venäjänkielisen internetin (RuNet) nationalismikeskusteluissa sai vertaisarvioijalta arvokkaan kehotuksen avata eettisiä valintojani aineiston käytössä. Tämän ansiosta ymmärsin paremmin verkkoaineiston käsittelyn olevan yksi tutkijatyöni läpileikkaavista teemoista, johon todellakin kannattaa kiinnittää huomiota. Internetin keskusteluiden käyttämiseen tutkimusaineistona liittyy useita erityiskysymyksiä. Verkkoaineisto voi vaikuttaa helpolta, julkiselta ja vapaasti käytettävältä, mutta asia ei ole kuitenkaan näin yksinkertaista. Kuten usein muutoinkin, kaikki mikä on laillista, ei ole välttämättä eettistä. Omaa suomen- ja venäjänkielisiin julkisiin verkkokeskusteluihin liittyvää tutkimustani olen tehnyt pääosin laadullisin menetelmin ja käyttänyt analyysimenetelminä diskurssi- ja sisällönanalyysejä, joten lähestyn aihetta erityisesti tästä näkökulmasta.

Internetin keskusteluita käsittelevälle tutkimukselle ei ole vakiintunut tutkimuseettisiä sääntöjä, vaan siinä on sovellettava yleisiä suuntaviivoja ja periaatteita. Ihmistieteistä voi ammentaa hyviä ohjenuoria. Verkkoaineistojen käytön etiikasta ovat kirjoittaneet suomeksi muun muassa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen, Riikka Turtiainen ja Sari Östman. Tutkimuksen perusasiat ovat samat verkossa kuin muutoinkin. Tutkijan on oltava avoin tutkimuksessa käyttämistään menetelmistä ja aineiston arkistointi tulee hoitaa huolella. Aineiston sisällöllisen suhteellisen herkkyyden ja yksityisyyden perusteella tulee huomioida informanttien oikeudet tietää ja päättää osallisuudestaan tutkimukseen. Anonymisoinnissa tulee puolestaan ottaa huomioon myös informanttien haavoittuvuus ja tunnistettavuus. Tutkimuksesta heille mahdollisesti koituvaa haittaa tulee välttää ja pyrkiä pikemminkin tuottamaan hyötyä. Esimerkiksi nykyisessä tutkimuksessani RuNetin Suomen kontekstissa pyrin huomioimaan, kuinka venäjänkieliset ovat useissa haastattelututkimuksissa esittäneet huolensa venäläisten julkisuuskuvasta. Vaikka heidän näkökulmiensa esiin tuominen voi olla sinänsä toivottua, heillä voi olla myös erityisiä varauksia siitä, kuinka heidät esitetään tutkimuksessa. Teknisten ja inhimillisten kontekstien huomioiminen mahdollisimman hyvin on erityisen tärkeää ja haasteellista verkkoaineistoissa. Mobiilin internetin aikakaudella aineistot voidaan tuottaa monissa eri asiayhteyksissä.

Avattaessa RuNetin sosiaalisen median teknistä puolta aiheeseen perehtymättömälle lukijakunnalle voi perusteltu ensi askel olla esimerkiksi VKontakten (VK) rinnastaminen tunnetumpaan Facebookiin verrannollisten tuttujen ominaisuuksien kautta. Kuitenkin käyttöalustojen applikaatiot, sivustojen käyttötarkoitukset ja mahdollisuudet poikkeavat monella tavoin toisistaan ja on tärkeää huomioida tutkimuksen kannalta oleelliset eroavuudet. Omassa tutkimuksessani olen pystynyt hakemaan VK:n hakutoiminnon avulla sivuston käyttäjien

avoimia julkaisuja hakusanoilla, mikä ei Facebookissa ole vastaavasti mahdollista. Samaan tapaan teknisten ominaisuuksien perusteella voidaan vertailla myös esimerkiksi, blogialustoja Uusisuomi.fi ja LiveJournal.fi tai perinteisiä verkkofoorumeja Suomi24.fi ja Russian.fi.

Paitsi alustojen tekniset eroavaisuudet, tutkijan tulee huomioida erilaiset cyberkulttuurit, jotka ovat usein moninaisia myös eri sivustojen sisäisesti. Cyberkulttuuria on hyvä selvittää tutkimuksen kontekstualisointia varten, vaikka verkkoaineisto olisi tutkimukselle ensisijaisesti väline tai työkalu. Vaikkei konteksteja tuskin voikaan täydellisesti ymmärtää, on asiayhteyteen mahdollisesti vaikuttavia asioita tarpeellista mainita ja pohtia kirjoituksessa. Tutkimuskenttään kannattaa tutustua laajemmin kuin juuri siihen aineistoon, mitä tutkimuksessa on tarkoitus käyttää, minkä lisäksi keskustelijoiden ja moderaattoreiden haastattelut voivat avartaa paljon. Sivustojen omat ja yleiset internetin käyttötilastot puolestaan tuovat laadulliseenkin tutkimukseen tärkeää kontekstia liittyen lukijoiden ja kirjoittajien määrään sekä käyttötarkoituksiin.

Internetin yleisesti hehtinen luonne aiheuttaa tutkijalle useita haasteita ajalliselle kontekstille. Vaikka RuNetilla on huomattavan transnationaali käyttäjäkunta, on huomattavaa, että juuri Venäjällä internetin käyttäjien määrä yli kaksinkertaistui vuosien 2009–2012 aikana. Tämän myötä internetiä käyttää jo yli 70 prosenttia venäläisistä, kun aiemmin RuNetin keskustelupalstat olivat leimallisesti pienten ja elitististenkin piirien yhteisöjä. Lisäksi Venäjän valtio on tiukentanut internetin kontrollointia ja sensuuria. Tähän liittyen olen omassa tutkimuksessani pyrkinyt huomioimaan separatismiin ja ekstremismiin rinnastuvan verkkoviestinnän muuttuneen vaarallisemmaksi kuin mitä se oli vielä 2010-luvun alussa tehtyjen julkaisujen ajankohtana.

Vaikka internetin käytössä yksityisyyden ja julkisuuden rajojen ongelmallisuus on tullut viime vuosien julkisen keskustelun ansiosta aiempaa paremmin yleiseen tietoon, toimivat monet verkossa edelleen ymmärtämättä täysin ympäristön tosiasiallista julkisuutta. Kirjoitukset voivat olla harkitsemattomia etenkin spontaaneissa VK:n keskusteluketjuissa verrattuna pitkiin LiveJournalin blogeihin. Vanhojen verkkoaineistojen yhteydessä tiedon epäsymmetria voi olla nykyistäkin suurempi. Tämän vuoksi tutkijan ei ole hyvä tutkimuseettisesti nojautua vain siihen, että verkkojulkaisujen avoimuuden tulisi olla kaikkien ymmärtämä.

Kyberkulttuurien kirjoitustavoissa on usein huomionarvoisia eroavaisuuksia siinä, kuinka uutisia kommentoidaan suhteessa LiveJournalin blogeihin, VK:n yhteisöihin tai ystävien ”seinille” kirjoitteluun. Lisäksi keskustelufoorumien aihepiirien ympärille kehittyi toisistaan poikkeavia minikyberkulttuureja samoin kuin verkostointisivustojen yhteisöissä. Jopa yhteisöistä, jotka eivät vaadi rekisteröitymistä, voi kehittyä intiimejä, mikäli aihepiiriin oletetaan koskettavan vain jotain rajattua ja erityistä ihmisryhmää. Huonojen tutkimuseettisten valintojen seurauksena ihmiset voivat menettää luottamuksen foorumeihin, jotka voisivat toimia arvokkaina itseilmaisun ja keskustelun välineinä. Näiden ja useiden muiden eettisten haasteiden kanssa ei ole useinkaan selviä ratkaisuja, mutta pohdinta ja keskustelu on kannattavaa ja tarpeellista

Teemu Oivo

Kirjoittaja on Itä-Suomen yliopiston projektitutkija ja jatko-opiskelija

Menneisyys ja nykyisyys Venäjän arktisessa politiikassa

Tila ja sen laajuus määrittävät Venäjän arktisen (suurvalta-) politiikan suuntaa. Arktinen alue äärettömänä tilana ja sen historiallinen ulottuvuus liittyvät olennaisesti myös venäläisessä filosofiassa käytyyn keskusteluun äärettömän tilan ja venäläisen hallintatavan yhteydestä.

Venäjän federaation arktinen vyöhyke (*zona*) määriteltiin vasta vuonna 2014 presidentin asetuksella, mutta pohjoisen merkitys Venäjälle ja venäläisyydelle on ollut merkittävässä roolissa jo 1600-luvulla. Presidentti Putin on todennut, että arktinen on Venäjän tärkein alue ja tulevaisuudessa sen merkitys tulee entisestään korostumaan. Putin viittasi näin sanoessaan kuuluisaan venäläiseen tiedemieheen Mihail Lomonosoviin, joka aikanaan puhui samoin sanankääntein Siperiasta.

Arktisen alueen rakentaminen 2000-luvulla on esimerkki siitä, miten mennyttä, sankari-tekoja vilisevää neuvostohistoriaa käytetään valikoiden venäläisessä identiteettipolitiikassa. Sillä arktiseen alueeseen liittyy vahvasti myös menneisyyden trauma, vankileirien saaristo ja pakkotyövoimalla rakennettu infrastruktuuri. Venäjän kontekstissa on mielenkiintoista, miten ”arktisen” ja ”pohjoisen” käsitteet limittyvät tai eroavat toisistaan. Pohjoisella viitataan yleensä Venäjän Euroopan puoleisiin pohjoisiin alueisiin, mitä pidetään isovenäläisen kulttuurin kehtona. Arktisella ei ole samanlaista kulttuurillista taustaa, vaikka jotkut ääriyhmät pitävätkin sitä venäläisten alkukotina.

Arktisen historiaa onkin viime vuosina pyritty tuomaan lähemmäs kansalaisia eri tavoin, mutta on mielenkiintoista huomata, että arktisen alueen historiassa on havaittavissa katkos 1950-luvulta 1980-luvulle. Pysähtyneisyyden aikana pohjoisten alueiden merkitys tieteellisteknisessä kehityksessä oli ilmeisen vähäinen, vaikka sotilaallisesti alue ei jäänyt tuolloinkaan merkityksettömäksi. Neuvostoliiton kunnianhimo suuntautui pohjoisen sijaan ylöspäin, kosmokseen, mutta yhtä kaikki kyseessä oli tilan haltuun ottaminen, levittäytyminen yhä laajemmalle alueelle.

1990-luvun Venäjällä huomio meni selviytymiseen ja valtiollisen omaisuuden uudelleen järjestämiseen. Pohjoisen sotilaallinen merkitys mureni kylmän sodan päätyttyä, jolloin Pohjoisen jäämeren satamat jäivät rapistumaan yksi kerrallaan asukkaiden muuttaessa ”mantereelle”, pois saarelta nimeltä *Arktika*. Saarimetafora kuvaa hyvin Venäjän äärialueita, jotka monien mielestä olisi järkevintä pitää asumattomina.

Arktisen historiakulttuuri toisintaa perinteistä venäläisen historiankäytön mallia, missä haluttu tulkinta menneisyydestä tuodaan ylhäältä käsin. Vuonna 2013 presidentin ukaasilla otettiin vuosikalenteriin polaarikävijän päivä, jolla on haluttu nostaa pohjoiseen erikoistuneiden ammattiryhmien arvostusta, sillä pohjoisten kehitysprojektien haasteena on koulutetun työvoiman heikko saatavuus syrjäseuduille.

Tutkimusmatkailijoiden ja tiedemiesten rooli on luonnollisesti merkittävä, mitä osoittamaan julkistettiin Pietarissa vuonna 2017 kaikille polaarikävijöille omistettu patsas koiraystäviä unohtamatta. Murmanskissa taas korjattiin vuosien rappion jälkeen reliefi, joka kunnioittaa arktisen alueen valloittajia. Valtakunnan rajoja neuvosto aikaan turvanneet rajavartijat saivat myös oman patsaansa Murmansiin pitkällisen odotuksen jälkeen, heilläkin koira seuranaan. Eläimet ylipäänsä liittyvät läheisesti pohjoiseen elämäntapaan myös muilla kuin alkuperäiskansojen edustajilla. Koirat, porot, kalat ja jopa hylkeet ovat päätyneet muistelun kohteiksi. Arktisen alueen stereotyyppinen kuva korostaa maskuliinisuutta ja sankarillisuutta, minkä vuoksi paikallisella tasolla näyttäisi olevan tarve löytää arjen samaistumispinta poliitikkojen ”megaprojektiin”, jolloin paikallinen pohjoiseen liittyvä historian käyttö korostuu.

Kouluopetuksessa on niin ikään otettu vauhtia uuden Venäjän arktisen identiteetin rakentamiseen. Vuonna 2016 annetut pedagogiset suositukset arktisen alueen historian oppituntin järjestämiseksi on otettu tehokkaasti käyttöön. Oppitunti *Arktika - Venäjän julkisivu* lähtee liikkeelle siitä, että Venäjä on tunnustetusti maailman johtava arktinen valtio. Historianopetuksen sääteleminen ja yhden historian vaatimus ovat Venäjällä usein tavattuja historian käytön muotoja, joita on myös museoiden kautta tuotettu kuva menneisyydestä.

Nenetsian piirikunnan pääkaupungissa Narjan-Marissa onkin valjastettu museo-luonnonpuisto Pustozersk arktiseen identiteettiprojektiin. Pustozerskin kaupunki perustettiin vuonna 1499 välietapiksi pohjoisen ja Siperian valloitusretkiä varten. Kaupunki lakkasi olemasta jo viime vuosisadan alussa ja viimeinen asukaskin jätti paikan vuonna 1964. Muutama vuosi sitten museon kehittämiseksi luotiin ekskursion *Pustozersk – Venäjän ensimmäinen arktinen kaupunki*, jolla haluttiin lisätä vierailijoiden ja turistien määrää. Arktinen ilmeisesti ajateltiin tässä yhteydessä positiiviseksi epiteetiksi, jonka avulla myös syrjäisempi Narjan-Mar voisi hyötyä alueen identiteettiprojektista.

Tällä hetkellä Venäjällä on käynnissä arktisen alueen hallinnan tehostaminen. Jokunen vuosi sitten perustettu arktinen komissio on saanut uuden puheenjohtajan, jonka johdolla toimintaa aiotaan tehostaa ja koordinoita. Arktista vyöhykettä säätelevä laki tultaneen myös hyväksymään vuoden 2018 loppuun mennessä. Alueen hallinta keskittyy pienelle piirille, kun komission jäsenmäärää halutaan pudottaa roimasti. Ehkä myös kiistely Venäjän arktisesta pääkaupungista saa vihdoinkin pisteen, kun paljon keskustelua herättänyt Pietarin arktinen komissio aloitti työskentelynsä julistautuen samalla arktisen alueen pääkaupungiksi.

Venäjän vallanpitäjät tarvitsevat nyt pohjoisen rajattomia seutuja perivenäläisen tilan kaipuun kohteeksi. Venäjä on vuoden 2014 jälkeen hiljalleen kääntänyt yhteistyökäytäntönsä länneistä muihin ilmansuuntiin. Pohjoisessa ovat läsnä ne elementit, joiden avulla valtio voi osoittaa suuruuttaan valloittamalla merenpohjia ja tekemällä mahdottomasta mahdollista. Artur Tšilingarov onkin todennut, että asettamalla Venäjän lipun pohjoisnavalle merenpohjaan Venäjä teki sen, mitä mikään muu valtio ei kykene tekemään.

Susanna Pirnes

Kirjoittaja on väitöskirjatutkija Arktisessa keskuksessa, Lapin yliopistossa

Nimet muistomerkeissä

Johanna Virkkula

Kiveen on hakattu nimiä kautta aikain. Vallanpitäjien kunniaksi ja muistoksi on pystytetty muistokiviä ja laattoja, ja mattimeikäläiset ovat saaneet hautakiviä nimineen. Uusi aika alkoi Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen: julkisten, yhteisten ja kansallisten muistomerkkien pystyttäminen tuhansille tässä sodassa menehtyneille yleistyi. Näistä muistomerkeistä tuli keino rakentaa kansallista kertomusta kunnioittamalla mahtavin muistokivin kansakunnan puolesta uhrautuneita.

Toisen maailmansodan jälkeen myös sosialisessa Jugoslaviassa kansallista muistokulttuuria edistettiin jo hyväksi todetuin tavoin: sodan tärkeimmille tapahtumille ja tekijöille pystytettiin muistomerkkejä. Bosnia-Hertsegovinan alueella merkittävimiksi toisen maailmansodan muistomerkeiksi ovat nousseet Sarajevon keskustan Ikuinen tuli (*Vječna vatra*, 1946) ja Mostarin partisaanihautausmaa (*Partizansko groblje u Mostaru*, 1965). Amra Čuston kaupungin kollektiivista muistia käsittelevän artikkelin mukaan sosialistisen Jugoslavian muistomerkkivalikoimassa oli muistopystejä, muistolaattoja, muistolähteitä, muisto-ossuaareja¹ ja muistokomplekseja. Erityisesti veistoksellisista suurmonumenteista on nyt niiden sosialismin jälkeisen rapistumisen myötä tullut eräänlainen kultti-ilmiö.

Kaikissa sosialismin aikaisissa muistomerkeissä ei ole nimiä, vaan ne saattavat olla saattomia tai niissä on muita muistotekstejä, usein sosialistisen Jugoslavian johtajan Josip Brozin eli Titon lauseita. Vuonna 1981 Sarajevoon saatiin kuitenkin avattua pitkään toivottu Vracan muistomerkkipuisto, ja sen monumentteihin kuului kolme nimikokoelmaa – kaksi suurta sekä yksi pienempi (kuva 1).

Nimikokoelmien lisäksi muistomerkkipuistossa oli kiitollisuudenosoitukset Sarajevon merkityksellisille partisaaniryksiköille, Alija Kučukalićin osin tuhottu teos Naistaistelijalle (*Ženi borcu*; teosta on myös kutsuttu Mestauspaikaksi, *Stratište*), kaksi muistomerkkiä, joissa Tito lausuu kiitoksia taistelijoille ja armeijalle, pyramidin muotoinen ikuinen tuli vesielementteineen sekä puiston kasvillisuutta. Muistomerkkipuiston suunnittelivat taiteilija Alija Kučukalićin lisäksi arkkitehti Vladimir Dobrović ja maisemasuunnittelija Aleksandar Maltarić. Puisto suunniteltiin suurien tapahtumien varten, joten muistomerkkipuiston kulkureitit ja pysäköintijärjestelyt ovat suurille vierailijamäärille sopivia.

Kuva 1: Ilmakuvassa kirjasta Spomen park Vraca näkyy keskiosa muistomerkkipuistoa. Oikealla alhaalla on pyramidinmuotoinen ikuinen tuli vesielementteineen, siitä ylöspäin kulkevien portaiden molemmiin puolin on kivipaaseihin kaiverretut 2013 taistelijan nimet. Portaiden yllä on 26 kansallissankarin kuutionmuotoinen muistomerkki – kansallissankareiden nimet on kaiverrettu muistomerkkin ympyränmuotoiseen perustaan. Ylhäällä vasemmalla näkyy Vracan linnake, jonka sisäseinillä oli 9091 uhrin nimeä. Muistomerkkipuisto jatkuu kuvan ulkopuolelle sekä ylös- että alaspäin, linnakkeen taakse ja ikuisesta tulesta kaarevasti alavasemmalle.

Vracan historiasta

Vraca sijaitsee Trebević-vuoren rinteellä, Sarajevon keskustan laitamilla. Paikalla on Itävalta-Unkarin aikainen puolustuslinnake. Sen sotilaallinen käyttö jäi aikanaan vähäiseksi, mutta pihalta on selkeänä päivänä hienot näköalat Sarajevoon. Toisen maailmansodan riehussa Sarajevo kuului kolmannen valtakunnan liittolaisen, Itsenäisen Kroatian alaisuuteen. Tuolloin Vracan linnaketta käytettiin vankilana ja teloituspaikkana. Sosialistisessa Sarajevossa etsittiin pitkään tapoja kunnioittaa toisen maailmansodan uhreja. Lopulta kansalaiskeräyksen jälkeen valtio avasi 1981 Vracaan muistomerkkipuiston, josta tuli yhden vuosikymmenen ajaksi suurten muisteloiden arena ja näköalansa takia suosittu retkikohde.

Vuosina 1992–1995 Sarajevon miehittäjät käyttivät Vracan näköalapaikkoja alla siintävän kaupungin hallitsemiseen, ja muistomerkkipuisto vaurioitui pahoin raskaiden sotatoimien ja niitä seuranneiden tihutöiden takia. Daytonin rauhansopimuksen mukainen Bosnia-Hertse-

govinan kahden entiteetin välinen raja jakaa muistomerkkipuiston suurempaan Federaation osaan ja pienempään Serbitasavallan osaan. Puistosta on raivattu miinat, mutta sitä ei ole kokonaisuudessaan kunnostettu miehityksen jälkeen – vasta viime vuosina vapaaehtoiset ovat siivonneet ja siistineet muistomerkkiä.

Muistomerkkipuisto on yksi niistä paikoista, jonne Sarajevon kaupungin edustajat laskevat seppeleitä merkkipäivinä kolme kertaa vuodessa: Sarajevon kaupungin päivänä, Bosnia-Hertsegovinan itsenäisyyspäivänä, jota on vietetty vuodesta 1993, sekä Bosnia-Hertsegovinan valtion perustamispäivänä, joka juontaa juurensa toisen maailmansodan aikaan.

Vracan muistomerkkipuiston nimet

Vracan muistopuistossa henkilönnimiä löytyy kolmesta teoksesta. Keskellä puistoa on Sarajevon keskustan Isosta puistosta siirretty muistomerkki Sarajevon menehtyneille kansallissankareille (*Obilježje poginulim narodnim herojima Sarajeva*). Siinä on 26:n keskeisen Sarajevossa toimineen partisaanin ja sankarin nimet. Toinen muistomerkki on Vallankumousmuseon (nyk. Historiallinen museo)² laatima näyttely toisen maailmansodan tapahtumista linnakkeessa, kaupungissa ja Jugoslaviassa, ja siihen kuuluvat kohokirjaimin linnakkeen seiiniin kiinnitetyt Sarajevon ja lähialueiden uhrien 9091 nimeä. Kolmantena ovat kivisiin muureihin kaiverretut Sarajevoa puolustaneiden 2013 nimeä.

Daniel Sherman esittää artikkelissaan ”Bodies and Names” (*The American Historical Review*, 2/1998), että pitkät nimelistat ovat moderni tapa muistaa tapahtumia. Ensimmäisen maailmansodan muistomerkkien nimimassat kertovat hänen tulkinnassaan sodan vakavuudesta, sodan menetysten moninaisuudesta. Muistomerkkien tavoitteena on Shermanin mielestä osoittaa kansakunnan uhrauksen valtavaa mittakaavaa, mutta samalla koskettaa yksittäistä muistomerkkin kokijaa antamalla uhraukselle ja koko kansakunnan historialle paikallisia ja henkilökohtaisia merkityksiä. Tässä nimet ovat oivallinen keino: muistomerkkiä lukiessamme tiedämme, että jokainen nimi edustaa menehtynyttä. Löydämme omamme kaltaisia nimiä, tuttuja, ehkä jopa perheenjäseniä, ja suremme koko sodan järjettömyyttä nähdessämme nimien määrän.

Vracan muistomerkkipuiston nimilistoista en ole löytänyt mitään tietoa. Siihen ei liity protesteja vääristä tai puuttuvista nimistä. Niitä löytyy sen sijaan Shermanin kuvaamista Ranskaan pystytetyistä muistomerkeistä. Sarajevon muistomerkkien osalta taas Amra Čusto on kuvannut, kuinka toisen maailmansodan muisto oli hälvemässä 1970-luvun puolessavälissä, ja kuinka elävää muistokulttuuria haluttiin edistää. Siksi 1981 rakennettiin Vracan muistomerkkipuisto – monumentaalinen paikka, joka opettaa uusille sukupolville, miten partisaanit pelastivat Jugoslavian. Čusto ei käsittele juuri nimimuistomerkkejä Vracassa erityisesti. Samoin Vracan muistomerkkikomission muistokirjassa vuodelta 1985 esitellään monia kertomuksia toisen maailmansodan kauhuista ja tapahtumista Sarajevossa ja Jugoslaviassa, mutta siinäkään ei keskustella nimistä muistomerkeissä.

Bosnia-Hertsegovina nosti Vracan muistomerkkipuiston kansallisten muistomerkkien listalle vuonna 2005, ja tämän päätöksen dokumentaatioissa todetaan, että uhrien listalla on 1 100 lasta, 7 092 juutalaista, 1 427 serbiä, 412 muslimia, 106 kroaattia ja 55 muuta. Samassa dokumentaatioissa todetaan, että 2013 taistelijan joukossa oli 755 fasismin vastarintaliikkeen jäsentä juuri Sarajevosta ja koko taistelijalistassa oli 878 serbiä, 565 muslimia, 335 juutalaista, 209 kroaattia sekä 70 muuta. Nämä kansallisuusmäärät on dokumentaatioon saatu Džemil Šaracilta, joka oli tunnettu toisen maailmansodan partisaaniveteraani. Luvut eivät taida olla

tarkkoja – yhteenlaskutoimitus jo kertoo, että jossain on heittoa, koska yleensä tällaisissa laskelmissa kukaan ei kuulu kahteen kategoriaan. Suuruusluokat näyttäisivät kuitenkin oikeilta.

Nimistä muistomerkeissä keskustellaan

Toisen Sarajevossa sijaitsevan muistomerkin kohdalla saattaa törmätä keskusteluun nimien oikeudesta paikkaan muistomerkeissä. Piiritetyn Sarajevon surmatuille lapsille 1992–1995 pystytetyn muistomerkin (*Spomen-obilježje ubijenog djeci opkoljenog Sarajeva 1992–1995*) keskustan isossa puistossa rahoittivat kantoni, kaupunki ja kunnat vuonna 2009. Muistomerkkiin ei ensin sisällynyt menehtyneiden lasten nimiä, mutta omaisjärjestön vaatimuksesta sen oheen liitettiin seitsemän teräksistä pyörivää pylvästä, joihin on kaiverrettu 521 menehtyneen lapsen nimet. Nimet ovat muodossa ”sukunimi, isän etunimi suluissa, etunimi”. Tämä on tyypillistä nimilistoille ja esimerkiksi koulun oppilasluetteloissa käytetty nimikaava noudattaa samaa mallia (kuva 2). Lisäksi pylväissä on lasten synnyin- sekä kuolinvuodet. Kaikessa kauheudessaan muistomerkki on kaunis: vesi virtaa pronssiin valettujen pienten jalanjalkien päällä ja vedestä nousee merenvihreä, lasinen halkaistu hiekkatornin kaltainen torni.

Muistomerkin lisäosan nimet kuuluvat omaisjärjestön mukaan niille lapsille, joiden menehtymisestä piirityksen aikana on riittävä dokumentaatio – varovaisten arvioiden mukaan lasketaan, että alaikäisiä olisi piirityksen aikana menehtynyt vielä noin 150. Omaisjärjestö puolestaan on ilmoittanut, että heillä on tiedossaan noin 500 lapsen nimet ”ilman riittävää dokumentaatiota”. Niitä ei ole sisällytetty lisäosaan.

Sarajevossa piirityksen aikana menehtyneitten lasten muistomerkki eroaa kuitenkin Vracan muistomerkeistä olennaisesti. Surmansa saaneiden lasten vanhemmat, sisarukset ja muut läheiset muistivat menehtyneen lapsen monumentin pystyttämisen aikaan – ja muistavat vieläkin. Vracan muistomerkeissä kunnioitettuja muistaneet olivat paljolti ikäihmisiä

Kuva 2: Uhrien muistomerkin yksityiskohta, kirjasta *Spomen Park Vraca*. Uhrin mainitaan sukunimen mukaan aakkosjärjestyksestä, ja heistä kerrotaan sukunimi, isän etunimen alkukirjain, etunimi ja ikä. Maaliskuussa 2018 en löytänyt yhtäkään säilynyttä kirjainta tästä muistomerkistä.

jo muistomerkkipuiston perustamisen aikoihin. Nyt 35 vuotta myöhemmin tilanne on tietenkin se, ettei toisessa maailmansodassa menehtyneitä enää kovin moni henkilökohtaisesti muista. Aikakin on toinen: Vracan avaamisvuoden 1981 jälkeen on tapahtunut muutoksia niin poliittisessa järjestelmässä kuin maailmanlaajuisessa keskustelussa esimerkiksi lasten oikeuksista. Bosnian sodassa surmansa saaneitten ja kadonneiden nimilistoista on keskusteltu laajemminkin Bosnia-Hertsegovinassa.

Piiritetyssä Sarajevossa menehtyneitten lasten muistomerkin lisäksi Sarajevossa on lukemattomia muitakin muistomerkkejä, joilla kunnioitetaan piirityksen aikana surmansa saaneita eri tavoin, Sarajevon ruusuista muistoplaketteihin katujen varsilla. Joidenkin arvioiden mukaan 1990-luvun sodat entisen Jugoslavian alueella ovat johtaneet muistomerkkien määrän räjähdysmäiseen kasvuun. Julkinen muistaminen on ajassamme ilmeisen tärkeää. Monissa näistä muistomerkeistä on paikalla menehtyneen tai paikassa asuneen muualla menehtyneen nimi. Menehtyneen henkilön nimen kaivertaminen kiveen merkitsee, että hän on ollut olemassa.

Nimet ilman kontekstia

Vracan nimiä sisältäneistä muistomerkeistä suurimman tuhon ovat kohdanneet linnoituksen sisäseinille kiinnitetyt 9091 Sarajevon ja lähialueiden uhrien nimeä. Robert Donia mainitsee kirjassaan *Sarajevo: biografija grada* (2006), että pikkupojat pelasivat dominoa nimistä irrotetuilla kirjaimilla. Ahmed Burić puolestaan kertoo artikkelissaan ”Ei se ole meidän, se on Titon” (”Nije to naše, to je Titino”), että pikkupojat keräsivät tuhoutuneen muistomerkin maassa lojuvista kirjaimista rauhanturvaajille näiden nimien kirjaimia ja möivät ne matkamuistoina. Näille pikkupojille kirjaimet eivät selvästikään olleet osa mitään tärkeämpää kokonaisuutta. He eivät osanneet kunnioittaa toisen maailmansodan aikaisia Sarajevon uhreja, ja ehkä heille koko Sarajevo on ollut kovin abstrakti käsite – puhumattakaan lähes viidenkymmenen vuoden takaisen sodan merkityksestä kansalliselle myytille valtiossa, jonka hajoamisen he ovat tunteneet ihollaan.

Kuva 3: Kuva yhdestä linnakkeen seinästä, joihin uhrien 9091 nimeä oli kiinnitetty. Nyt seinillä on uudet nimet ja viestit – esim. oikealla mustalla tussilla kirjoitettu *Tata, volim te* (Isä, rakastan sinua). Valokuva on otettu maaliskuussa 2018. Johanna Virkkula.

Nimi ei merkitse mitään, nimi on vain nimi, nimeä ei edes välttämättä tunnista nimeksi, ellei siitä tiedä jotain. Eikä nimi muistomerkissä eroa tässä muista nimistä – nimi kirjoitettuna on joukko kirjaimia, ja kirjaimista voi vaikka muodostaa nimiä.

Muistomerkkipuiston tämänhetkinen rappiotila kutsuu osallistumaan tilan muokkaamiseen, epävirallisesti. Muistopuistosta löytyykin merkkejä siellä käyneistä mahtavista sieniaiheisista taideteoksista lukukelvottomiin tussitöhyihin. Ehkä vain minulle tuli yllätyksenä, että osa näistä sisältää nimiä: Aldin, Sara, Ivan, Nino, Mia, Nejra, Denis, Igor... Nimiä on lukematon määrä. Yhden paikannimenkin löysin, läheisen kaupunginosan Dobrinjan. Puistoon on dokumentoitu myös sydämin ympyröityjä rakkausviestejä: ”Ti i ja, možda opet nekada” (sinä ja minä, ehkä joskus uudestaan), jalkapalloon liittyviä viestejä, kuten vuosiluku 1921, joka on jalkapallokubi Željezničarin perustamisvuosi, ja monia viestejä, joita en osaa tulkita (kuva 3).

Vaikka Vracan muistomerkkipuisto löytyy kansallisten muistomerkkien ja Sarajevon kaupungin vuosittaisten muistohetkien listalta, rahaa sen kunnostamiseen ei löydy – aina-kaan tarpeeksi. Muistomerkkipuisto on niin iso kompleksi, että miinojen raivaaminenkin toteutettiin useassa osassa. Piirityksen aikaiset tuhot ovat vielä paljolti korjaamatta, eivätkä piiritystä seuranneet 25 vuotta ole olleet puistolle lempeitä. Puistoa on kunnostettu kansainväliselläkin rahoituksella, mutta suurimmalta osin nykyisestä puolisiivististä kunnosta on kiitettävä vapaaehtoisia, jotka vastaavat esimerkiksi partisaanijärjestöjen ja Historiallisen museon talkookutsuihin.

Bosnia-Hertsegovinassa on toki monta muutakin kohdetta, joihin tarvitaan kiireellisesti rahaa. Koulutussektori kokonaisuudessaan, julkinen terveydenhuolto ja vaikka julkinen liikenne tulevat mieleen akuutteina rahareikkinä, eikä ole realistista ajatella, että muistomerkkipuiston entisöimistä tai entiseen loistoon palauttamista rahoitettaisiin pian.

On myös selvää, ettei päätöksentekoa puiston kunnostamisesta tai muustakaan helpota sen sijaitseminen kahden entiteetin rajalla – pienempi osa Serbitasavallan puolella, valtaosa Federaatiassa.

Kiistanalainen nimi

Vracan muistomerkkipuistoon vievän tien varteen Serbitasavallan puolelle nostettiin toukokuussa 2014 uusi muistolaatta Ratko Mladićin tällä paikalla vuonna 1992 pitämän katselmuksen muistoksi. Reaktiot olivat vaihtelevia. Mladić oli pidätetty 2011 ja hän sai kuusi vuotta myöhemmin vihdoin tuomionsa Haagin sotarikostuomioistuimessa. Monien mielestä hänen kunniaksensa ei olisi pitänyt läntätä laatan laattaa mihinkään. Itäisen Sarajevon, eli Serbitasavallan puolen virkamiehet ja muistolaatan rahoittanut veteraanijärjestö puolestaan painottivat, ettei muistolaatta ollut Mladićin kunniaksi nostettu, vaan sillä kunnoitettiin tapahtumaa, jossa kaksi vapaaehtoisten pataljoonaa kohotti taisteluhenkensä. Yön pimeinä tunteina muistolaatta sotkettiin tervalla ja puhdistettiin myöhemmin julkisin varoin. Vastalauseista huolimatta muistolaatta on jäänyt paikalleen. Itä-Sarajevon hallinto on sen hyväksynyt, samankaltaisia muistolaattoja on monia eri puolilla Bosnia-Hertsegovinaa, ja oikeastaan vain läheisyys suureen muistomerkkipuistoon erottaa kyseisen muistolaatan muista vastaavista tapauksista.

Richard Carltonin ja Helen Walasekin kirjassa *Topography of Destruction: Post-conflict Fieldwork Assessing the Cultural Heritage in Bosnia-Herzegovina* (2015) lainataan miestä, joka ahdistuneena toteaa tuhotusta Aladžan moskeijasta: mitä jos sitä ei jälleenrakenneta, silloinhan lapset uskovat, jos joku sanoo, ettei sitä koskaan ole ollut. Jos tänään kulkee

Vracan ympäristössä, näkee Mladićin nimen, muttei toisen maailmansodan uhrien nimiä. Nimillä muistomerkeissä muokataan ennen kaikkea muitten mielikuvia todellisuudesta, eli siitä todellisuudesta joka meidän näkökulmastamme on totta.

Vraca tänään

Jos 1970-luvulla suretti se, ettei partisaanien uhrausta Jugoslavian vapauden puolesta osattu tarpeeksi kunnioittaa, nyt sanomalehdissä tehdään otsikoita siitä, etteivät nuoret ole koskaan kuulleetkaan Vracan muistomerkkipuistosta. Lehtijutuissa ei yleensä väitetä, etteivät nuoret olisi kuulleet toisesta maailmansodasta, vaan päivitellään nimenomaan unholaan jääneen Vracan muistomerkkipuiston kohtaloa. 1980-luvun suuri kollektiivinen kokemus oli ilmeisesti Vraca, koululaisille ainakin, mutta nykyään kollektiiviset kokemukset ovat muualla.

Vracan muistopuistoa käytettiin 1980-luvulla suuriin julkisiin muisteluihin. Kaikki kävivät Vracan muistomerkkipuistossa, ja Vraca oli myös suosittu retkikohde, johon mentiin kirkkaina päivinä katsomaan Sarajevoa ylhäältäpäin. Nykyään muistomerkkipuistossa käydään, kuten sanottua, harvoin merkkipäivinä laskemassa seppeleitä, mutta ennen kaikkea kävelyttämässä koiria. Todellisuudessa monet sarajevolaiset eivät ole käyneet siellä 1980-luvun jälkeen. On tavallaan ironista, että Vraca, joka perustettiin osana 1970-luvun diskurssia partisaanien uhrauksen riittämättömästä kunnioituksesta, on nyt painumassa unholaan. Poikkeuksena ovat vain yksittäiset jugomuistomerkkifanien piirit, joissa tosin taidetaan arvostaa eniten käyntejä kaikkein hurjimmassa kunnossa olevien muistomerkkien luona. Sarajevossa Vracaa suositumpia kohteita näissä yhteyksissä lienevät 1984 talviolympiaisten areenat – muun muassa heitteille jääneestä kelkkailuradasta on tehty kansainvälisiin julkaisuihin monia kuvauksellisia juttuja.

Historiallinen museo arvioi, että heidän dokumentaationsa perusteella Vracan muistomerkkipuiston monumentit pystyisi rekonstruoimaan. Osa muistomerkeistä on kokonaan tuhoutuneita, joten esimerkiksi 9091 uhrin nimeä olisi nyt koottava alusta saakka uusiksi. Osin vaurioituneita ovat kaksi muuta nimimuistomerkkiä: taistelijoiden parituhatta nimeä sisältävät muurit ja kansallisten sankarien muistomerkkiä pitäisi osin korjata, mutta myös puhdistaa, jotta kaikki nimet olisivat vielä luettavia. Sama koskee myös nimettömiä muistomerkkejä puistossa. Teoksesta Naistaistelijalle puuttuu toinen käsivarsi, Ikuinen tuli on täällä sammunut eikä vesi-installaatiossa ole vettä, ja näyttely toisen maailmansodan kauheuksista on poissa.

Muistomerkkien nimet

Miksi muistomerkeissä on nimiä? Viron satavuotisjuhlien kunniaksi pystytettiin Virossa asuneiden kommunismin uhrien muistomerkki, jossa on yli 20 000 nimeä. Kaja Kunnaksen *Helsingin Sanomissa* (20.8.2018) julkaistun jutun mukaan Viron hallitus haluaa tällä tavalla varmistaa, ettei heitä unohdeta. Vracan muistomerkkipuisto mielessä voimme todeta, ettei uhreja muisteta, ellei muistoa ylläpidetä. Muistomerkeistä pitää huolehtia ja niiden pitää sisältyä tapahtumiin ja muisteluihin. Ihmistä ei muisteta vain siten, että nimi näkyy kivessä – jonkun pitää myös lukea, jotta nimi tarkoittaisi jotain. Jos taas lukee nimen, muttei tiedä mitään ihmisestä, joka kantoi tätä nimeä – mitä silloin muistetaan? Jotain kansakunnan jäsenen abstraktiota? Valtion näkökulmasta kansakunnan abstrakti jäsen riittää muistojen kohteeksi, koska näistä abstrakteista jäsenistähän kansakunta rakentuu – ei niistä oikeista, monimutkaisista ihmisistä, jotka oikeasti maailmassa elävät.

Nimi muistomerkissä on samalla yksilön, perheen ja kansallisen myytin iätön muistomerkki. Yksilöllisen merkityksen nimi muistomerkissä saa erityisesti sen kautta, että muistomerkissä on oman sukulaisen tai tutun nimi, vaikkei muistomerkin nimenkantaja olisikaan muistomerkkiin kirjattu henkilö vaan hänen kaimansa. Muistomerkkiin ikuistetulla nimellä voi tietenkin olla sekä yksityinen että julkinen funktio: kansakunnan puolesta uhrautujakin on jonkun omainen ja läheinen.

Muistomerkin nimi on yksityinen ja julkinen, henkilökohtainen ja kansallinen. Vracan muistomerkkipuistossa nimi on joko sattumalta säilynyt, jos se on vielä luettavissa, tai moninkertaisesti unohdettu.

Viitteet

1 Hautausmaalla sijaitseva rakennus, jossa jäänteitä säilytetään näkyvillä.

2 Haluan kiittää Elma Hodžićia, Bosnia-Hertsegovinan Historiallisen museon kustosta, tiedoista ja avusta.

Lähteet

Albahari, Nisim; Altarac, Albert; Brčić, Rafael; Divčić, Marija; Džinić, Mehmed (1985), *Spomen park Vraca*. Sarajevo: Direkcija memorijalnog kompleksa i spomen obilježja „Vraca“ „Ivančiči“ i „Igman“.

Burić, Ahmed (1999), Nije to naše, to je Titino. – *Nezavisni magazin Dani* 6.8.1999.

Carlton, Richard and Walasek, Helen (2015), Topography of Destruction: Post-conflict Fieldwork Assessing the Cultural Heritage in Bosnia-Herzegovina. – *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*. Red. Helen Walasek. Ashgate, 155–184.

Čusto, Amra (2008), Kolektivna memorija grada. Vječna vatra i Spomen-park Vraca. – *Historijska traganja* 1, 101–123.

Donia, Robert (2006), *Sarajevo: biografija grada*. Sarajevo: Institut za historiju.

Sherman, Daniel J (1998), Bodies and Names. – *The American Historical Review* 103:2, 443–466.

Venäjä ja Yhdysvaltojen ohjuspuolustusjärjestelmät itäisessä Euroopassa

Katariina Pirttikoski

Päätös ohjuspuolustuksen kehittämisestä Euroopassa Nato-maiden väestön ja alueiden puolustamiseksi tehtiin Lissabonin huippukokouksessa vuonna 2010. Nato-maiden johtajien mukaan ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittaminen Eurooppaan on vastaus kasvaneelle ballististen ohjusten ja joukkotuhoaseiden luomalle uhkalle. Päätöksen tuloksena presidentti Obaman vuotta aiemmin esittelemästä Yhdysvaltojen uudesta lähestymistavasta ohjuspuolustukseen Euroopassa (engl. *European Phased Adaptive Approach*, EPAA) tuli osa Naton ohjuskilpeä. Yhdysvaltojen virallisen perustelun mukaan EPAA:n tavoitteena on sijoittaa ohjuspuolustusjärjestelmiä itäiseen Eurooppaan Iranista tulevan ohjusuhkan torjumiseksi. EPAA:n oli alun perin määrä koostua neljästä vaiheesta, mutta viimeinen vaihe peruttiin vuonna 2013. Ensimmäinen ohjuspuolustusasema avattiin Romanian Deveseluun toukokuussa 2016. Asema on varustettu 24 Aegis SM-3-torjuntaohjuksella, joita voidaan käyttää pitkänmatkan ohjusten torjuntaan. Toinen asema on rakenteilla Puolan Redzikowoon ja se on tarkoitus ottaa käyttöön vuoden 2018 loppuun mennessä. Puolaan sijoitetut torjuntaohjukset mahdollisesti kykenevät rajoitetusti torjumaan myös mannertenvälisiä ballistisia ohjuksia.

Venäjä on kautta linjan suhtautunut Yhdysvaltojen ohjuspuolustushankkeeseen negatiivisesti. Venäjän mukaan ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittaminen itäiseen Eurooppaan on provokatiivinen hanke, joka uhkaa Venäjän kansallista turvallisuutta sekä rikkoo koko maailman sotilasstrategista tasapainoa. Nykypäivän venäläistä ohjuspuolustuskeskustelua leimaavat epäluulo, vastakkainasettelu ja lupaukset vastatoimista. Kuluvan vuoden maaliskuussa lupaukset vastatoimista konkretisoituivat ainakin puheen tasolla, kun presidentti

Putin esitteli puheessaan parlamentille Venäjän uusia asejärjestelmiä, joilla voidaan vastata ohjuspuolustusjärjestelmien luomaan uhkaan.

Ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista Eurooppaan on käsitelty venäläisissä tiedotusvälineissä lähes 20 vuoden ajan. Erityisen aktiivista tiedotusvälineiden ohjuspuolustukseen suuntaama huomio ja yhteiskunnallinen keskustelu olivat keväällä 2016, jolloin Yhdysvallat avasi ensimmäisen ohjuspuolustusaseman Romaniaan. Venäjällä Euroopan ohjuspuolustuksen kehittäminen on herättänyt huolta ja lupauksia vastatoimista.

Tässä esseessä käsitelen sitä miten venäläisten tiedotusvälineiden teksteissä esitetään Yhdysvaltojen ohjuspuolustusjärjestelmiä itäisissä Euroopassa. Tarkastelen ensin lyhyesti ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista itäiseen Eurooppaan. Sen jälkeen käsitelen Venäjän suhtautumista siihen ja esittelen venäläisten tiedotusvälineiden teksteissä vuosina 2001–2018 ohjuspuolustuksesta puhuttaessa käytettyjä diskursseja ja sitä, millaisena ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittaminen näyttyy kyseisten diskursseiden valossa. Kirjoitus perustuu pro gradu -tutkielmaani, jossa tutkin venäläisten tiedotusvälineiden käyttämiä retorisia keinoja ja diskursseja, kun ne puhuvat Yhdysvaltojen ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisesta itäiseen Eurooppaan. Lisäksi tutkin sitä, millainen representaatio kyseisestä aiheesta diskursseiden avulla luodaan. Tiedotusvälineillä on tärkeä rooli erilaisten asioiden ja tapahtumien representoinnissa. Representaatio muodostuu diskursseista, jotka heijastelevat yhteiskuntaa ja siinä tapahtuvia muutoksia.

Ohjuspuolustus Venäjän näkökulmasta

Yhdysvaltojen virallisesta perustelusta huolimatta Venäjä suhtautuu ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamiseen rajojensa läheisyyteen erittäin negatiivisesti ja epäluuloisesti. Ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen vastustaminen näkyy niin virallisten asiakirjojen kuin diskursseidenkin tasolla. Ulkopoliittikan konseptissaan (2016) Venäjä määrittelee tehtäväkseen vastustaa yksittäisten valtioiden tai valtioryhmittymien yksipuolisia ja rajoittamattomia toimia ohjuspuolustuksen lisäämiseksi, koska ne heikentävät strategista tasapainoa ja kansainvälistä turvallisuutta. Venäjän sotilasdoktriinissa (2014) ohjuspuolustusjärjestelmien kehittäminen ja sijoittaminen määritellään tekijäksi, joka heikentää globaalia turvallisuutta ja voimatasapainoa.

Yhtenä Venäjän suhtautumiseen vaikuttavana tekijänä voidaan pitää Yhdysvaltojen irrottautumista vuoden 1972 ohjustorjuntajärjestelmiä rajoittavasta ABM-sopimuksesta (Anti-Ballistic Missile Treaty) vuonna 2002. Irrottauduttuaan sopimuksesta Yhdysvallat sai oikeuden kaikenlaisten ohjuspuolustusjärjestelmien kehittämiseen ja sijoittamiseen. Venäjä alkoi aktiivisesti vastustaa Yhdysvaltojen suunnitelmia. Venäjä vetoaa Yhdysvaltojen irrottautumiseen ABM-sopimuksesta vielä nykyäänkin perustellessaan ja oikeuttaessaan omaa näkökulmaansa.

Venäjän näkökulmasta ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittaminen liittyy yksittäisten valtioiden tai valtioryhmittymien pyrkimykseen tavoitella sotilaallista ylivoimaa, jota Venäjä sotilasdoktriininsa mukaan vastustaa. Venäjän mukaan ohjuspuolustusjärjestelmät toimivat vahvistuksina Yhdysvaltojen ja Naton taktisille ydinaseille, mitä voidaan pitää esimerkkinä Venäjän vastustamasta sotilaallisen ylivoiman tavoittelusta. Tähän liittyy läheisesti Venäjän epäluuloinen suhtautuminen Yhdysvaltojen tarkoituksiperiin ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisessa. Yksi syy epäluuloiselle suhtautumiselle saattaa olla 2000-luvun alun Venäjän ja Yhdysvaltojen ohjuspuolustusyhteistyön kariutuminen. Venäjä ei siis ole aktiivisesti mukana

päättämässä Euroopan puolustuksesta, mikä puolestaan heikentää sen asemaa vaikutusvaltaisimpien valtioiden joukossa, johon se ehdottomasti haluaa kuulua. Epäluuloinen suhtautuminen näkyy erityisesti käsityksessä siitä, että ohjuspuolustusjärjestelmät on suunnattu Venäjää vastaan. Venäjän mukaan esimerkiksi Puolaan sijoitetut torjuntaohjukset on helppo muuntaa hyökkäysaseiksi, eikä takeita ole siitäkään, etteikö torjuntaohjuksia voitaisi käyttää Venäjän asearsenaalia vastaan.

Yhteistyönäkymistä vastatoimiin

Tutkimuksessani analysoin kriittisen diskurssianalyysin kautta kolmen venäläisen uutistoimiston (TASS, Ria Novosti ja Interfax) ajalla 13.6.2001–3.3.2018 julkaisemia uutisartikkeleita, jotka käsittelevät ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista itäiseen Eurooppaan. Analysoivat esimerkit on poimittu vuosina 2001, 2009 ja 2016–2018 julkaistuista artikkeleista. Artikkelien valinta juuri kyseisiltä vuosilta perustuu ohjuspuolustuksen kehittymisen avaintapahtumiin: vuonna 2001 Yhdysvallat ilmoitti vetäytyvänsä ohjustorjuntajärjestelmiä rajoittavasta ABM-sopimuksesta ja alkoi sijoittaa ohjuspuolustusjärjestelmiä rajojensa ulkopuolelle; vuonna 2009 presidentti Obama ilmoitti Yhdysvaltojen uudesta lähestymistavasta ohjuspuolustukseen Euroopassa ja vuonna 2016 Romanian Deveseluun avattiin ensimmäinen Yhdysvaltojen ohjuspuolustusasema, mitä käsiteltiin venäläisissä tiedotusvälineissä erittäin aktiivisesti. Analyysi päättyy alkuvuoteen 2018, jolloin presidentti Putin vuotuisessa puheessaan parlamentille esitteli Venäjän kehittämiä uusia asejärjestelmiä vastauksena ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamiseen, joka Putinin mukaan uhkaa Venäjän turvallisuutta.

Tutkimuksesta ilmenee, että uutisartikkeleissa käytetään viittä eri diskurssia, jotka ovat yhteistyödiskurssi, huolidiskurssi, positiivisen suhtautumisen diskurssi, uhkadiskurssi ja vastatoimien diskurssi. Joitakin diskursseja käytetään lähes kaikkina tarkasteleminani vuosina, kun taas joidenkin diskurssien käyttö rajautuu selvästi tiettyyn vuoteen. Valtiollisten (TASS, Ria Novosti) ja riippumattomien (Interfax) uutistoimistojen julkaisemien uutisartikkeleiden diskursseissa ei ole eroja. Sen sijaan TASS siteeraa yhdysvaltalaisia asiantuntijoita ja poliitikkoja suoraan, kun taas Ria Novosti ei käytä suoria siteerauksia.

Analysoimissani artikkeleissa käytetään *yhteistyödiskurssia* vuosina 2001, 2009 ja 2016. Kyseisen diskurssin rakentama representaatio vaihtelee. Vuonna 2001 Yhdysvallat pyrkii kuvaamaan ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen asiana, jonka avulla ei ole määrää saatavutta sotilaallista ylivoimaa suhteessa Venäjään ja joka ei suuntaudu Venäjää vastaan. Sen sijaan korostetaan Iranista tulevan ohjusuhkan luomaa tarvetta järjestelmien sijoittamiselle sekä valmiutta yhteistyöhön Venäjän kanssa. Vuonna 2009 sekä Yhdysvaltojen että Venäjän käyttämä yhteistyödiskurssi kuvaa ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen asiana, jonka tiimoilta on mahdollista käydä vuoropuhelua ja tehdä yhteistyötä. Analysoimissani esimerkeissä on suoria lainauksia esimerkiksi presidentti Obaman puheesta, mikä voi kertoa venäläisten tiedotusvälineiden halusta korostaa sitä, että ohjuspuolustuskykyssä yhteistyö Yhdysvaltojen kanssa olisi mahdollista. Tätä voidaan verrata siihen, kuinka esimerkiksi uhkadiskurssissa ja vastatoimien diskurssissa yhdysvaltalaisen päättäjien puhetta ei enää siteerata suoraan, vaan artikkeleissa puhuvat lähinnä venäläiset päättäjät ja asiantuntijat.

Vuoden 2016 kohdalla nähdään radikaali muutos yhteistyödiskurssissa. Muuttunut diskurssi vahvistaa representaatiota yhteistyön mahdollisuudesta, koska ohjuspuolustusjärjestelmät on Venäjän käsityksen mukaan suunnattu sitä vastaan. Yhdysvallat nähdään haluttomana yhteistyöhön, koska se ei hyväksy Venäjän ehdotuksia sellaisinaan. Venäjän täytyy toimia

oman suunnitelmansa mukaan. Tämän voi ajatella toimivan taustana vastatoimien diskurssille. Esimerkit muuttuneesta yhteistyödiskurssista sisältävät lähes pelkästään presidentti Putinin lausuntoja Yhdysvaltojen haluttomuuden tehdä yhteistyötä Venäjän kanssa. Asia pyritään esittämään niin, että yleisölle välittyvä kuva, ettei Venäjällä ole muuta vaihtoehtoa kuin toimia parhaaksi näkemällään tavalla taatakseen turvallisuutensa.

Huolidiskurssia käytetään vuosina 2001, 2009 ja 2016. Tämän diskurssin luoma representaatio ei vaihtelee eri vuosina yhtä paljon kuin edellisen diskurssin. Keskeinen piirre huolidiskurssissa on koventunut ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen vastainen retoriikka, joka ei jätä Venäjän suhtautumista arvailujen varaan. Tämä diskurssi representoi ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen epävakauttavana tekijänä. Konkreettisine Venäjää huolettavina epävakauden aiheuttajina esitetään strategisen tasapainon horjuminen, uusi asevarustelukilpa ja sopimusrikkomukset. Huolidiskurssiin sisältyy myös Venäjän epäily ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisesta Iranin ydinuhkan torjumiseksi. Venäjän mukaan Iranista tuleva uhka on olematon, ja koska ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista edelleen jatketaan, Venäjä epäilee järjestelmien olevan suunnattu sitä vastaan. Tätä ei kuitenkaan ilmaista suoraan.

Positiivisen suhtautumisen diskurssia käytetään vain vuonna 2009 sen jälkeen, kun presidentti Obama ilmoitti Yhdysvaltojen uudesta lähestymistavasta ohjuspuolustukseen Euroopassa ja samalla perui edeltäjänsä presidentti Bushin Venäjän kannalta epäedulliset suunnitelmat sijoittaa ohjuspuolustusjärjestelmiä Puolaan ja Tšekkiin. Kyseistä diskurssia leimaa Venäjän selkeästi ilmaisema positiivinen suhtautuminen Yhdysvaltojen muuttuneisiin suunnitelmiin: päätöstä keuhataan pragmaattiseksi ja vastuulliseksi, ja sillä odotetaan olevan myönteisiä seurauksia niin Venäjän ja Yhdysvaltojen suhteille kuin Euroopan turvallisuudellekin. Yhdessä positiivisen suhtautumisen diskurssin kanssa käytetään yhteistyödiskurssia. Näiden diskurssien luoma representaatio esittää ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen samoin, kuin yllä kuvattu yhteistyödiskurssi vuoden 2009 osalta – dialogi ja yhteistyön jatkaminen asian tiimoilta on mahdollista.

Positiivisen suhtautumisen diskurssiin sisältyy myös realistisempi näkökulma ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamiseen, joka korostaa sitä, ettei ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista ole peruttu, vaan ainoastaan lykätty. Lisäksi puhutaan Yhdysvaltojen toiminnan yksipuolisuudesta, jolla viitataan Venäjän näkemykseen siitä, että Yhdysvallat kehittää ohjuspuolustusta neuvottelematta muiden maiden kanssa. Tämän näkökulman taustalla on Venäjän tarve vastustaa ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista kehittämällä omaa aseistustaan, jotta strateginen tasapaino säilyisi eikä toinen osapuoli saavuttaisi sotilaallista ylivoimaa. Näin ollen realistisemmän näkökulman yhdessä epäonnistuneen Yhdysvaltojen ja Venäjän välisen yhteistyön kanssa voi ajatella toimivan taustana uhka- ja vastatoimien diskurssille.

Uhkadiskurssia käytetään vuosina 2016–2018 erityisesti sen jälkeen, kun ensimmäinen ohjuspuolustusasema otettiin käyttöön toukokuussa 2016. Uhkadiskurssin esiintulon myötä yhteistyödiskurssi katoaa, kuten myös Venäjän pyrkimys yhteistyöhön Yhdysvaltojen kanssa ohjuspuolustuskysymyksessä. Tämä diskurssi on aktiivisimmillaan keväällä 2016 ja representoi ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisen uhkana strategiselle tasapainolle, kansainväliselle turvallisuudelle ja ennen kaikkea Venäjän turvallisuudelle. Viimeksi mainitulle suurimpana uhkana nähdään järjestelmien väitetty muunneltavuus hyökkäystarkoituksiin. Uhka esitetään usein erittäin suorasanaisesti samalla vedoten yleisöön, erityisesti sen turvallisuudentunteeseen, ja perustellaan muun muassa olemattomalla Iranista tulevalla uhkalla ja Yhdysvaltojen valheellisuuksella. Sanaston tasolla Venäjän kokemaa uhkaa tulee esiin esimerkiksi seuraavien sanavalintojen käytössä: *ugroza* (uhka), *suštšestvennyje riski dlja bezopasnosti* (huomatta-

vat turvallisuusuhkat) ja *trevožnyj* (hälyttävä). Kaikkia sanavalintoja käytetään puhuttaessa ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisesta. Retorisia keinoja, joilla pyritään saamaan yleisö olemaan yhtä mieltä puhujan kanssa ja luoda tietynlainen kuva tilanteesta, käytetään huomattavasti enemmän kuin jo esitellyissä diskursseissa. Yhdysvaltojen valheellisuuteen viitataan myös erittäin suoraan käyttämällä verbejä *obmanyvat* ja *nadut* (huijata).

Uhkadiskurssissa puhutaan myös uuden asevarustelukilvan alusta, mikä liittyy käsitykseen siitä, että Venäjän ja Yhdysvaltojen välillä tulee vallita voimatasapaino. Tässä yhteydessä esiin tulevat useasti Yhdysvaltojen yksipuoliset toimet ohjuspuolustuksen kehittämässä ja sen vaikutus niin voimatasapainoon kuin poliittiseen vakauteen, ja viitataanpa jopa madaltuneeseen kynnykseen käyttää ydinasetta ohjuskilven olemassaolon seurauksena. Uhkadiskurssissa voimatasapainon säilymiseen liittyy lisäksi Venäjän pyrkimys vastustaa sitä, että toinen osapuoli saavuttaisi sotilaallisen ylivoiman, mikä Venäjän käsityksen mukaan heikentäisi sen omaa asemaa. Sen sijaan sellaisissa päätöksissä, kuten esimerkiksi ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisessa, tulisi ottaa huomioon kaikkien osapuolten intressit. Tämä heijastelee Venäjän halua olla päättämässä ajankohtaisista asioista ja samalla turvata omat intressinsä käsiteltävissä kysymyksissä.

Vastatoimien diskurssi tulee esiin samaan aikaan uhkadiskurssin kanssa vuonna 2016 ja niitä käytetään usein yhtä aikaa. Diskurssi liittyy Venäjän turvallisuuden takaamiseen ja maailman strategisen tasapainon säilyttämiseen. Vastatoimiin viitattiin jo vuonna 2009, jolloin ne liittyivät strategisen tasapainon säilyttämiseen Venäjän ja Yhdysvaltojen välillä. Diskurssi korostaa Venäjän tarvetta kehittää aseistustaan, jotta strateginen tasapaino säilyisi. Samalla tuodaan esiin sitä, kuinka Venäjän ohjuskilpi kykenee puolustamaan maan intressejä ja ratkaisemaan kaikki sen eteen tulevat tehtävät.

Vuonna 2016 vastatoimien diskurssi on yhtä suorasanaista kuin uhkadiskurssi. Diskurssi luo kuvan siitä, että Venäjän on välttämätöntä toimia ohjuspuolustusjärjestelmien luomaa uhkaa vastaan turvallisuutensa takaamiseksi. Vastatoimien diskurssi korostaa nimenomaan sitä, kuinka tilanteeseen ei enää ole muuta ratkaisua kuin Venäjän vastatoimet johtuen siitä, etteivät Yhdysvallat ja Nato aikaisemmin ottaneet huomioon Venäjän näkemyksiä. Tämän perusteella voisi ajatella, että Venäjän näkemyksen mukaan Yhdysvallat on itse syyppää senhetkiseen tilanteeseen. Konkreettisine esimerkkeinä Venäjän vastatoimista diskurssi esittää esimerkiksi Iskander-ohjusten sijoittamisen Kaliningradiin, minkä Venäjän puolustusministeriö vahvisti lokakuussa 2016.

Vuoden 2018 aikana vastatoimien diskurssissa korostuu Venäjän sotilaallisen voiman vahvistaminen, josta esitetään myös konkreettisia esimerkkejä. Venäjä pyrkii oikeuttamaan vastatoimensa, toisin sanoen uusien aseiden kehittämisen, strategisen tasapainon säilyttämisellä. Venäjän sotilaallisen voiman vahvistamiseen liittyvä retoriikka on ristiriitaista: retoriikka ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamista kohtaan on osittain aggressiivista, mutta Venäjä esittää oman sotilaallisen voimansa vahvistamisen ketään uhkaamattomana. Vastatoimien diskurssin luoma representaatio on sama kuin uhkadiskurssin luoma – lisänä on Venäjän pyrkimys oikeuttaa toimiaan strategisen tasapainon ja rauhan säilyttämisellä.

Venäläisiä ohjuspuolustusdiskursseja on tutkittu aikaisemminkin. Tommi Lappalaisen diplomityössä *Kamppailu Euroopan ohjuspuolustuksesta* (2011) käsitellään Yhdysvalloissa ja Venäjällä käytettäviä diskursseja, jotka määrittävät osapuolten toimintaa ohjuspuolustuskysymyksessä. Tutkimuksensa aineistona Lappalainen on käyttänyt Yhdysvaltojen ja Venäjän ulko- ja turvallisuuspoliittisia asiakirjoja. Venäjällä vallitsevia diskursseja on Lappalaisen mukaan kolme: suurvalta-Venäjä, normiperusteinen suurvaltojen johtama kansainvälinen järjestelmä

ja uhkaava länsi. Suurvalta-Venäjä -diskurssin mukaan Venäjä pitää itseään suurvaltana ja sen perusteella vaatii itselleen auktoriteettiasemaa kansainvälisessä politiikassa, mukaan lukien Euroopan turvallisuutta koskevissa kysymyksissä. Normiperusteinen suurvaltojen johtama kansainvälinen järjestelmä -diskurssissa on kyse vaatimuksesta moninapaisesta maailmasta, jossa suurvallat määrittelevät kansainvälisen politiikan agendan. Tämä diskurssi kritisoi Yhdysvaltojen hegemonista asemaa ja esittää yksinapaisen kansainvälisen järjestelmän uhkana kansainväliselle turvallisuudelle. Venäjän mukaan ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittaminen Eurooppaan on Yhdysvaltojen strateginen hanke, joka kasvattaa Yhdysvaltojen vaikutusvaltaa Euroopassa ja muuttaa sen turvallisuustilannetta Venäjälle epäedulliseen suuntaan. Uhkaava länsi -diskurssin mukaan Yhdysvaltojen johtama läntinen yhteisö uhkaa Venäjän turvallisuutta. Diskurssin taustalla on ajatus siitä, että kylmän sodan jälkeen länsi pyrki hyötymään Venäjän heikkoudesta kasvattamalla vaikutusvaltaansa entisen Neuvostoliiton alueella.

Tutkimuksessani käsittelemäni diskurssit ovat osittain samankaltaisia kuin Lappalaisen tutkimuksessa käsitellyt. Etenkin käsittelemässäni uhkadiskurssissa ja Lappalaisen käsittelemässä uhkaava länsi -diskurssissa kyse on pitkälti samasta asiasta eli Yhdysvaltojen ja läntisen yhteisön muodostamasta uhkasta, joka kohdistuu Venäjän kansalliseen turvallisuuteen. Lappalaisen käsittelemät diskurssit toimivat tietyllä tapaa taustana omassa tutkimuksessani käsitellyille, mutta mielestäni diskurssien välille ei kuitenkaan voi tehdä yhtäläisyysmerkkiä. Lappalainen tarkastelee tutkimuksessaan ulko- ja turvallisuuspoliittisissa asiakirjoissa käytettyjä diskursseja kansainvälisen järjestelmän sääntöjen ja uhkakuvien kautta ja keskittyy siihen, kuinka osapuolet määrittävät itsensä kyseisessä järjestelmässä, kun taas omassa tutkimuksessani keskityn tiedotusvälineissä käytettyjen diskurssien rakenteen, retoristen keinojen ja keskinäisten suhteiden sekä diskurssien muodostaman representaation analysointiin.

Verrattuna Lappalaisen tutkimukseen, omassa tutkimuksessani uutta ovat positiivista representaatiota rakentavat yhteistyödiskurssi ja positiivisen suhtautumisen diskurssi. On kuitenkin huomioitava, että tutkimuksissa käytetyt tutkimusmateriaalit eroavat toisistaan siinä määrin, ettei niitä voi suoraan verrata keskenään. Mielestäni tiedotusvälineiden teksteissä esimerkiksi positiivisemmat näkemykset tulevat useammin ja näkyvämmiin esiin kuin valtioiden ulko- ja turvallisuuspoliittisissa asiakirjoissa.

Yhteenvetona voidaan sanoa, että venäläisten tiedotusvälineiden teksteissä käytetyt diskurssit ja niiden luoma representaatio ovat ajan kuluessa muuttuneet. Tutkimukseni tulosten perusteella voidaan tehdä johtopäätös, että puhuttaessa ohjuspuolustuksesta tiedotusvälineissä käytetään erilaisia diskursseja, jotka vaihtelevat ja muuttuvat yhteiskunnallisten olosuhteiden mukaan. Jokainen diskurssi luo omanlaisensa kuvan ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamisesta riippuen siitä, mitä yhteiskunnassa tapahtuu. Siinä missä 2000-luvulla ohjuspuolustusdiskurssit vaihtelevat yhteistyöpyrkimysten, huolen ja positiivisemmän suhtautumisen välillä, 2010-luvun puolenvälin jälkeen diskursseissa on synkempi sävy: itäisen Euroopan ohjuspuolustus nähdään uhkaavana ja vastatoimia edellyttävänä asiana. Vuotta 2016 voidaan pitää käännekohtana ohjuspuolustuskeskustelussa: Yhdysvaltojen suunnitelmat konkretisoituivat ensimmäisen ohjuspuolustusaseman avaamisen myötä, mikä vaikutti olennaisesti Venäjän käsitykseen itseensä kohdistuvasta uhkasta. Verrattuna yhteistyö- ja positiivisen suhtautumisen diskursseihin uhka- ja vastatoimien diskursseissa korostuu pyrkimys vaikuttaa yleisöön erityisesti turvallisuudentunteeseen vetoamisen kautta. Yleisesti ottaen tiedotusvälineiden teksteissä käytetyt diskurssit vahvistavat ja säilyttävät negatiivista suhtautumista ohjuspuolustusjärjestelmien sijoittamiseen ja siten luovat negatiivista representaatiota.

Lähteet

- Aksjonov S.V., Golubtšikov S.V., Novikov V.K. (2015), Razvitie sistem protivoraketnoi oborony SŠA i bezopasnost Rossii. – *Vestnik Akademii vojennyh nauk* 1:50, 51–61.
- Arms Control Association (2013), The European Phased Adaptive Approach at a Glance. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Phasedadaptiveapproach>.
- Kozin, Vladimir (2013), *Evoljutsija protivoraketnoi oborony SŠA i pozitsija Rossii (1945–2013)*. Moskva: Rossijski Institut strategičeskikh issledovanij.
- Lappalainen, Tommi (2011), *Kamppailu Euroopan ohjuspuolustuksesta*. Diplomityö. Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Nato (20.11.2010), Allied leaders agree on NATO Missile Defence system. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_68439.htm?selectedLocale=en.
- Pirttikoski, Katariina (2018), *Reprezentatsija razvjortyvanija sistem protivoraketnoi oborony v vostotšnoi Evrope v tekstah rossijskih SMI*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Zolotarjov, Pavel (2008), Protivoraketnaja oborona: istorija i perspektivy. – *Rossija v globalnom poliitike* 3, 130–142.

Helsingin yliopiston professori ja kirjallisuuden kontaktien välittäjä Jakov Grot

Liisa Byckling

Jakov Grotin (1812–1893) kaksisataavuotispäivää muistettiin Helsingin yliopistossa sekä hänen kotikaupungissaan Pietarissa professori Tatjana Artemjevan järjestämässä seminaareissa. Akateemikon, kielen ja kirjallisuuden tutkijan Jakov Grotin uraauurtavaa toimintaa valaistiin Pietarissa julkaistussa artikkelikokoelmassa.

Jakov Grotin merkitys on tullut esille monissa Suomen ja Venäjän kirjallisia yhteyksiä ja Venäjän kielen asemaa käsittelevissä tutkimuksissa sekä Aleksanterin yliopiston historiassa. Kulttuuripoliittisesti Grotin rooli on arvioitu tärkeäksi: hänen tehtäväkseen tuli yrittää lähentää suuriruhtinaskuntaa ja keisarikuntaa aatteellisesti ja kirjallisesti toisiinsa. Tässä esseessä tarkastelen erityisesti Grotin toiminnan tuntemattomia alueita, eli hänen työtään Aleksanterin yliopistossa Helsingissä, ja kerron myös hänen aktiiviteeteistaan kirjallisena välittäjänä. Viime aikoina olen avannut artikkeleissani Grotista uusia jännittäviä kysymyksiä.

Grot-tutkimuksen aareita on hänen kirjeenvaihtonsa Pietarin yliopiston rehtorin ja kirjallisuudentutkijan Pjotr Pletnjovin (1791–1865) kanssa. Pletnjov oli Grotin ystävä ja mentori, joka kutsui Grotin ulkomaiden kirjallisuuden avustajaksi *Sovremennik*-lehteen. Grotin Helsingin vuosina he kirjoittivat toisilleen kuin päiväkirjaa pitäen kahdesti viikossa, myös jälkipolvia ajatellen. Lähes 2 500 sivua käsittävän kolmiosisaisen kirjeenvaihdon toimitti julkaistavaksi Grotin poika, filosofian professori Konstantin Grot, joka sai apua kommentaarien tekemisessä Helsingin yliopistosta.

Grotin professorinimitys

Miten 28-vuotiaasta pietarilaisesta virkamiehestä ja runouden kääntäjästä tuli Aleksanterin yliopiston ensimmäinen varsinainen Venäjän kielen ja kirjallisuuden sekä tilastitiikan ja historian professori? Syyt olivat toki poliittiset, mutta Grotin sivistyneisyys, kielitaito ja

persoonallisuus olivat ratkaisevia.

Kristiina Kalleisen mukaan 1830-luvun lopulla Suomen ylimmän hallinnon johtomiehet – ministerivaltiosihteeri R. H. Rehbinder ja hänen seuraajansa Alexander Armfelt – jakoivat paitsi reaali poliittisen suhtautumisen Venäjään, myös käsityksen, että Suomen oli oman etunsa nimissä entistä tiiviimmin kiinnityttävä Venäjän yhteyteen. Suomen virkamiesten oli myös välttämätöntä osata venäjää. Siten tuli tarpeelliseksi kohentaa Suomen yliopiston ja koulujen venäjän kielen opetuksen tasoa. Tähän tehtävään löytyi Jakov Grot, pietarilainen kosmopoliitti. Hänen isoisänsä, saksalainen pastori ja kirjailija, muutti Venäjälle 1760. Jakovin virkamiesinä opetti keisarin perheen lapsille saksaa. Jakov oli jo lapsuudestaan monikielinen: venäjän ja saksan ohella hän puhui ranskaa. Isän varhaisen kuoleman jälkeen äiti jäi kolmen lapsen yksinhuoltajaksi. Jakov sai vapaapaikan Venäjän parhaana pidettyyn Aleksanterin lyseoon Tsarskoje selossa. Lyseon opetukseen Grot suhtautui kriittisesti, mutta ihaili sen kuuluisaa oppilasta eli itseään 13 vuotta vanhempaa runoilija Aleksandr Puškinia.

Valmistuttuaan lyseosta parhain arvosanoin Grot toimi eri ministeriöiden virkamiehenä 1832–1840. Ikävän kansliatyön vastapainoksi Grot alkoi opiskella kieliä, aluksi englantia. Tänä aikana syntyi muun muassa hänen kiitetyt käännöksensä Lordi Byronin *Mazeppa* runoteoksesta ja Esaias Tegnerin *Frithiofn tarusta*. Grotin ensivisiitti Suomeen tapahtui kesällä 1837, ja sen jälkeen hän palasi pidemmille matkoille. Tuloksina syntyivät artikkelit ”Tutustuminen Runebergiin” (1839) ja ”Suomalaisista ja heidän kansanrunoudestaan” (1840). Keväällä 1840 runoilija Vasili Žukovski ehdotti lahjakkaan ja kielitaitoisen Grotin kiinnittämistä edellä mainitun ministerivaltiosihteeri Rehbinderin virastoon. Kun Aleksanterin yliopisto 1840 vietti kaksisataavuotisjuhlaansa (Turun akatemian perustamisesta 1640 laskettuna) suurin juhlallisuuksin ja monin promotioin, Rehbinder oli moninkertaistanut ponnistelunsa suomalais-venäläisen kulttuuriveljeytyksen hyväksi – missä hän Matti Klingenin tutkimuksen mukaan onnistuikin. Samana vuonna Grot oli omien sanojensa mukaan saanut Rehbinderiltä tehtävän ”johdattaa suomalaisia venäjän kielen pariin” ja ryhtyä ”venäjän kielen apostoliksi tšuhnien maalla”.

Grot tuli yliopistoon aikana, jolloin vuoden 1828 statuutti oli vielä voimassa. Vaikka se korosti Venäjän ja venäjän kielen tuntemusta, vaatimus opiskelijan kielitaidosta jäi muodolliseksi. Tenttivaatimukset vaihtelivat suuresti sen mukaan, mihin virkaan opiskelija suuntautui. Kun 1840-luvun alkupuolella venäjän kielen taidosta tuli muutakin kuin pelkkä muodollisuus, kävi ilmi, kuinka valtava opettajien kysyntä oli kouluissa. Pietarin yliopistosta saatiin virkanimityksen sisältö, kun Rehbinder antoi Pletnjoivin tehtäväksi venäjän yliopistopetuksen reformin ja uuden professuurin tehtävien suunnittelun. Se merkitsi sekä uuden korkeapalkkaisen professorinviran että uuden oppituolin perustamista. Pletnjoivin suunnitelma oli keskittää opettajankoulutus yliopistoon neljän vuoden ajaksi ja valmistaa siten kotimaisia opettajia ja virkamiehiä, jotka ”toteuttaisivat hallituksen suunnitelmat virkatehtäviin siirtyessään”. Grot sai tehtäväkseen myös Venäläisen kirjaston (nyk. Slaavilaisen kirjaston Kansalliskirjastossa) järjestämisen.

Valentin Kiparskyn, Matti Klingenin ja monien muiden tutkijoiden mukaan nimityksestä olisi Grotin ohella voinut onnitella myös suomalaisia. Tosiasiassa vastanimitetyn professori Grotin tilanne oli keväällä 1841 odotettua hankalampi. Tosin Grot oli jo lähes vuoden valtion virkamiehenä Helsingissä asuttuaan ehtinyt tutustua seurapiireihin ja yliopistoväkeen. Nyt hänet oli kuitenkin ”korkeimmalta taholta” nostettu sosiaalisessa asteikossa ylös (ilman vastaavaa akateemista tutkintoa!) edustamaan syrjittyä oppiainetta, venäjän kieltä. Oli Grotilta toki isällisiä neuvonantajia, kuten historian professori Gabriel Rein sekä valtio-opin

professori J. J. Nordström. Rein selitti Grotille suomalaista mentaliteettia ja osui ongelman ytimeen todetessaan, että uuden professori Grotin ”läsnäolon filologisessa tiedekunnassa” pelättiin johtavan pakolliseen venäjän kielen tenttiin loppukuulustelussa.

Kun Venäjällä oli muodostunut ”Suomen ystävien” joukko, Helsingissä oli puolestaan ”Venäjän ystävien” piirejä, henkilöitä jotka virkauransa ansiosta tunsivat Pietarin oloja ja kulttuuria ja osasivat venäjää. Tämä kosmopoliittinen piiri oli lähinnä Grotia myös Helsingin kartalla. Grotin mukaan ”yliopiston ulkopuolella kaikki iloitsivat suuresti nimityksestäni”. Pian Helsinkiin muutettuaan Grot pääsi nopeasti sisälle piireihin, niin akateemisiin kuin myös virkahenkilöiden muodostamiin seuroihin. Hän tunsu käytännöllisesti kaikki tuntemisen arvoiset henkilöt tuolloin vielä hyvin pienessä pääkaupungissa: kirjailijoista esimerkiksi Fredrik Cygnaeuksen, tiedemiehistä Matthias Castrénin, Elias Lönnrotin ja Johan Jakob Nervanderin, aristokraattisista suvuista Armfeltit, Haartmanit, Walleenit, Thesleffin, Demidova-Karamzinin, Musin-Puškinit, Klinckowströmit, Ramsayt; sekä lisäksi kustantajia ja lehtimiehiä, Viaporin venäläistä upseeristoa ja Helsingin venäläistä porvaristoa.

Juhlien keskuspaikkana oli rikkaiden yksityiskotien ohella Seurahuone (Societetshuset), jossa järjestettiin illallisia, konsertteja ja näytöksiä. Grot kävi katsomassa vierailuesityksiä Engelin suunnittelemassa teatterissa Esplanadilla. Hän virkisti sieluaan ja ruumistaan Kaivo-
puiston kylpylässä uimaretkillä ja sen viereisessä juhlahuoneistossa illallisilla ja konserteissa. Kesäisin pietarilaiset kylpylävieraat toivat tervetullutta vaihtelua ja lisäksi uutisia Venäjän kirjallisuudesta ja politiikasta.

Groten luennot Venäjän kirjallisuudesta

Lukukauden alussa elokuussa 1841 Lönnrot kirjoitti Grotille Kajaanista: ”Sinulle tulee varmaankin paljon vaikeuksia ja ikävyyksiä uudessa virassasi, mutta älä pelkää niitä, ne loppuvat pian, ja sitä paitsi ne ovat hyödyllisiä elämässä kuin suola ruuassa.” Yllättävää kyllä, eräs suurimmista vaikeuksista oli opiskelijoiden aivan riittämätön venäjän kielen taito puutteellisen kouluopetuksen takia. Groten piti siis ruveta luennoimaan ruotsin kielellä, jota hän osasi hyvin, mutta joutui kirjoittamaan luennot ennen tunneille menoa käännettyään ensin Venäjän kirjallisuutta ruotsiksi. Uusien opiskelijoiden kielitaidon parantaminen ja oppikirjojen tuottaminen olikin Groten huolena monen vuoden ajan.

Vastaleivottu professori Grot sai paljon ohjeita Pletnjovilta Venäjän historian ja kirjallisuuden luentoja varten. Tämän mukaan opetuksen tuli tähdätä erityisesti tulevien suomalaisten virkamiesten Venäjä-tietouden kartuttamiseen. Pletnjov kehotti Grotia keskittymään nykyaikaan. Hänen suunnitelmansa mukaan kirjallisuuden historian tuli sisältyä täydentävästi maan poliittiseen historiaan. Kyseessä olisi ollut siis aine, joka on nykyään ranskalaisissa yliopistoissa nimeltään ”Venäjän sivilisaatio”. Groten kirjeistä päätellen hän antoi korkeatasoista ja ajan tasalla olevaa opetusta omien sanojensa mukaan aika ”vihreille” opiskelijoille.

Tsarskoje selon lyseon oppilaana ja romanttisen runouden ihailijana Grot levitti tietoa Puškinin runoudesta. Hän luennoi Puškinista paljon eri vuosina ja eri kursseilla. Myös Venäjän historian luennoilla Grot siteerasi Boris Godunovia. Hän saikin pian kirjoittaa tyytyväisenä Pletnjoville opiskelijoiden kiinnostuksesta Puškiniin. Ymmärrettävästi Pietarin – keisarin ja hänen kaupunkinsa – historia herätti opiskelijoiden kiinnostusta. Grot kirjoitti talvella 1841–1842, että hän oli luennoinut Pietarin kaupungin perustamisesta, keisarin avustajista sekä hänen yksityiselämästään ja kuolemastaan itsekin ”syvästi aiheeseen eläytyen”. Groten itsensä mukaan hänen kuulijansa eivät olleet koskaan ennen olleet niin kiinnostuneita, ja

hän totesi löytäneensä ”kokonaisen uuden maailman” Pietari Suuren elämästä. Parin vuoden kuluttua Grot totesi muutamien opiskelijoiden menestyvän opinnoissaan, mikä lupasi hyvää tulevaisuudessa. Helsingin professoriaika avasi Grotille tieteen maailman. Avomielisessä kirjeessään toukokuulta 1847 Grot tilitti elämäänsä. Vastauksena Pletnjoivin moitteisiin Grotin niukasta tutkimussaldosta hän selitti syiden piilevän hitaassa nuoruudenaikaisessa kehityksessään ja – yllättäen – Tsarskoje selon lyseossa saamassaan heikossa opetuksessa. Lyseon jälkeen ikävä kansliatyö vei hänet epätoivon partaalle. Grot piti elämänsä käännekohtana muuttoa Helsinkiin, ja Suomi ja professorin virka avasivat hänelle ”uusia keinoja ja näköaloja”. Grot totesi hallitsevansa nyt kaikki professuurinsa alat: kielen, kirjallisuuden, historian ja статистиikan, mikä antoi hänelle mahdollisuuden jatkaa tutkimuksiaan niiden ulkopuolelle, Pohjolan yleiseen historiaan.

Helsingissä Grot löysi todellakin uusia tutkimusaiheita varsinkin Venäjän 1700-luvun historian ja sitä käsittelevien skandinaavisten dokumenttien sekä kirjallisuuden tutkimuksen alalta. Ystävänsä kehitystä seuranneen Pletnjoivin mielestä tämän oli korkea aika tuoda oma panoksensa Venäjän kirjallisuuden tutkimukseen. Luentoja kauden 1700-lukuun tutustunut ja siihen loppuiäkseen ihastunut Grot alkoi saada mainetta Pietarissa Venäjän kirjallisuuden tutkijana Helsingissä kirjoittamallaan artikkeleilla. 1840-luvun lopulla hänen roolinsa Skandinavian ja Suomen kirjallisuuden välittäjänä väistyi yhä selvemmin taka-alalle.

Grotin koulutyö ja oppikirjat

Pletnjoivin aloitteesta Grot nimitettiin professuurin ohella myös Porvoon hiippakunnan koulujen venäjän kielen tarkastajaksi eri korvausta vastaan. Vuodesta 1843 lähtien kouluissa lisättiin venäjän opetusta, ja seuraavasta vuodesta alkaen hän matkusti lähes joka kevätkesä monille paikkakunnille pitämään venäjän kielikokeita.

Koulujen opetuksen parantaminen liittyi uusien oppikirjojen valmistamiseen sekä sanakirjan toimittamiseen, mikä työllisti Grotia monen vuoden ajan. Kaksiosainen ruotsalaisvenäläinen sanakirja ilmestyi 1846 ja 1847. Kansalliskirjastossa säilytettävästä alustavasta käsikirjoituksesta ilmenee, kuinka valtavan keruutyön Grot oli tehnyt. Käsikirjoitus on ilmeisesti alustava versio eli venäläisruotsalainen sanasto. Mukana on myös monia suomalaisia vastineita, joita Grot kenties sai toisen suursanakirjan tekijältä, Elias Lönnrotilta, joka osasi venäjää. Sanakirjatyöstä Grot sai keisarin myöntämän korvauksen sekä harvinaisen korkean mitalin (2. luokan Annan). Pletnjoiv korosti Grotille onnittelukirjeessään, että Annan mitali oli korkein suosiosoitus kruununperilliseltä ja jopa keisarilta. Grot vastasi tyypilliseen vaatimattomaan tapaansa, että hänen omantunnon asiansa oli oppikirjojen tekeminen, sillä ilman niitä ei venäjän kielen oppiminen Suomessa voi edistyä.

Kaikista ponnisteluistaan huolimatta Grot ymmärsi, että venäjän kielen opetus ei tuottanut tuloksia. Tiedostaen yliopisto-opetuksen vaatimusten epäjohdonmukaisuuden hän olisi luopunut kaikille opiskelijoille pakollisesta kielikokeesta. Tämä vahvistaa siten Matti Klingen Aleksantherin yliopiston historiassa esittämän käsityksen, että vuosisadan alkupuolen vaatimukset olivat periaatteessa tiukat mutta käytännössä usein väljemmät. Fennomanian aktiivisessa vaiheessa 1840-luvun puolivälissä suhteet venäjän kielen opiskeluun ja Venäjälle matkustaviin opiskelijoihin kärjistyivät. Sama oppositiomieliala kohdistui Grotiin, jonka asunnon ikkunoita kerran jopa rikottiin. Syksyllä 1848 Grot muutti Lampan taloon aivan Senaatintorin laidalle, eivätkä häiriöt enää toistuneet.

Muistiinpanoissaan Grot pohti hallituksen toimia, kun se edellytti venäjän kielen taitoa kaikilta yliopistosta valmistuvilta opiskelijoilta. Hän totesi, ettei ollut kirjoittanut ohjesääntöä, vaan oli vain eräs sen toimeenpanijoista. Grot tunsi vuosien mittaan yhä selvemmin tilanteensa kaksijakoisuuden – hän ei ollut vain Pohjolan kirjallisuutta ja Suomea rakastava yksityishenkilö, vaan myös hallituksen politiikan ”välikappale”. Yritykset saattaa venäjän kieli parempaan asemaan Suomessa ja sen yliopistossa eivät koko keisariaikana kantaneet kaunista hedelmää. Myöhemmin Grotin toivomat uudistukset toteutuivat osittain vuosien 1863 ja 1871 uusissa säädöksissä, joiden mukaan virkatutkintojärjestelmässä Venäjän kielen ja olojen tuntemusta oli huomattavasti vähennetty.

Huomattavaa on, että Grot ansioitui myös suomalaisuuden edistämisessä. Ensimmäisenä venäläisenä Grot esitteli Lönnrotin ja käänsi Suomen kansanrunoutta maanmiehilleen *Sovremennik*-lehdessä. Hänen kirjoituksensa perustui ruotsinkielisiin käännöksiin ja Runebergilta saamiinsa tietoihin. Helsinkiin muutettuaan Grot ystäväystyi Lönnrotin kanssa ja alkoi opiskella suomea Matthias Castrénin johdolla. 1840-luvun puoliväliin tultaessa Grot oli oppinut lukemaan, puhumaan ja kirjoittamaan suomea niin hyvin, että kirjeissään Lönnrotkin ihasteli hänen kielitaitoaan. Grot asettui kannattamaan tuolloin täysin oikeudetonta suomen kieltä sen alkavassa taistelussa ruotsin kielen valta-asemaa vastaan. Hänen kantansa myötäili siten hallituksen politiikkaa suomen kielen nostamisessa ruotsin kielen rinnalle ja ohikin maan hallinto- ja kulttuurikielenä.

Viimeistään 1848–1849 Grotin elämässä alkoi kehittyä uusi suunta, jota Pletnjov ryhtyi edistämään hänen mentorinaan. Pletnjov alkoi rakentaa Grotille paluupaikkaa eli professorin virkaa Pietariin. Grot ei heti innostunut ehdotuksesta, sillä hän halusi luultavasti varmistaa tulevan eläkkeensä edut, eikä työstä luopuminen Helsingissä vaikeuksien takia tuntunut hänestä varmaankaan kunnialliselta.

Grot kirjallisuuden välittäjänä

Suomen ja Pohjolan kirjallisuuden tiedottajan ja kääntäjän tehtävä oli Grotin ensimmäinen ja ehkä rakkain nuoruuden aikaisista toimista. Sen ohella hän koki tehtäväkseen esitellä ruotsalaisille ja suomalaisille venäläistä maailmaa. Yli vuosikymmenen Grot oli Venäjän suuntaan ahkerin ja pätevin Pohjolan kirjallisuuden ja kulttuurin välittäjä, esseisti ja ruotsinkielisen kirjallisuuden kääntäjä.

Grot seurasi kiinteästi J. L. Runebergin tuotantoa ja kyläili usein hänen luonaan Porvoossa, vaikka heidän ystävyytensä koki nousu- ja laskukausia. Grotin kirjeiden perusteella saa vaikutelman, että hänen asenteensa vanhempaan runoilijaan oli tarkkaavaisen kunnioittava. Hän oppi Runebergiltä paljon sekä runoudesta että kirjoittamisesta, ja sai siten työvälineitä omaan kriitikon ja opettajan työhönsä. Matti Klingen mukaan Grot oppi paljon Runebergiltä, mutta myös Runebergille oli hyödyksi keskustelukumppani, jolla oli syvempi kirjallisuuden-tuntemus kuin kenelläkään Runebergin aikalaisella Suomessa. Toisaalta Grot myös onnistui jossain määrin innostamaan Runebergiä Venäjän kirjallisuudesta.

Grot ahkeroi Runebergin parissa: *Sovremennik*kissa ilmestyi edellä mainittu artikkeli ”Suomen luonnosta, kansantavoista ja elämästä maan sisäosissa” (1840), Jouluilta- runon käännös (1840), Hirvenhiihtäjät proosakäännöksenä, Nadeschda osin runomuotoisena käännöksenä (1841) sekä Kulnevin runomuotoinen käännös Suomen sotaa koskevassa artikkelisarjassa. Grot teki näin ansiokkaasti Runebergiä tunnetuksi Venäjällä.

Romanttinen draamaruno Nadeschda sijoittuu Katariina Suuren aikaan. Runebergin innoituksena olivat luultavasti sekä Puškinin tuotanto Grotin referoimana sekä venäläiset kansansadut, joiden kaikuja kuuluu hänen runoelmassaan. Grot sai kuulla Nadeschdan ennen sen ilmestymistä Runebergin itsensä ääneen lukemana ja kiirehti ylistämään runoelmaa artikkelissaan ”Kirjallisia uutuuksia Suomesta” (1841). Grotin mukaan Nadeschda oli loistava todiste Suomen yhdistymisestä Venäjän henkiseen elämään. Siksi Grotille oli kiusallista, että muun muassa maaorjuusviittausten vuoksi sensuuri poisti tärkeitä säkeitä runoelman venäläisestä käännöksestä, jopa niin että runoelman pääajatus katosi.

Eino Karhu arveli Grotin jääneen kylmäksi suomalaiselle kansallisuusliikkeelle, eikä tämä mainitse Maamme-runoa (ehkä sen patrioottisen suuntauksen takia), joka ilmestyi Vänrikki Stoolin tarinoiden alussa. Maamme-laulun Grot oli kuullut useaan kertaan ylioppilaiden laulamana kuuluisilla Floran-päivän juhlilla 1848, josta hän kirjoitti Pietariin positiivisen ja Pletnjoivin keisarille välittämän raportin. Vasta paljon myöhemmin Grot myönsi Runebergin runojen isänmaallisen merkityksen, ja hän tunnusti, että Maamme-runosta oli tullut kansallislaulu, jota laulettiin kaikissa juhlissa Suomessa. Venäläisessä tutkimuksessa Grot on sijoitettu jonnekin slavofiilien ja zapadnikkien välimaastoon. Grot kannatti länsimaisen kirjallisuuden levittämistä Venäjälle, mutta toisaalta hän sympatisoi slavofiilien poliittisia käsityksiä. Grot suositteli Venäjälle kulttuurista lähentymistä Länteen, vaikka hän kannatti poliittista eristymistä kumouksellisesta ja vapaamielisestä Euroopasta. Nämä mielipiteet kuvastuivat hänen kannanotoissaan Suomen politiikasta.

Erikoisasemassa Grotin Suomi-aiheisten julkaisujen joukossa on hänen toimittamansa ja ruotsiksi ja venäjäksi ilmestynyt Aleksanterin yliopiston 200-vuotisjuhlakirja (*Calendar till minne af kejslerliga Alexanders universitets andra secularfest*, 1842). Juhlajulkaisun tarkoituksena oli toimittajien Grotin ja Pletnjoivin julkilausuma kirjallis-poliittinen tavoite ”yhdistää Pohjolan jalosti ajattelevat kirjailijat vaarallista länsimaista vaikutusta ja journalistiikan kaupallista vaikutusta vastaan”. Vaikka Grot kokosi ja toimitti julkaisun hyvin tunnollisesti, se ei jaksanut kiinnostaa metropolin lukijoita. Venäläinen kriitikko V. Belinski antoi kiitosta vain Grotin artikkelille Aleksanterin yliopistosta, mutta muutamilta muilta kirjoittajilta puuttui kriitikon mielestä moderni taidekäsitys.

Suomen maantuntemuksen kannalta Grotin vuonna 1846 ilmestynyt matkakirja on mielenkiintoinen. Se on julkaistu suomeksi nimellä Matkoja Suomessa vuonna 1846. Matka alkoi paikoista, joissa Grot kävi venäjän kielen tarkastusmatkallaan: Käkisalmi, Sortavala, Savonlinna, ja se jatkui Kuopioon, jossa Lönnrot liittyi mukaan, ja sen jälkeen Ouluun asti. Matkakirjan rauhallinen ja toteava sävy ei olisi antanut syytä ennakoida Pietarissa seurannutta polemiikkia. Arvovaltainen lehti, Otetšestvennyje zapiski moitti Grotin sivuuttaneen kokonaan suomalaisen yhteiskunnan ja etenkin sivistystä janoavan talonpoikaiston kuvauksen. Karhun mielestä Grot oli ansainnut moitteet: hän oli yleensäkin äärettömän varovainen sosiaalis-poliittisten kysymysten kohdalla. Suomen-ystävä Pletnjoiv oli toista mieltä. Hän kirjoitti Grotille: ”Kaikesta köyhyydestään ja synkkydestäänkin huolimatta Suomi muuttuu kynäsi kosketuksesta maaksi, joka ansaitsee tulla tiedonhaluisen ihmisen tutkittavaksi.”

Venäjällä Grotin kirjan vaikutus tuntui kauan: hänen kertomuksensa rehellisistä suomalaisista toistuvat myöhemmissä Suomi-kuvauksissa ja etnografisissa kirjoituksissa. Grot levitti myönteistä Suomi-kuvaa Venäjälle, missä se oli erityisen tarpeellinen 1800-luvun lopulle tullessa.

Tiedemiesura Pietarissa

Helsinki oli myös Grotin perhetapahtumien näyttämönä. Helmikuussa 1850 hän toi sinne nuoren vaimonsa, kirjailija Natalia Semjonovan Pietarista. Heidän esikoispoikansa Nikolai syntyi Helsingissä huhtikuussa 1852. Saman vuoden elokuussa Grotin äiti kuoli. Hänet on haudattu Helsingin luterilaiselle hautausmaalle. Siellä ovat myös Grotin sisaren ja veljen haudat.

Jakov Grotin ilmeisesti usean vuoden ajan kypsyttelemä päätös lähteä Helsingistä toteutui tammikuussa 1853, jolloin hän palasi perheineen Pietariin. Voi täydellä syyllä sanoa, että Grot kohotti venäjän kielen ja kirjallisuuden opetuksen tasoa Aleksanterin yliopistossa, ja vaikka hän ei saanutkaan seuraajia tutkijoina, hänen merkityksensä yleisen Venäjä-tietoisuuden edistäjänä oli suuri. Toisaalta Grotin oman kehityksen kannalta Suomen oppivuodet olivat tärkeitä. Hän loi merkittävän tiedemiesuransa perustan Helsingissä.

Palattuaan Pietariin Grot toimi aluksi keisarin poikien kotiopettajana ja myöhemmin Tsarskoje selon lyseon kirjallisuuden professorina 1853–1862. Hän sai akateemikon arvonimen 1855. Hänen uudistava ja tuottelias tiedemiehen uransa Pietarin tiedeakatemiassa alkoi 1862. Hän oli Akatemian II osaston johtaja faktisesti 1866 ja virallisesti 1884. Hän sai salaneuvoksen arvon. Grot julkaisi tärkeitä tutkimuksia Puškinista sekä runoilija Gavrila Deržavinin yhdeksänosaisen *Kootut teokset* kommentaareineen, jotka olivat urauurtavia Venäjällä. Hänen tutkimuksensa venäjän kieliopista ja etymologiasta ovat hyvin arvostettuja, samoin hänen aloittamansa Venäjän kielen sanakirjan toimittaminen

Jakov Grotin yhteys Suomeen säilyi, vaikka hän ei enää palannut. Pietarissa Grot julkaisi artikkeleita Suomesta ja oli kirjeenvaihdossa suomalaisten kanssa. Vanhojen ystävien lisäksi hän sai uusia tuttavuuksia kuten filologi August Ahlquistin ja historiantutkijan ja yliopiston rehtorin V. Laguksen. Karhu julkaisi heidän kirjeitään Grotille tämän arkistosta Pietarin tiedeakatemiassa. Grotin kirjeenvaihto Lönnrotin kanssa jatkui vuoteen 1882 asti. Venäjällä Grotia pidettiin aikansa parhaana Suomi-tuntijana. Hänen kirjallinen tehtävänsä Suomen ja Venäjän välittäjänä sai jatkajia vasta 1800-luvun lopulla. Grot vakuutti venäläiset lukijat siitä, että Suomi ei ollut vain ”Luonnon surullinen poikapuoli” (Puškinin runoelman mukaan), vaan uutta luovan kirjallisuuden ja kansanrunouden tutkimuksen maa. Grotin toiminta Aleksanterin yliopistossa ja sen ulkopuolella sekä hänen sosiaaliset suhteensa ja tiedeverkostonsa Suomessa ansaitsevat tarkempaa tutkimusta.

Viitteet

1 Ks. mm. Byckling 2012c, 2013 ja 2014. Valmistelen parhaillaan suomalaiselle lukijalle suunnattua Jakov Grot ja Suomi -tietokirjaa.

Lähteet

- Byckling, Liisa (2012a), Jakov Grot v Finljandii 1840–1852: professor Gelsingforskskoگو universiteta, posrednik v literaturnyh svjazah. – *Filosofski vek. Almanah. Vypusk 38. Soedinenija vremena i narody. Jakov Grot: k dvuhsotletiju so dnja roždenija*. Red: Tatjana Artemyjeva & Mihail Mikešin. Sankt Peterburg, Helsinki: St. Petersburg Center for the History of Ideas, 22–52. www.ideashistory.org.ru/a38.html
- Byckling, Liisa (2012b), Yakov Grot and Culture in Helsinki: Theatre and Entertainments in the 1840s–50s. – *Filosofski vek. Almanah. Vypusk 38. Soedinenija vremena i narody. Jakov Grot: k dvuhsotletiju so dnja roždenija*. Red: Tatjana Artemyjeva & Mihail Mikešin. Sankt Peterburg, Helsinki: St. Petersburg Center for the History of Ideas, 195–213. www.ideashistory.org.ru/a38.html
- Byckling, Liisa (2012c), ”Venäjän kielen apostoli tšuhnien maalla”. Jakov Grot, Helsingin yliopiston professori 1840–1852. – *Kansalliskirjasto* 4, 23–28
- Byckling, Liisa (2013), Jakov Grot och J. L. Runeberg. Litterära kontakter, översättningar och vänskap mellan Finland och Ryssland. De första åren 1838–1942. – *Historiska i litteraturhistoriska studier*. Red. Lars-Folke Landgren. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 81–116.
- Byckling, Liisa (2014), Finska kriget 1808–1809 i rysk tolkning. Jakov Grot’s artiklar i översättningar till ryska av J. L. Runebergs dikt ’Kulneff’. – *Historisk tidskrift i Finland* 3, 253–298.
- Ekonen, Kirsti (2012a) Slaavilainen kirjasto: ystävyysden ele vai venäläistämisen väline. – *Idäntutkimus* 20:3, 3–11.
- Ekonen, Kirsti (2012b), Mies maailmanluokan kirjaston takana. – *Kansalliskirjasto* 4, 29–31.
- Grot, Jakov (1983), *Matka Suomessa 1846*. Suom. Pekka Hakamies. Helsinki: SKS.
- Kalleinen, Kristiina (2004), Byrokratian pyhä yhteys – Suomen ylin virkamiehistö ja Venäjä 1809–98. – *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toim. Timo Vihavainen. Helsinki: Edita, 33–53.
- Karhu, Eino (1962), *Finljandskaja literatura v Rossii 1800–1850*. Tallin: Estonskoje gosudarstvennoje izdatelstvo.
- Kiparsky, Valentin (1945), *Suomi Venäjän kirjallisuudessa*. Helsinki: Oy Suomen kirja.
- Klinge Matti (1989), *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsinki: Otava.
- Leskinen, M.V. (2010), *Poljaki i finny v rossiikoï nauke vo vtoroi polovine XIX v.: ”drugoi” skvoz prizmu identitšnosti*. Moskva: Indrik.
- Ospovat A.L. (1992), Jakov Grot. *Russkie pisateli 1800–1917. Biografitšeski slovar* 2. Moskva: Bolšaja Rossiiskaja entsiklopedija, 48–49.
- Perepiska 1, 2, 3, (1896), *Perepiska J. K. Grota i P. A. Pletnjova*. 1–3. Pod red. K. J. Grota. Sankt-Peterburg: Tipografija Ministerstva Putej Soobštšeniija.
- Šarypkin, D.M. (1980), *Skandinavskaja literatura v Rossii*. Leningrad: Nauka.
- Trudy I (1898), *Trudy Jakova Karlovitša Grota. I, Iz skandinavskogo i finskogo mira, 1839–1881: otšerki i perevody*. Izdana pod red. prof. K. J. Grota. S.-Peterburg: Tipografija Ministerstva Putej Soobštšeniija.

Julkaisemattomat lähteet:

J. K. Grotin arkisto. Suomen kansalliskirjasto. Sl. Ms. K-42.

Anekdootteja makedonialaiselta runousfestivaalilta

Älä sitten puhu siitä nimikiistasta. Äläkä kerro niille, että aiot mennä sieltä suoraan Kreikkaan. Nehän suuttuvat!

Näin minulle sanovat kaikki, joille kerron olevani matkalla runousfestivaalille Makedoniaan, siihen entiseen Jugoslavian tasavaltaan. Epäilemättä Makedonia on yksi Euroopan tutkimattomimmista kolkista. Yksi asia siitä kuitenkin tunnutaan tietävän: se kiistelee niimestään Kreikan kanssa. Makedonialaiset ovat sitä mieltä, että ovat makedonialaisia ja että heidän siksi tulee voida kutsua maataan Makedoniaksi. Kreikkalaiset ajattelevat, etteivät makedonialaiset ole makedonialaisia ensinkään, vaan keskiajalla historiallisen Makedonian pohjoisten rajaseutujen laaksoihin vaeltaneita slaaveja, joiden nykyinen identiteetti perustuu Titon harjoittamaan aivopesuun ja kulttuuriseen omimiseen.

Neutraaliutta tavoitteleva tarkkailija voi sanoa, että Makedonian ja Kreikan raja on niitä paikkoja, joissa nationalistinen aate on koetuksella. Siellä luu paistaa. Tai abstraktio, jonka varaan nykyiset kansainväliset instituutiomme ovat rakentuneet. Ei ole siis ihme, jos tiedotusvälineet ovat luoneet Makedoniasta yksipuolisen kuvan. Maa ei ole rikas eikä iso, joten se tulee nähdä stereotyyppien ja yksinkertaistusten – ei omien silmien – kautta. Zagrebin lentokentällä jatkoyhteyttä odottaessani tämä havainnollistuu. Tiedän, missä olen: EU- ja NATO-maassa, turistiparatiisissa, *Game of Thronesin* kuvauspaikalla, aina alle sadan askeleen päässä McDonald'sista – puhelut ja roaming kotimaan hinnalla. En tiedä, minne olen menossa: McDonald'sia ei ole eikä NATO- ja EU-jäsenyyttä, puhelut 2,641€/min, netin käyttö 11,172€/mb – ja mediassa vain uhkakuvia sekä romanttista höttöä Balkanin sielusta, verestä ja hunajasta. Ei siis ihme, että minua lähinnä varoitellaan, kun kerron matkasuunnitelmastani.

Festivaali, jolle olin matkalla, Struški vetšeri na poezijata (Strugan runousillat), mainostaa itseään Euroopan suurimpana runousfestivaalina ja saattaa ollakin sitä. Se perustettiin vuonna 1961, kun Makedonian tasavalta oli vielä osa Jugoslaviaa. Vuonna 1966 se muuttui kansainväliseksi kulttuurifestivaaliksi, jonne lennätettiin vuosittain satoja runoilijoita eri puolilta maailmaa. Vasta edellisen johtajansa, festivaalia kaksitoista vuotta luotsanneen Mite Stefanin toimikaudella osallistujamäärää on supistettu. Nykyään Strugaan lentää noin kolmekymmentä kansainvälistä vierasta. Ja toisin kuin menneinä vuosikymmeninä, jokaista heistä myös käännetään, julkaistaan ja haastatellaan festivaalin aikana, ja jokainen pääsee

Näkymä Strugan kaupunkiin.

esittämään omia runojaan.

Festivaali jakaa elämäntyöpalkintoa, kultaista seppelettä, jota Makedoniassa pidetään Nobeliin verrattavana kunnianosoituksena – ja monet kultaisen seppeleen saaneet kirjailijat ovatkin myöhemmin voittaneet myös Nobelin. Palkinto on myönnetty muun muassa W.H. Audenille, Allen Ginsbergille, Joseph Brodskylle ja Tomas Tranströmerille joitakin mainitakseni. Tänä vuonna sen sai Adam Zagajewski. Vuodesta 2003 festivaali on yhdessä UNESCO:n kanssa jakanut myös parhaaksi katsomalleen kansainväliselle esikoisrunokokoelmalle myönnettävää Bridges of Struga -palkintoa. Tänä vuonna se myönnettiin minulle.

Strugan runousfestivaali on siis suuri ponnistus, uskielellä ilmaistuna kärkihanke, johon maan kulttuuriministeriö sijoittaa huomattavia summia. Festivaalin avajaiset ja päättäjäiset televisioidaan. Esiintymispuitteet ovat vaikuttavia: ikivanhoja luostarikirkkoja, massiivisia virtaavan veden päälle rakennettuja lavoja, vuorenhuippuja ja rotkoja. Hotelli Drim, johon festivaalivieraat majoitetaan, on nelitähtinen, kaksisataahuoneinen jugoslaviaalaista avantgardea edustava kolossi Ohrid-järven rannalla. Se rakennettiin joskus 70–80-lukujen taitteessa runousfestivaalia varten.

Toistan: se rakennettiin runousfestivaalia varten. Tai niin tarina kertoo, mutta pelkkä tarinan olemassaolo on paljonpuhuva.

Nykyisin Drim tosin on saksalaisten pakettimatkailijoiden suosiossa. Runoilijat ovat outoja ilmestyksiä rantapyyhe- ja sandaali-ihmisten sankahkossa joukossa. Tämä ei luonnollisestikaan häiritse: runoilijat eivät sopeudu mihinkään, joten he kykenevät yhtä hyvin olemaan sopeutumatta rantalomakohteeseen kuin pariisilaiseen ullakkoon tai pietarilaiseen kellariin.

Hotellin viihtyisä takapiha.

Ohrid-järven soraista rantaa kylpijöineen.

Paljon absurdimpaa kuin ympäröivän maailman välinpitämättömyys on sen korkea arvonta: juhlaillalliset, vastaanotot ja täysihoito. Koska voitan festivaalilla palkinnon, pääsen Zagajewskin kanssa tapaamaan Makedonian presidenttiä Gjorge Ivanovia. Laitan kravatin taskuun, mutta unohdan laittaa sen kaulaan. Meidät ajetaan Titoa varten rakennetulle vaatimattomalle kesähuvilalle, jonka terassilla Ivanonv luennoi meille Makedonian loistavasta historiasta sekä loistavan historian varaan rakenteilla olevasta loistavasta tulevaisuudesta. Vaikka on lounasaika, meille tarjotaan vain espresso ja pieni keksi. Kauniit nuoret ihmiset kalliissa puvuissa käyvät repimässä presidenttiä hihasta: hän puhuu taas liian pitkään. Me emme puhu mitään eikä meiltä kysytä mitään.

Vallan kohtaaminen on ainoa hetki, jolloin festivaalilla on viisainta olla hiljaa. Ja hyvin nopeasti käy selväksi, ettei suomalaisten ehdottama hienotunteinen varovaisuus ole suosiossa. Ei ole sellaista aamuyötä, jolloin hotelli Drimin terassilla ei käytäisi kuumana nimikiistan, eurooppalaisen integraation tai milloin minkäkin arvokysymyksen tiimoilta.

Muiden länsimaalaisten kollegoideni tavoin pidän ratkaisua aluksi itsestään selvänä: Makedonian on katsottava peiliin, tehtävä järkevä päätös ja muutettava nimeään. Onhan aivan selvä, että Makedonia harrastaa kulttuurista omimista. Miksi muuten slaavilaisen maan suurin lentokenttä olisi nimetty kreikkalaisen Aleksanterin mukaan? Miksi muuten Aleksanterin ratsastajapatsas Skopjen keskusaukiolla olisi kuusitoista metriä korkeampi kuin Thessalonikin vastaava? Makedonian asenne on lapsellinen ja jääräpäinen ja kiista tulee päättymään kyyneliin. Oletan, että festivaalilla kohtaamani makedonialainen älymystö olisi ilman muuta samaa mieltä. Yllätyn.

Festivaalin avajaistilaisuudessa oli kameroita, lippuja ja ihmisiä.

Kohtaan erikoisen sekoituksen jääräpäisyyttä ja realismia. Makedonialaiset ovat poteroituneet, mutta heitä on vaikea syyttää siitä. He ovat myös hioneet argumenttejaan. Ensinnäkin kulttuuriseen omimiseen liittyy nyansseja. Wikipedia-artikkelin kuvassa lentokentän katolla kyllä lukee ”Aerodrom Aleksandar Veliki”, mutta elokuisena keskiyönä, kun saavun maahan, astun ulos ja käännän katseeni yläviistoon, siinä lukeekin ”Megjunarodem aerodrom Skopje” – Skopjen kansainvälinen lentokenttä. Nimi muutettiin helmikuussa, kun uusi keskustavemmistolainen pääministeri Zoran Zaev aloitti neuvottelut kreikkalaisen toverinsa kanssa. Samaten Aleksanteri suurta muistuttava patsas on viralliselta nimeltään ”Soturi ratsailla”.

Ja pääkaupunki Skopjen raskaalla kädellä ja suurella rahalla suoritettu hellenisointi on tapahtunut vasta hiljattain, populistisen ja korruptoituneen oikeistohallinnon toimesta. Nyt se hallitus on syösty vallasta, ja patsaiden ja pylväikköjen rakentamishuumaan tunnutaan suhtautuvan häpeillen: edelliset hallitukset käyttivät verorahoja rakentaakseen absurdia kansallista myyttiä, jonka jokainen ajatteleva ihminen tietää perustuvan aivan muuhun kuin todellisuuteen. Strugan yössä puhuvien makedonialaisälykköjen vastalause ei siis perustu vaikeasti puolustettavaan narratiiviin, jossa slaavit sulauttivat helleenit itseensä ja siten tekivät heidät esi-isikseen. Heidän puolustuksensa on yksinkertaisesti tämä: makedonialaiset ovat makedonialaisia, koska he kokevat olevansa makedonialaisia. Heille tuo sana siis tarkoittaa aivan eri asiaa kuin kreikkalaisille, he ovat Makedonian slaaveja. He eivät ole helleenejä, eivätkä haluakaan olla.

Tähän on vaikea sanoa vastaan sortumatta tekopyhyyteen. Kenenpä kansallisidentiteetti ei lopulta perustu itsemääräämisoikeuden vaatimiseen ja ylläpitämiseen? Ja kenenpä kansalliset myytit eivät olisi helposti purettavissa kriittisen historian tutkimuksen, antropologian ja perinnöllisyystieteen keinoin. Tai maalaisjärjellä. Kysymys on pohjimmiltaan siis sopimuksesta, hyväksynnästä ja kunnioittamisesta. Ja jos tuota sopimusta ei synny, ja Makedonia muuttaa nimeään, on seurauksena populististen höyrpäiden valtaannousu, eikä sitä halua kukaan.

Television kuvausryhmä ratkoo teknisiä kysymyksiä Pyhän Sofian kirkossa Ohridissa.

Aamulla runoilijat lastattiin veneeseen ja kuljetettiin luostariin.

Ja sitä paitsi kuka hullu luopuisi identiteetistään voidakseen liittyä Euroopan Unioniin, jonka arvovalta ja toimintakyky heikkenevät kiihtyvään tahtiin? Lupaus loistavasta tulevaisuudesta kansojen yhteisön tasavertaisena jäsenenä on harhaa, makedonialaiset sanovat. Järkevintä ja rehellisintä on olla itsenäinen.

Näitä vakaumuksia vastaan eivät tehoa meidän länsieurooppalaisten argumentit maataloustuista, elintason noususta ja turvatakuista. Eikä varovasti esitetty huomautus siitä, että poteroituminenkin on pohjimmiltaan suurvaltapeliä – sitä Venäjä haluaa ja siihen suuntaan se pyrkii vaikuttamaan. Tämänkin makedonialaiset kertovat tietävänsä, Venäjä ja Eurooppa ovat vain kaksi eri petoa: toiselle on uhrattava sielunsa, toiselle talouskasvunsa.

Selvyyteen emme pääse, mikä ei ole ihme, sillä näitä keskusteluja ei käydä selvänä. Strugan yössä väittely jatkuu. Aamulla heräämme kalpeina ja heikkoina, enintään kolme tuntia nukkuneina. Festivaalin ohjelma on armoton, viiden päivän aikana minulla ja muilla runoilijoilla on kymmenen esiintymistä kullakin. Niitä on varhaisesta aamusta yhteen asti yöllä (juuri tästä syystä keskustelut ajoittuvat aamuyöhön).

Usein yleisöt koostuvat pelkästään muista festivaalille osallistuvista runoilijoista. Tämä panee miettimään, miksi pohjimmiltaan esiinnyimme. Useimmilta runoilijoilta on käännetty noin kymmenen tekstiä, mikä tarkoittaa, että kuulemme samat tekstit moneen kertaan. Mitään järkeä siinä ei ole, mutta juuri siksi se vahvistaa yhteishenkeä ja aiheuttaa luovuutta. Englantilainen Steven Fowler alkaa lausua runojaan makedoniaksi tai pyytää satunnaista pikkulasta lukemaan puolestaan. Norjalainen Morten Langeland lausuu runoistaan vain erisnimet ja konjunktiot. Moni improvisoi ja kokeilee. Ylipäänsä tulee hyvin havainnollisella tavalla selväksi, että runous tuppaa vastustamaan sille ulkoapäin annettuja merkityksiä. Se

Mongolialainen, tanskalainen, saksalainen ja makedonialainen katselevat eri suuntiin.

ottaa tarjotun tilan omilla ehdoillaan, näykkäisee kättä.

Ehkä tämä johtuu siitä, että runo on taiteenlajina niin vaatimaton, pelkkää merkityksellistettyä ilmaa, johon speaktaakkeli ei kovin hyvin tartu – ei ainakaan hyvään runouteen. Ei vaikka avajaisseremoniassa kannetaan soihtuja mahtipontisen jousisektiomusiikin soidessa. Heti, kun matinean avaava Zagajewski nousee lavalle ja alkaa mumista säkeitään, on selvä, ettei tässä ole sittenkään mitään nähtävää tai kuultavaa. On vain kuunneltavaa. Eikö siksi ole hieman erikoista tehdä juuri runousfestivaalista yksi valtion kulttuuribrändin kulmakivistä? Brändin rakentaminen kun aina kuitenkin vaatii speaktaakkelia.

Jotain quijotelaista tässä kaikessa on. Minkä tahansa suomalaisen kirjallisuusfestivaalin budjetti kalpenee Strugan runousiltojen resurssien rinnalla, vaikka rahaa meillä on jaettavissa paljon enemmän. Tilanne on kuitenkin muuttumassa. Festivaalin rahoituksesta on leikattu jo kolmannes pois, ja lisää tullaan leikkaamaan. Festivaalin päättymisen jälkeen sen johtaja, Mite Stefoski, saa poliittisesti motivoitut potkut. Näin minulle selitetään sähköpostinvaihdossa. Ilmeisesti maan suunta ratkaisee myös runousfestivaalin suunnan. Ja suunta on näinä kuukausina ollut altis nopeille muutoksille. En voi kuitenkaan väittää ymmärtäväni, mistä oikeasti on kysymys.

Sanon makedonialaisille myös, että olen lähdössä heidän luotaan suoraan Kreikkaan. Aivan yksinkertaista se ei tosin ole. Rajanylityspaikkoja on vähän, ja Belgradista Skopjen kautta Thessalonikiin menevä juna ei tällä hetkellä kulje. Päädyn ottamaan taksin, yhdessä kreikkalaisrunoilija Danae Siouzioun ja Lissabonin Fernando Pessoa -talon johtajan, Clara Risson kanssa. Kolmensadan kilometrin matka Makedoniasta Makedoniaan ei maksa paljoa.

Teksti ja kuvat:

Pauli Tapio

Näkymä Pyhän Naumin luostarilta Ohridjärvelle, etualalla piirileikki.

Pensas, räystääs ja vuoria.

Tutkijat aineistojen äärellä

Idäntutkimus kokosi kiertoaastattelussa tutkijoiden kokemuksia arkistojen ja kirjastojen käytöstä Venäjällä ja itäisessä Euroopassa. Mitä tutkimusaineistoa kirjastoista ja arkistoista haetaan, ja mitkä ovatkaan haastattelemiemme tutkijoiden mieleenpainuvimmat kokemukset ja parhaat vinkit?

Haastatteluun osallistuivat Susan Ikonen ja Elina Viljanen Helsingin yliopistosta, Pia Koivunen Turun yliopistosta ja Lindsay Ceballos Lafayette Collegesta, Eastonista (PA, USA).

Ikonen tutkii Neuvostoliiton kulttuuri- ja poliittista historiaa. Myös Koivusen alaa ovat Venäjän ja Neuvostoliiton poliittinen ja kulttuurihistoria, erityisesti kulttuuridiplomatia, kulttuurivaihto, turismi, kansainväliset järjestöt ja megatapahtumat. Viljanen tutkii venäläistä kulttuuri- ja aatehistoriaa ja Stalinin ajan kulttuuria. Ceballos keskittyy työssään Venäjän hopeakauden kirjallisuuteen ja aatehistoriaan, tarkemmin ottaen Dostojevskin vastaanottoon venäläisessä kirjallisuuskritiikissä, filosofiassa ja teatterissa vuosina 1880–1910.

Tutkijoilla on monipuolinen kokemus kirjastoista ja arkistoista, joista seuraavassa tarkemmin:

Missä arkistoissa tai kirjastoissa olet työskennellyt Venäjällä tai itäisessä Euroopassa?

Ikonen: RGALI, RGANI, TSAOPIM, GARF, RGAE, Lenin-kirjasto, Venäjän kansalliskirjaston (Pietari) toimipaikat Nevskillä, Fontankalla ja Moskovski prospektilla; lisäksi Memorialin arkisto Pietarissa.

Koivunen: Moskovassa: Venäjän federaation valtionarkisto (GARF), sosiaali-poliittisen historian arkisto (vanhempi puoluearkisto, RGASPI), uudemman ajan historian arkisto (uudempi puoluearkisto, RGANI), Kirjallisuus- ja taidearkisto (RGALI), Moskovan kaupunginarkisto (TsAOMPIM), talous historian arkisto (RGAE), elokuva- ja valokuva-arkisto. Valtionkirjasto (Leninka), Historiallinen kirjasto, Gorbachev foundationin kirjasto. Pietarissa: Kansalliskirjasto. Budapestissa: Open society archive (aineistoja paljon myös verkossa).

Viljanen: RGALI (Moskova), Glinka museon musiikkiarkisto (Moskova), Moskovan Tšaikovski konservatorion arkisto, Venäjän valtion taiteiden historian instituutin kirjasto ja arkisto (RIII, Pietari), Pietarin Rimski-Korsakov -konservatorion arkisto ja kirjasto, Pietarin filharmonisen orkesterin arkisto.

Ceballos: Viimeksi työskentelin Venäläisen kirjallisuuden instituutin (Puškinski dom) arkistossa Pietarissa, Venäjän kansalliskirjaston aikakauslehtiosastolla ja Pietarin valtiollisen teatterin kirjastossa. Kahtena viime kesänä olen työskennellyt myös Moskovan taiteellisen teatterin (MHAT) ja Venäjän valtiollisen taidekirjaston arkistoissa. Vuosia sitten tein jonkun

verran töitä myös Kommunistisen puolueen arkistossa ja Venäjän valtion kirjallisuuden ja taiteen arkistossa (RGALI).

Millaisia aineistoja olet niissä käyttänyt?

Ikonen: Arkistoissa: NKP:n keskuskomitean aineistoja, puolueosastojen aineistoja, kirjailijaliiton aineistoja (kokousten protokollat ja stenogrammit), kustantamojen erilaisia aineistoja (kustannussopimukset, kirjeenvaihto ym.), elokuvastudioiden aineistoja (ks. ed.). Kirjastoissa: sanomalehtiartikkeleita, journal-artikkeleita, myös tutkimuskirjallisuutta (jota ei Suomessa saatavilla), em. aineistoja koskevia bibliografioita.

Koivunen: Dokumentteja (raportteja, kirjeenvaihtoa, lausuntoja, päätöksiä, tilannekatsauksia), painettuja materiaaleja, kirjoja, valokuvia.

Viljanen: Käsikirjoituksia sekä alkuperäisinä että mikrofilmillä, valokuvamateriaaleja, nuotteja, kirjoja, päiväkirjoja, lehtileikkeitä, kirjoja, aikakauslehtiä, sanomalehtiä, käsiohjelmia, muistiinpanolehtiä (eri henkilöiden, seurojen ja instituutioiden arkistokansioita).

Ceballos: Pääasiassa tutkin arkistoituja käsikirjoituksia, joita säilytetään teatterikirjastoissa. Käytän eniten aikaa digitoimattomien, ennen vallankumousta ilmestyneiden aikakauslehtien läpikäymiseen. Puškinski domissa tutkin esimerkiksi runoilijoiden Nikolai Minskin ja Dmitri Merežkovskin sekä kirjallisuuskriitikko Aleksander Kugelin henkilökohtaisia arkistoja.

Mikä on ollut mieleenpainuvuin kokemus arkistotyöskentelystä?

Ikonen: Kun löytää vastauksen kysymykseen, johon ei uskonut löytävänsä vastausta, mikä ei toki ole spesifiä vain venäläiselle arkistotyöskentelylle. Mieleenpainuvinta on ollut ehkä se, kun kaiken ennakkovalmistelun ja alun tietämättömyyden jälkeen saa ”rutiinin” arkistotyöskentelyyn ja pääsee siihen pisteeseen, ettei se ”paljon puhuttu arkistotyöskentely Venäjällä” ole enää mitenkään erityisen merkittävää vaan ”business as usual”. Merkittävää on huomata myös, että tietää päässeensä sekä arkistoihin että aineistoihin ”sisään”. Löydöt ja tutkimuksen eteneminen toki ilahduttavat aina! Memorialin arkistossa käynti on tuorein kokemukseni, ja se oli mieleenpainuva siksi, että se oli ensimmäinen ei-virallinen arkisto, jossa kävin Venäjällä.

Koivunen: Arkistotyöskentely Venäjällä on niin erilaista kuin missään muualla, missä olen arkistoja käyttänyt, että tähän vastatakseni pitäisi kirjoittaa kirja. Viime aikoina mieleenpainuvinta on ollut arkistotyön helpottuminen valokuvauksen ansiosta. Aiemmin kuvaaminen oli ankarasti kiellettyä ja siksi edelleen tuntuu hieman oudolta, jopa syntiseltä valokuvata dokumentteja, vaikka siihen olisi lupa ja siitä olisi maksanut. Mieleenpainuvaa on myös ollut se, kun on löytänyt juuri sen dokumentin, jota on etsinyt tai jotain, mitä ei ollut edes unelmoinut löytävänsä. Kielteisistä kokemuksista rankin oli suksien meneminen ristiin erään arkistonhoitajan kanssa. Käytös muuttui yhtäkkiä epäkohteliaaksi, palvelu huononi ja työskentely ko. arkistossa muuttui helvetilliseksi. Syy selvisi vasta viimeisenä päivänä. Olin aiemmalla kerralla kirjoittanut arkistonhoitajan mielestä ”väärällä tavalla” lukusalin vieraskirjaan.

Viljanen: Moskovassa ja Pietarissa on suuret erot siinä, miten yksittäinen tutkija pääsee käsiksi materiaaleihin. Pietarissa kaikki on helpompaa ja edullisempaa tai vaihtoehtoisesti ilmaista. Moskovassa joutuu maksamaan muun muassa valokuvaamisesta ja kopioimisesta.

Ceballos: Luultavasti ikimuistoisin tutkimukseen liittyvä kokemukseni liittyy Pietarin valtiollisen teatterin kirjastoon, joka on muuten yksi hienoimmista kirjastoista, missä olen koskaan käynyt. Bibliografit siellä ovat todellisia alansa ekspertejä ja aina valmiita auttamaan

monimutkaisen katalogisysteemin navigoimisessa. Siellä työskennellessäni katsoin 1900-luvun alussa tuotettujen Dostojevskin teoksiin perustuvien teatterisovitusten käsikirjoituksia. Olin todella väsynyt matkustamisesta ja tiiviistä työnteosta (sekä jalkapallon MM-kisoista). Yhtenä päivänä yksi kirjastonhoitajista katsahti minuun ja kysyi, ”Mikä sinun on Lindsay? Et näytä olevan oma itsesi tänään.” Olin yhtä aikaa liikuttunut ja yllättyneet. Jokainen, joka on koskaan tehnyt töitä jossain Venäjän valtavista valtion kirjastoista tai isoista ja usein tiukasti valvotuista valtion arkistoista ymmärtää, kuinka epätodelliselta tämä kirjastonhoitajan henkilökohtainen huomionsoitus tuntui!

Millaisia vinkkejä arkisto- tai kirjastotyöstä antaisit muille tutkijoille tai tutkimusta suunnitteleville?

Ikonen: Hyvin suunniteltu on 1/4 tehty (kirjaimellisesti). Aikaa tulee varata kaikkeen. Jos varautuu viivästyksiin ja hidasteisiin, voi ilahtua myönteisesti, kun asiat etenevätkin oletettua nopeammin. Päinvastaisessa tapauksessa uhkana voi olla vahva turhautuminen, jopa paniikki, jos aikaa on varannut liian vähän. Kirjastojen suhteen etenkin Pietarin Moskovski prospektin toimipaikka voi vaatia erityistä kärsivällisyyttä.

Koivunen: Tutustu aiheeseesi mahdollisimman hyvin ennen arkistoihin menoa julkaisutujen ja verkossa saatavien aineistojen avulla, jotta tiedät, mitä etsit. Monilla arkistoilla on verkossa luettelot, joiden perusteella voi jo suunnitella, mitä aineistoja voisi arkistossa käydä läpi. Matka kannattaa suunnitella ja aikatauluttaa tarkasti. Mihin arkistoon/arkistoihin ehtii matkan aikana tutustua, milloin ne ovat auki ja kauanko aineistojen tilaamisessa kestää. Venäjällä kannattaa aina olla suunnitelma A:n lisäksi myös B, C ja D. Arkisto/kirjasto voi olla siivouspäivän vuoksi kiinni, tilaamasi aineistot eivät olekaan tulleet tai kulkulupasi on mennyt hukkaan ja joudut odottamaan uuden saamista. Vähintään kannattaa pitää mukana vaikka kirjaa tai artikkelia, jota voi mennä lukemaan, jos kaikki muut suunnitelmat menevät mönkään.

Viljanen: Mukana on oltava arkistokohtaiset suositukset omalta instituutiolta. Apurahaan kannattaa sisällyttää kopiointi ja valokuvausmaksut. Hinnat voi tarkistaa kyseisestä arkistosta. Arkistomateriaaleja voi tilata jo Suomesta käsin netin kautta, jotta ne ovat valmiina tutkijan saapuessa paikalle.

Ceballos: Neuvoni koskee varmaankin arkistotyötä missä tahansa. Neuvoisin olemaan periksiantamaton ja hyvin valmistautunut. Yritä myös olla joustava arkistonhoitajan suhteen silloinkin, kun olet turhautunut odottamattomien viivytysten tai muiden vastoinkäymisten seurauksena. Älä myöskään epäröi oikaista henkilökuntaa tai tarkistaa yksityiskohtia, jos he tekevät jotain väärin tai jos arkistojen järjestyksenpidossa on ylipäänsä parantamisen varaa. Kokemukseni mukaan arkistojen työntekijät arvostavat yksityiskohtiin perehtynyttä tutkijaa. Vietä myös tehetkiä henkilökunnan seurassa ja mene keittiöön syömään lounaasi heidän kanssaan!

Katja Lehtisaari ja Saara Ratilainen

Kommunalkan kolme sukupolvea

Jelena Tšižova: *Naisten aika*. Into, 2018. Suom. Kirsti Era. 261 s. ISBN 978-952-264-941-6

Joskus romaaniin lataa suuria odotuksia nimen takia. Jelena Tšižovan (s. 1957) Venäjän Booker-palkinnon ilmestymisvuonnaan 2009 voittanut teos *Naisten aika (Vremja ženštin)* kuuluu kohdallani näihin. Venäläiseen (nyky-) kirjallisuuteen ei voi olla kaipaamatta koko ajan lisää naisääniä. Mitään feminististä ilotulitusta romaani ei tarjoile (sellaisia teoksia jäämme siis yhä odotelemaan), mutta vahvaa naisnäkökulmaa 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun Neuvostoliittoon kyllä.

Romaanissa on viisi naispäähenkilöä, jotka edustavat kolmen eri sukupolven kokemuksia elämästä Neuvostoliitossa. Äiti-Antonina muuttaa kolmen mummon, Jevdokian, Glikerian ja Ariadnan, asuttamaan kommunalkaan aviottoman tyttärensä Suzannan kanssa. Tytär on kastettu alun perin Sofiaksi, ja mummot käyttävät hänestä tätä nimeä. Viisautta merkitsevän nimen symboliikka on mummoille konkretiaa: ”Tyttohän on sata kertaa viisaampi kuin kukaan suupaltti” (s.171), toteaa Jevdokia.

Mummot on usein kirjallisuudessa nähty venäläisen kulttuurin ja yhteiskunnan selkärangana, korvaamattomina vastuunkantajina, ja sellaisina heidät kuvataan myös Tšižovan romaanissa. Antonina ei halua laittaa tyttärtään päiväkotiin, koska pelkää tämän joutuvan kiusatuksi, tai päätyvän sairaalaan tai lastenkotiin mykkyytensä vuoksi. Mummot hoitavat Suzannaa Antoninan käydessä tehtaalla töissä. Pavel Sanajevin romaani *Haudatkaa minut jalkalistan taakse* (joka sekun on ilmestynyt Innotta Kirsti Eran suomennoksena, 2014) dekonstruoi myyttiä viisaista vanhoista naisista kuvaamalla ilkeää ja teräväkielistä mummoa, jonka tarkoitusperät eivät aina ole parhaat mahdolliset. Tšižovan mummoista löytyy omanlaistaan hellyyttä ja hyvyttä heidän suhteessaan Antoninaan ja Suzannaan, mutta heilläkin on vahva temperamentti ja pureva kieli, kun niikseen tulee: ”En ole eilisen teeren poika. Mutta ota huomioon, että laps näkee kaikki, huomaa kaikki, kun alatte toimittaa sitä yöks muorien huoneeseen, ettei häiritä huorintekoja” (s.134), toteaa Jevdokija kun Nikolai on ensimmäistä kertaa

tulossa kommunalkaan Antoninan luokse vierailulle. Ariadna-mummo sen sijaan puolustaa Antoninan oikeutta kutsua kylään kenet haluaa. Mummojen toistuvat erimielisyydet ovat osa kommunalkan arkea.

Muun muassa *Peterburgskie statrostin* haastattelussa (25.1.2012) Tšižova on sanonut, että vaikka 1900-luku on ajanjaksona päättynyt, se tuntuu silti jatkuvan ja Venäjä on juuttunut neuvostomenneisyyteensä. Kirjailija tarttuu neuvostomenneisyyteen naisten arjen näkökulmasta, ja Natalia Baranskajan *Viikko kuin viikko* (1969, suom. 1982) vilahtaa ainakin omassa mielessäni paikoin teosta lukiessa. Kommunalka-asumisen realiteetit ja vaikeudet, arjen ahtautek, ovat iso osa tätä arkea. Television hankkiminen on iso muutos naisten elämässä. Pietarin kaupunki jää teoksessa sivurooliin, liikutaan pääasiassa suljetussa tilassa, kommunalkan huoneissa tai tehtaalla.

Neuvostojärjestelmän kaikkialle ulottuva valvonta ahdistaa etenkin Antoninaa, joka pelkää, että järjestelmä ottaa hänen lapsensa häneltä pois laitokseen, jos tyttären mykkyys paljastuu. Samoin tehtaan naistenneuvosto tarkkailee Antoninaa lakkaamatta, syyttää häntä ”holtittomasta elämästä” (s.146), varomattomasta suhteesta Nikolaihin, mistä puheenjohtaja toteaa, että ”sinä Antonina oletkin näköjään kiero nainen mutta tyhmä. Sen nyt ymmärtää jos on nuori. Et ole kuitenkaan enää tyttönen.” (s.124.) Mummotkaan eivät ole Nikolaista pelkästään innoissaan. Antoninan oma tila ja vapaus tuntuu varsin olemattomalta, kun hänellä ei ole yksityisyyttä töissä tehtaalla sen enempiä kuin kotona kommunalkassaan. Romaani avaa neuvostotodellisuutta, jossa nainen hakee oikeutta omaan yksityiseen tilaansa (ei niinkään vapauteen julkisessa tilassa). Toisaalta Antonina oman tilan puutteesta huolimatta on jollakin perimmäisellä tavalla yksinäinen eikä tunnu löytävän paikkaansa maailmassa. *Naisten aika* kuvaa naisten tilaa ja paikkaa.

Romaanin ajallisuus nivoutuu osaltaan kommunalkan ja tehdasmiljöön väliseen kontrastiin. Kommunalkassa elävät mummot, jotka ovat syntyneet tsaarin aikaan, ja joiden kertomuksissa uskonto ja sen opetukset hyvästä ja pahasta ovat läsnä ja nivoutuvat osaksi neuvostoarkea. Suzanna oppii heidän kanssaan 1800-luvun Venäjän tyyliin ranskaa. Tämä mennyt maailma

on osin vastakkainen tehtaan nykypäivälle ja naistenneuvostolle.

Isot maailmanhistorian tapahtumat läikkyvät tekstiin mukaan pieninä välähdyksinä: toinen maailmansota on kaikilla tuoreessa muistissa, Leningradin piiritys on osa elettyä elämää. Sodan aiheuttama isäntömyys on osa romaanin teemaa.

Näkökulman vaihtuminen henkilöiden välillä on perinteinen, mutta toimiva kerronnallinen ratkaisu. Romaanissa on runsaasti dialogia, joka vuorottelee välillä henkilöiden sisäisten monologiensa kanssa. Romaanin kaksi keskeisintä mieshahmoa saavat omat näkökulmalukunsa hekin, ja Nikolain itsekeskeinen, tylyn oloinen näkökulma tuntuu asettuvan melkoisen isoon kontrastiin naisten näkökulmien kanssa. Toisaalta Nikolai menee naimisiin Antoninan kanssa vähän ennen tämän kuolemaa ja pelastaa Suzannan lastenkodilta ryhtymällä tämän viralliseksi huoltajaksi (kasvatus tosin jää mummojen huoleksi). Vaikka Nikolai on melko ikävä ja itsekeskeinen hahmo, hän tulee lopulta tehneeksi hyvän teon: kuten kukaan romaanin henkilöistä, Nikolaiakaan ei

lopulta ole mustavalkoinen. Pienten asioiden kautta Tšizova tavoittaa henkilöihmissä syvyyttä, joka puhuttelee.

Runsaan dialogin takia kerronta uhkaa välillä käydä hieman kaoottiseksi ja lukijalta vaaditaan tarkkuutta, jotteivat kaikki kertovat äänet sekoitu toisiinsa. Kirsti Era on kääntänyt mummojen puhekielen luontevasti, ja runolliset sadut ja unikohtaukset soljuvat myös erittäin kauniisti.

Romaani kuvaa vaikeita aikoja ja vaikeita kohtaloita, ja päättyy Suzannan lukemaan tarinaan, jossa Vääritys kulkee maan päällä tehden kansasta ”väärämielistä ja leppymätöntä” (s. 261). Mutta Oikeus istuu Jumalanäidin helmassa kaikesta huolimatta. Suzannasta tulee menestynyt taiteilija, ja romaanin jää toiveikkaa.

Jäänkin odottelemaan sitä hetkeä, kun saamme luettavaksemme 2020-luvun naisten ajan. Miten mummot kuvaavat 1990-luvun seksasortoa ja millaiseksi hahmottuu naisten tila, niin yksityinen kuin julkinen, 2000-luvun Venäjällä?

Anni Lappela

Venäjän arktinen politiikka

***Russia's Far North. The Contested Energy Frontier.* Edited by Veli-Pekka Tynkkynen, Shinichiro Tabata, Daria Gritsenko and Masanori Goto. Routledge 2018. 252 sivua, ISBN: 978-1138307544**

Russia's Far North on julkaistu Routledgen Contemporary Russia and Eastern Europe -sarjassa. Kirja on lopputulema suomalais-japanilaisesta tutkimusprojektista (RUSENFRON), joka toteutettiin vuosina 2014–2016. Projektin oli varsin monitieteinen, sillä se yhdisti poliittiset, taloudelliset, oikeudelliset ja maantieteelliset näkökulmat Venäjän arktisen alueen tai kirjan otsikossa käytetyn termin mukaan ääripohjan energiapolitiikkaan. Sen tavoitteena oli tuoda uusia avauksia Venäjän arktisten käytäntöjen ja politiikan tutkimukseen.

Teos jakautuu neljään osaan, jotka on nimetty seuraavasti: Energia ja talous (1), diplomatia ja turvallisuus (2), liiketoiminta ja ympäristö (3) sekä identiteetti ja yhteisö (4). Ensimmäisessä osassa on kolme lukua ja kaikissa muissa neljä. Jako edellä mainittuihin osiin tukee kirjan tavoitetta tuoda yhteen erilaisia ääniä, joiden kaikkien

tarkoituksena on lisätä ymmärrystä Venäjän monitahoisesta arktisesta politiikasta sekä sen vaikutuksesta talouteen, ympäristöön ja yhteiskuntaan. Tarkastelen seuraavassa, miten kirjan moninaiset äänet onnistuvat tässä tavoitteessa.

Johdannossa pohditaan polkuriippuvuutta ja kansakunnan rakentamista ”poikkeuksellisessa” arktisessa kontekstissa. Veli-Pekka Tynkkynen kirjoittaa globaalista arktisesta paradoksista, millä viitataan lämpenevän ilmaston mahdollistamaan luonnonvarojen hyödyntämiseen, joka taas johtaa kiihtyvään ilmastonmuutokseen. Kirjoittajan mukaan Venäjän arktinen paradoksi on kytköksissä öljyn hintaan ja Venäjän suurvaltapyrkimyksiin, eikä niinkään eettisiin kysymyksiin. Hiilivetyihin kiinnittyvä poliittinen talous ja hallinnon identiteettipolitiikka ovat johtamassa narratiiviin, jossa uusiutumattomien luonnonvarojen rooli ja vaikutukset nähdään yksinomaan positiivisina.

Ensimmäisen osan aloittaa Shinichiro ja Tomoko Tabatan luku Venäjän arktisen alueen talouskehityksestä ja sen vaikutuksista koko Venäjän talouteen. Kirjoittavat ovat valinneet seitsemän aluetta, jotka edustavat taloudellisen

toimintansa perustan suhteen erilaisia tyyppejä. Näitä ovat öljyn ja kaasuntuotantoalueet, muita mineraaleja käyttävät alueet sekä näiden läheisyydessä sijaitsevat alueet, kuten Arkangeli ja Murmansk. Alueiden taloutta käsitellään laajan tilastollisen aineiston pohjalta. Johtopäätösten sijaan kirjoittajat esittelevät viisi riskiskenaarioria, jotka voivat häiritä alueen taloudellista kehitystä. Riskit ja haasteet ovat hyvin tunnettuja ja usein toistettuja arktisen kestävyystutkimuksen piirissä: öljyn hinnan aleneminen, lännen sanktiot, kasvava tarve ympäristönsuojelulle, sosio-ekonominen tilanne ja alueen vakaus.

Masumi Motomuran kirjoittama toinen luku tarkastelee niin ikään taloudellista kehitystä, mutta keskittyy öljyn- ja kaasuntuotantoon. Luvussa kysytään, voisiko arktisesta alueesta tulla keskeinen alue hiilivetyjen tuotannossa, vaikka siellä toimiminen on hankalaa ja kallista. Valitettavasti artikkeli ei kykene vastaamaan alussa esitettyyn kysymykseen, kun kirjoittaja luettelee hyvin tunnettuja tosiasioita Štokmanin kaasukentästä, jääolosuhteista ja Koillisväylän hyödyntämismahdollisuuksista. Artikkelin toistaa useita kertoja muun muassa lännen sanktioiden vaikutuksen öljyn- ja kaasuntuotantoon. Myös artikkelin lähdeviitteet ovat puutteellisia tai puuttuvat kokonaan.

Kolmas artikkeli keskittyy Koillisväylän taloudelliseen hyödyntämiseen. Natsuhiko Otsuka, Toru Tamura ja Masahiko Furuichi käyvät läpi Koillisväylän kuljetusten historiaa, rahdin kuljetusta sääteleviä säädöksiä sekä nykytilannetta. Koillisväylän laivauskesonki kestää vain noin 4,5 kuukautta kesäkuun lopulta marraskuulle. Tekstissä pohditaan myös rahdin matka-ajan merkitystä ja reitin kustannustehokkuutta verrattuna muihin merireitteihin. Tämä varmasti kiinnostaa alueelle kuljetusta suunnittelevia yrityksiä, mutta jää tässä kontekstissa turhan irralliseksi pohdinnaksi. Harmittavasti myös monet kuvaavat taulukot on painettu niin pieneen kokoon, että niiden informatiivinen merkitys jää vähäiseksi.

Diplomatia ja turvallisuus on niputettu yhteen jonkin verran keinotekoisesti osassa kaksi, jossa käsitellään niin paikallista kestävästä kehitystä kuin turvallisuuspolitiikkaa ja energiarajakiistoja merialueilla. Daria Gritsenkon ja Jelena Jefimovan luku käsittelee alueellisen kestävästä kehityksen indikaattoreita Jamalin niemimaan alueella. Artikkelin perustuu suuremman tilastolliseen aineistoon, mikä antaa sille vakuuttavan pohjan ja tarjoaa työkaluja tulevaisuuden kestävästä kehityksen suunnitteluun.

Lassi Heininen pohtii omassa tekstissään yleisemmin arktisen alueen kehitystä ja arktisen neuvoston roolia nykyisessä, kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa. Heinisen mukaan 2010-luvulla on havaittavissa uutena ilmiönä alkupe- räiskansojen ja paikallishallintojen lisääntyvä sirkumpolaarinen yhteistyö sekä valtiojohtoinen alueen rakentaminen. Venäjän arktista strategiaa Heininen tarkastelee tapaustutkimuksena Arktisen kaksitahoisesta kehityksestä, jossa ympäristönsuojelu ja taloudellisen edun tavoittelu liittyvät kiinteästi toisiinsa.

Valery Konyšev ja Alexander Sergunin tarkastelevat Venäjän moninaisia pohjoisiin vesiin liittyviä kysymyksiä laajan aineiston pohjalta. He pohtivat mahdollisia merialueisiin liittyviä kiistoja, joita ovat Norjan ja Venäjän välillä ainakin vuonna 2010 solmitun merirajasopimuksen mahdolliset tulkintaa vaativat kysymykset. Toinen mahdollinen kiista muodostuu mannerjalustan hallintaan liittyvistä kysymyksistä ja niihin kohdistuvista erimielisyyksistä muiden arktisten rantavaltioiden kanssa. Konyšev ja Sergunin esittelevät hallinnasta käydyn prosessin vaiheita alkaen hakemuksen jättämisestä YK:n alaiseen merioikeusistuimeen (CLCS) ja ulottuen mahdollisiin skenaarioihin siitä, mitä tapahtuu, jos CLCS palauttaa Venäjän vuonna 2015 jättämän hakemuksen. Kirjoittajat tulevat kuitenkin johtopäätökseen, että Venäjä pyrkii ratkaisemaan mahdolliset kiistat kansainvälisen oikeuden ja voimassaolevien sopimusten mukaisesti. Näin he toistavat arktisen politiikan tutkimuksen piirissä vallalla olevaa näkemystä siitä, että arktisella Venäjä toimii rauhanomaisesti, lännen kanssa yhteistyötä tehden.

Heinisen tavoin Pavel Baev kirjoittaa dualis- mista, joka kuvaa Venäjän arktista politiikkaa. Baev asettaa vastakkain Venäjän sotilaallisen varustautumisen ja kansainvälisen yhteistyön. Baevin mukaan lisääntyvä vastakkainasettelu lännen ja Venäjän välillä on arktisella alueella kaikkein ristiriitaisinta, koska Venäjä haluaa pitää sen kansainvälisen yhteistyön piirissä. Baev poikkeaa muista kirjoittajista siinä, että hän avoimesti kritisoi sokeaa uskoa valtaviin luonnonvaroihin, mikä hänen mukaansa johtuu Yhdysvaltojen geologisen tutkimuskeskuksen tulosten (2008) väärintulkinnasta. Arktinen ei ole Venäjälle erityinen sen mineraalien vuoksi, vaan sen ydinaseisiin liittyvän sotilaallisen pelotteen takia sekä symbolisesti. Toisaalta Baev myöntää, että symbolista merkitystä on hankala todistaa.

Osan kolme luvuissa käsitellään liiketoimintaa suomalaisten PK-yritysten sekä alkupe- räiskansojen näkökulmasta. Masahiro Tokunagan

artikkeli aikoo tarkastella arktisen kehitystä ja ympäristödiskurssia, mutta harhautuu esittelemään Suuren isänmaallisen sodan muistomerkkiä Salehardissa. Johtopäätöksissä kirjoittaja toteaa, että Venäjä on menossa kohti lännessä yleistä ympäristödiskurssia, mutta arktisella alueella on silti käynnissä pikemminkin ekologinen militarisoituminen kuin modernisaatio alueelle rakennettavan sotilasinfrastruktuurin takia.

Toisessa luvussa Eini Haaja ja Hanna Mäkinen käsittelevät suomalaisten pienten ja keskisuuren yritysten käsityksiä Venäjän markkinoista ja vientiyhteistyöstä meriteollisuuden alalla. Masanori Goto ja Yuka Oishi taas pohtivat arktisen kehitystä alkuperäiskansojen perinteisen tiedon näkökulmasta. Goton tapaustutkimuksena ovat nenetsiporonhoitajien ja yritysten välillä toimivat ”kulttuurivälittäjät” (*cultural brokers*). Oishi taas valottaa evenkien ja turistien välistä konfliktia Obin sivujoella, missä alueelle perustettu suojelualue rajoittaa evenkien perinteistä valkoisen kalan pyyntiä. Oishin mukaan hallinnon tulisi ottaa perinteinen tieto paremmin huomioon tehtäessä alkuperäiskansoja koskevia päätöksiä.

Osa neljä tarkastelee identiteettiä ja yhteisöä melko laajasti ymmärrettynä. Daria Gritsenkon ja Veli-Pekka Tynkkysen luku paneutuu kysymykseen siitä, millä tavoin Venäjän arktinen näyttäytyy lehdistössä. Heidän massiivisesta aineistostaan käy ilmi – ei kovinkaan yllättävästi – että kotimaiselle ja ulkomaiselle yleisölle on suunnattu oma tarinansa. Venäjän sisäiseen käyttöön tarkoitettu ”Venäjän suuri arktinen mahti” -narratiivi on suunnattu identiteetinrakennuksen tarpeisiin. Ulkoiseen käyttöön taas on havaittavissa arktisen yhteistyön narratiivi, joka tulee esille myös muiden kirjoittajien teksteissä.

Sergei Medvedev pohtii Arktiksen roolia Venäjän identiteetinrakennuksessa ja analysoi performatiivisia akteja. Kuten Baev, myös Medvedev pohtii pohjoiseen vahvaa symbolista perintöä, joka liittyy ideaan pohjoisesta ihmis-

kunnan viimeisenä rajasetunä. Diskursiivisena aktina kartografian kautta kansallinen myytti paikantuu pohjoiseen.

Pohjoisen symbolinen merkitys on innoittanut monia taiteilijoita kuvaamaan venäläistä kulttuuria, mikä näkyy erityisesti 1800-luvun lopun kirjallisuudessa ja kuvataiteessa. Otto Boele analysoi Aleksandr Borisovin (1866–1934) maalauksia ja kirjoituksia. Borisov oli tutkimusmatkailija, joka teki useita matkoja nenetsien pariin. Borisovin maalauksissa arktinen maisema oli pääosassa, vaikka hän kuvasi piirroksissaan myös nenetsejä. Dmitry Baranov taas tarkastelee artikkelissaan Borisovia tunnetummaan Ivan Bilibinin tuotantoa, erityisesti hänen kansanperinteestä kertovien kirjojensa kuvituksia. Baranov kysyy, miten ja miksi nimenomaan pohjoisen kansanperinteen piirteet toimivat venäläisen kulttuurin prototyypinä. Bilibinin vastaus oli yhä edelleenkin pätevä ajatus siitä, että talonpoikainen kulttuuri säilyi Pohjois-Venäjällä muuttumattomana ja on edelleenkin eräänlainen venäläisen kulttuurin kehto.

Russia's Far North onnistuu itselleen asettamassaan tehtävässä lisätä ymmärrystä Venäjän osin ristiriitaisestakin arktisesta politiikasta. Lukisin puutteeksi kuitenkin sen, ettei kirjan artikkeleissa ole niitä yhdistävää käsitteellistä pohdintaa, kun aiheet toisaalta liikkuvat hyvin leveällä skaalalla. Kirjan kokoava tekijä onkin maantieteellinen alue, mikä olisi kaivannut rinnalle teoreettisempaa pohdintaa kirjan alaotsikon teemaan, energiaan liittyen. Alaotsikon pois jättämällä otsikko olisi paremmin vastannut nykyistä sisältöä. Paikoittain lukemista myös häiritsee joidenkin artikkelien kohdalla toistojen määrä, sekä heikohko englannin kielen taso. Mielenkiintoisinta antia olivat venäläiseen kulttuuriin ja identiteettiin paneutuvat artikkelit, joissa käydään keskustelua Venäjän pohjoisen symbolisesta merkityksestä.

Susanna Pirnes

Maakunta, sota ja vallankumous

Dubroskaja Jelena, Korabljov Nikolai. *Karjala ensimmäisen maailmansodan aikana: 1914-1918*. Pietari: Nestor-Historia, 2017. 432 s. ISBN 978-5-4469-1249-0.

Venäjän maakunnat ensimmäisen maailmansodan aikana olivat ”terra incognita” Neuvostoliit-

ton historiografiassa, arvelevat tekijät, ja on vaikea olla toista mieltä. Myös Karjala oli tällainen tuntematon alue, ja sen vuoksi olikin ilmeinen tarve tutkimukselle, joka olisi omistettu Karjalan historialle ensimmäisen maailmansodan aikana. Tarkasteltavana oleva monografia on petroskoi-
laisten historioitsijoiden Jelena Dubrovskajan

ja Nikolai Korabljovin pitkäaikaisen työn tulos. Monografia on julkaistu postuumisti Korabljovin kuoleman (2015) jälkeen.

Monografia sisältää viisi lukua, mutta se voidaan myös jakaa kolmeen osaan. Ensimmäinen osa on historia karjalaisista, jotka osallistuiivat ensimmäiseen maailmansotaan. Toinen käsittelee Karjalan historiaa sodan aikana ja teoksen viimeinen osa kertoo ajasta, jolloin Karjala joutui sotanäyttämöksi.

Kirjan johdannossa on esitetty perusteellinen historiografinen katsaus, joka on laadittu tekijöiden aikaisemman artikkelin pohjalta (Dubrovskaja & Korabljov 2015). Yksityiskohteisessa kirjallisuuskatsauksessa huomioidaan uusimmat ja tärkeimmät Venäjällä ja ulkomailla ilmestyneet julkaisut. Kaikkia kirjoja, joita monografiassa on käytetty, ei kuitenkaan ole sisällytetty kirjallisuusluetteloon. Muista muotoseikoista on aiheellista huomauttaa, että teoksessa esiintyy runsaasti toistoa. Muutamat lauseet tai jopa kokonaiset kappaleet toistuvat täysin samanasuisina kirjan eri osissa (ss. 29 ja 103, 28 ja 110, 312 ja 313).

Monografian lähteiden pohjan muodostavat Karjalan tasavallan Kansallisarkiston asiakirjat, joista osa kuitenkin puuttuu. Aineisto on aukkoinen, sillä vallankumouksen aikana osa asiakirjoista tuhottiin. Monografiassa käytetään hyväksi myös Venäjän ja Suomen keskusarkistojen aineistoa sekä tapahtumiin osallistuneiden muistelmia.

Ensimmäisessä luvussa syvennytään sodan alkuun, jolloin isänmaalliset mielialat ja liikkeet kukoistivat. Kaupungeissa järjestettiin kulkueita, kun sotilaat lähtivät rintamalle orkesterin ja rukouksen saattelemina. Tässä tapahtumassa ei ollut mitään ihmeellistä, koska kansa nimesi sodan ”toiseksi isänmaalliseksi sodaksi”. 1920-luvulla termiä muutettiin ja sodan uudeksi nimitykseksi vakiintui ”imperialistinen sota”. Samalla koko aiheesta tuli epäsuosittu.

Tekijöiden mukaan 1914–1917 Karjalasta oli mobilisoitu noin 28000 ihmistä, mikä oli käytännössä puolet työkuuntoisesta väestöstä. Näiden sotilaiden mielenkiintoisimmat taisteluretket on esitetty tässä luvussa. Liitteenä olevat luettelot palkituista upseereista ja karjalaistaustaisista sotilaista ovat arvokas tietolisa. Tiedot on kerätty vähän kerrallaan eri paikoista ja ne sisältävät sotaan osallistuneiden lyhyet elämäkerrat. Monografiassa kerrotaan lisäksi avustusjärjestöjen ja Punaisen Ristin toiminnasta sekä armeijan tavarahankinnasta. Samaan aikaan kysymys sodan tappioista karjalaisväestön keskuudessa jää edelleen auki.

Merkittävä osa monografiasta käsittelee Muurmannin (nykyinen Murmansk) rautatien rakentamista, Vienanmeren satamien suunnittelua sekä Kontupohjan ja Onegan tehtaiden rakentamista ensimmäisen maailmansodan aikana. Nämä projektit vaikuttivat Karjalan historiaan, vaikka sodan aikana niiden rooli ei vielä ollut kovin merkittävä, kuten tekijät itsekin huomauttavat. Siihen nähden Muurmannin rautatien ja muiden yritysten historia on kuvattu kirjassa ehkä liiankin yksityiskohtaisesti. Sitä paitsi kyseinen luku on kaksi kertaa niin pitkä kuin karjalaisten sotahistoria.

Kirjoittajat analysoivat yhteiskunnallista ja poliittista tilannetta Karjalassa sodan aikana ja osoittavat, miten työvoiman puute maaseudulla, palkkojen ja etuuksien viivästyminen, hintojen nousu ja nälänhätä muuttivat yleistä mielipidettä. Nämä tapahtumat johtivat kansankokouksiin ja lakkoihin, konflikteihin viranomaisten kanssa sekä rintamakarkuruuteen. Karjalan alue ja koko maa ajautui poliittiseen kriisiin, joka seurasi talouskriisiä. Tekijät ovat löytäneet paikallisarkistoista erilaisten kylien ja pitäjien tietoja, jotka ilmeisesti todistavat, että tyytymättömyyden kasvu alkoi nimenomaan pienillä paikkakunnilla kuten kylissä ja pitäjissä. Lomalla olevat rintamasotilaat, jotka olivat menettäneet vastuuntuntonsa sekä isännöimisen taidon, valoivat öljyä liekkeihin.

Kaikkien yhteiskuntaluokkien aktiviteettien nousun taustalla Karjalan agendaan ilmestyi vielä yksi kysymys – kansallinen. Vuoden 1917 kuluessa monissa Karjalan pitäjissä pidettiin talonpoikien kokouksia, joissa keskusteltiin vilkkaasti Karjalan itsehallinnosta. Radikaalit aktivistit ehdottivat itsenäisyyttä tai liittymistä Suomeen. Dubrovskajan ja Korabljovin mukaan itsehallintokysymystä ei tehnyt ajankohtaiseksi venäläisvastaisuus liikkeen johtajien keskuudessa eikä myöskään Suomen nationalistinen propaganda, kuten Neuvostoliiton aikaisilla tutkijoilla on ollut tapana arvella. Todellisena syynä oli se, miten paikallisväestö ymmärsi vuoden 1917 vallankumouksen tapahtumat Suomen tai Venäjän lähteiden perusteella.

Tekijät esittävät, että Karjalan yhteiskunnan hajaantuminen tapahtui monella eri suunnalla ja että sen taustalla olivat Euroopan ja Venäjän tapahtumat. Esimerkkejä yhteiskunnan hajaantumisesta olivat Dubrovskajan ja Korabljovin mukaan kansan jakaantuminen eri leireihin kuten bolševikkeihin ja menševikkeihin tai kaupunkilaisiin ja kylien asukkaisiin. Yhteiskunnallinen kiulu syntyi myös työläisten ja tehtaiden johdon välille sekä itsehallinnon kannattajien ja

keskushallinnon välille. Nämä ristiriidat olivat uuden väistämättömän konfliktin – sisällissodan – syynä.

Samaan aikaan kun Karjalan sisäinen konflikti kehittyi, alueesta tuli vielä näyttämö sodalle, johon osallistuivat suurvallat. Brest-Litovskin rauhansopimus, joka oli solmittu 3. maaliskuuta 1918, ei vielä tarkoittanut, että sota olisi päättynyt. Maaliskuussa 1918 Englannin ja Ranskan joukot nousivat maihin Muurmannissa ja suomalaiset vapaaehtoiset hyökkäsivät Pohjois-Karjalaan. Vapaaehtoisten osallistumista Karjalan tapahtumiin pidettiin Saksasta käsin ohjailtuna manipulaationa, sillä Saksan joukkoja oli vielä sijoitettu Suomeen.

Vaikean geopoliittisen tilanteen johdosta Pohjois-Venäjällä muodostui outoja liittoja ja uusia kansallisia sotajoukkoja. Tekijät kuvailevat yksityiskohtaisesti Karjalan legioonan synnyn, joka taisteli brittiläisten johdolla suomalaisia vapaaehtoisia vastaan. Neuvostoliiton historiankirjoituksessa on pitkään vaiettu siitä tosiasiasta, että brittiläiset olivat Vienan Karjalan ensimmäisinä puolustajina taistelussa, jonka vastapuolena olivat suomalaiset vapaaehtoiset. Kirjoittajat huomauttavat aiheellisesti, että nämä tapahtu-

mat eivät mahtuneet sisällissodasta annettuun perinteiseen kuvaan, jossa voittajien oikeus on bolševikkien puolella. Samoin bolševikeilla on katsottu olleen yksinoikeus paikallisväestön vallankumouksellisuuteen sekä sotavainajien muistojuhliin. Tekijät antavat esimerkin tapahtumasta keväällä 1918, kun suomalaiset vapaaehtoiset ampuivat kaksi punakaartilasta, jotka olivat piilottautuneet Karjalaan Suomen vallankumouksen jälkeen. Muisto näistä vallankumouksellisista ei sopinut perinteiseen historiankäsitelyyn, joten heidän nimensä unohdettiin.

Neuvostoliiton historiatieteellisessä tutkimusperinteessä lokakuun 1917 vallankumous oli vedenjakaja, joka jakoi koko maailman historian kahteen osaan: ennen ja jälkeen. Osittain tämä perinne on säilynyt nykypäiviin saakka, kun ensimmäinen maailmansota ja vallankumous on hahmotettu kahdeksi erilliseksi asiaksi. Dubrovskajan ja Korabljovin monografia kyseenalaistaa tämän perinteen tervetulleella tavalla ja osoittaa, miten nämä tapahtumat tosiasiaassa olivat sidoksissa toisiinsa.

Aleksandr Osipov

Alas tsaarinvalta

Zygar Mihail: *Imperija dolžna umeret. Istorija ruskikh revoljutsii v litsah 1900–1917. Moskva: Alpina Didžital, 2017. 910 s. ISBN: 978-5-9614-6712-3, 978-5-9614-6495-5.*

Muutama vuosi sitten journalistisen dokumentin Putinin sisäpiiri (*Vsja kremļjovskaja rat*) kirjoittanut Mihail Zygar tuli vuonna 2017 uudelleen julkisuuteen teoksellaan *Imperija dolžna umeret*. Otsikko on vaikeasti käännettävissä suomeksi. Kirjaimellisesti se tarkoittaa, että imperiumin on kuoltava, mutta imperiumilla kirjassa ei tarkoiteta Venäjää vaan tsaarinvaltaa. Otsikolla ei myöskään tarkoiteta sitä, että tsaarin olisi kuoltava, vaan että tsaarinvalta tulee hävittää. Oma ehdotukseni kirjan otsikon suomenkieliseksi nimeksi olisikin Alas tsaarinvalta.

Zygarin kirjassaan kuvaama maailma käsittelee ensisijaisesti Venäjän vallankumouksellisia, joita kaikkia yhdistää ajatus siitä, että Venäjän itsevaltainen järjestelmä on tuhoon tuomittu ja että se tulee tuhota. Tässä mielessä kirjan voi

sanoa olevan jatkoa italialaisen Franco Venturin vuonna 1951 ilmestyneelle tutkimukselle *Il Populismo Russo* (englanniksi julkaistu nimellä *The Roots of Revolution*). Venturi oli kuitenkin tutkimuskohteelleen armollisempi ja tyytyi vain esittelemään vallankumouksellisten ajatuksia ja tekoja, kun taas Zygar kertoo myös heidän yksityisistä edesottamuksistaan ja heidän yksityiselämänsä kaoottisuudesta.

Zygarin lähdeaineisto koostuu tapahtumissa mukana keskeisesti olleiden henkilöiden muistelmista. Tätä aineistoa on täydennetty käyttämällä hyväksi Venäjän arkistoista löytyviä poliisiraportteja ja vuoden 1917 osalta eri vallankumouksellisten puolueiden, Pietarin sotilas-, työläisneuvoston ja väliaikaisen hallituksen kokouspöytäkirjoja sekä eräitä kirjekokoelmia. Näistä lähteistä hän on poiminut kuvauksia eri toimijoiden ajatuksista, tekemisistä ja ennen muuta heidän käsityksistään muista toimijoista, joiden avulla hän pyrkii luomaan kuvan kokonaisuuden dynamiikasta.

Teos käsittelee vuosia 1900–1917 Venäjällä. Zygarin henkilögallerian muodostavat erilaiset vallankumoukselliset sekä heidän ilmeiset vastustajansa tsaarin hallinnossa, ennen kaikkea tsaari ja hänen perheensä, sukunsa, hoviavustajansa sekä sisäministeriön ja salaisen poliisin virkamiehet. Näitä ja näiden välisiä suhteita Zygar kuvaa pienten elämäkerrallisten vinjettien kautta: milloin ovat vuorossa Moskovan taiteellisen teatterin väki, milloin sisäministeri Plehve, pääministeri Stolypin, oikeus-/pääministeri Kerenski, milloin venäläisen baletin uudistaja Dzamiljev, Maxim Gorki, Vladimir Uljanov (Lenin), ja milloin sosiaalivallankumouksellinen terroristi ja samaan aikaan salaisen poliisin kaksoiskasvoinen agentti Ezno Azer.

Zygar pitää tsaari Nikolaita ja hänen vaimoaan Venäjän kannalta tuhoisina ja esittelee heidän toimiaan ja ajatuksiaan maailmalle vieraina, väliin naurettavassa, väliin tuomitsevassa valossa. Sen sijaan esitellessään erilaisten vallankumouksellisten tekemisiä ja sanomisia hän ei asetu kenenkään puolelle, vaan jättää kannanoton lukijalle. Se on nerokas ratkaisu sikäli, että ajankuva on sekava, eikä kukaan hänen henkilöhahmoistaan vielä tiedä, miten heidän tai Venäjän tulee käymään. Eikä yksikään hänen henkilöhahmoistaan ole erehtymätön. Tällä tavoin heitä esitellessään Zygar johdattaa lukijansa välillä arvioimaan jonkun henkilönsä kaukonäköisenä, välillä saman henkilön täydellisenä idioottina. Näin kokonaiskuvasta muodostuu kaottinen kaleidoskooppi, josta ei löydy juuri minkäänlaista loogiikkaa.

Zygarin menetelmä kuvata historiallisia tapahtumia yksittäisten osallistujien muistikuvien kautta tuottaa loistavan kuvauksen vallankumousvuoden 1905 tapahtumista Pietarissa. Kuvaksi muodostuu totaalinen kaos, jossa kukaan osallisista ei tiedä, mitä seuraavaksi tai edes juuri sillä hetkellä tapahtuu. Vaikutelmaksi jää, että juuri näin oli. Jos taas kirjan tarkoituksena on antaa kuva vuoden 1917 vallankumouksiin johtaneista tapahtumaketjuista, se epäonnistuu pahasti. Hämmästyttävän moni tärkeä seikka jää kirjassa huomiotta. Wittestä kerrotaan lähinnä vain se, mitä hänen vastustajansa hänestä sanovat ja mitä hän sanoo vastustajistaan. Hänen politiikastaan ja tekemisistään ei kerrota mitään.

Talonpojista ei kirjassa ole riiviäkään, vaikka esimerkiksi venäläinen historiantutkija Anfimov

luonnehtii sekä vuoden 1905 että vuoden 1917 vallankumouksia termillä talonpoikaissota (kapi-na) (*krestjanskaja voina*). Anfimov ei sitä paitsi ole näissä kannanotoissaan yksin, vaan samalla tapaa ajattelevat useimmat muutkin vallankumousta edeltäneeseen kehitykseen ja talonpoikaissuhteen perestyneet tutkijat. Kirjassa ei ole edes mainintaa talonpoikien kapinoista. Eikä siitä, että nämä polttivat tuhatmäärin kartanoita ja ajoivat aateliset pois tiloiltaan, ja näin tekivät lopun Venäjän aatelistosta, joka oli silloisen yhteiskuntajärjestelmän perusta. Talonpojat tekivät myös lopun Venäjän armeijan puolustuskyvystä jättämällä armeijan oman onnensa nojaan karkaamalla kesällä 1917 rintamalta koteihinsa. Näin Venäjän talonpojat loivat valtatyhjiön, joka bolševikkien oli helppo täyttää.

Zygar ei viittaa kertaakaan yhteenkään historiantutkijaan, ainoastaan silminnäkijöihin ja näistäkin vain niihin, jotka jättivät jälkeensä muistelmia tai kirjekokoelman. Kirjassa ei ole yhdenkään Venäjän valtiovarainministerin lausuntoa eikä ylipäättään minkäänlaisia arviota Venäjän talouden tai valtiontalouden tilasta, vaikka jälkimaailma hyvin tietää, että valtion taloudella oli ratkaiseva merkitys esimerkiksi siinä, jatkoi-ko Venäjä sotaa vai pyrki se erillisrauhaan.

Ensimmäisessä maailmansodassa menettivät asemansa paitsi Venäjän tsaari myös Saksan ja Itävallan keisarit ja Turkin sulttaani. Myös Kiinassa keisarivalta päättyi jo hieman ennen maailmansodan syyntymistä. Mikä oli tämä yleismaailmallinen prosessi, jossa säätyihin perustuva yhteiskunnallinen järjestys tuhoutui ja jonka korvasivat erilaiset tasavaltaiset tai totalitaariset järjestelmät? Tätä kysymystä Zygar ei esitä lainkaan, aivan kuin se, mitä Venäjällä tapahtui, olisi ollut jotakin perivenäläistä ja jotakin aivan muuta kuin se, mitä tapahtui muissa maissa. Ainakin yhden johtopäätöksen voi heti tehdä: yhdenkään kuninkaan, keisarin, tsaarin, sulttaanin tai diktaattorin ei tule ryhtyä sotaan, jota hän ei varmuudella kykene voittamaan ja johon hänellä ei ole varaa (eli jota hän ei kykene rahoittamaan). Nikolain osalta voi todeta, että hänen ei olisi tullut ryhtyä sotaan tai jos siihen oli ryhdyttävä, olisi hänen pitänyt irtautua siitä viimeistään vuonna 1915, jolloin Venäjän rahat lopullisesti ehtyivät.

Juuso Salokoski

Slavistiikka ja VIE-tutkimus tieteen ja maailmanpolitiikan muutoksissa

Suomessa toimii kaksi tieteellistä seuraa, joiden alat liittyvät *Idäntutkimuksen* edustamiin tutkimusaloihin. VIETS:n eli Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran lisäksi lehden tutkimusaloja edustaa myös Suomen Slavistipiiri ry.

Slavistipiiri on tieteellinen seura, joka kerää yhteensä Suomessa toimivia slaavilaisten kielten, kirjallisuuksien ja kulttuurien tutkijoita, opettajia, kääntäjiä, opiskelijoita ja ystäviä. Seuralla on kunniaakkaat perinteet, jotka ylettyvät eurooppalaisen 1900-luvun kielitieteen uudistajahahmoin ja liikkeisiin. Slavistipiiri juhli 50-vuotista taivaltaan vuonna 2014.

Tällä hetkellä seura uudistaa toimintaansa laajentamalla sitä muun muassa väitöskirjatutkijoiden pariin. Seura järjestää pohjoismaisten jatko-opiskelijoiden verkostoitumistapahtuman vuoden 2019 pohjoismaisessa slavistikonferenssissa Itä-Suomen yliopistossa Joensuussa. Tieteellisten seurain valtuuskunnan järjestämässä Tieteiden yön ohjelmassa tammikuussa 2019 on Slavistipiirin tapahtuma, jossa kysytään mitä seuraa käännöksen valmistuttua – vedenpääsumus vai jälkisanat. Aihetta valotetaan käännöstieteen, kirjallisuustieteen ja kääntämisen ammattilaisen näkökulmasta. Kaikki slavisteja luonnollisesti.

Seuran vuotuinen päätapahtuma on niin sanottu Slavistipäivä. Vuoden 2017 Slavistipäivä muisti Igor Vahrosta tämän 100-vuotissyntymäpäivän kunniaksi. *Idäntutkimus* julkaisi juhlaseminaarin esitelmät numerossa 2/2017. Vuoden 2019 Slavistipäivän aihe taas on tulevaisuuteen katsova ”Digislavistiikka”. Digitaalisen murroksen vaikutuksia slavistiikan tutkimusaloihin tulee esittelemään joukko kielen, median ja kulttuurin tutkimuksen asiantuntijoita.

Vuoden 2018 Slavistipäivän seura järjesti yhdessä VIETS:n kanssa aiheena seuran tieteenalojen murros. *Idäntutkimus* julkaisee seminaarissa pidetyt esitelmät tässä numerossa.

Kielen tutkimus sekä perinteinen filologinen kirjallisuuden tutkimus, jotka ovat olleet

Slavistipiirin ydinaluetta, ovat viimeisten vuosikymmenten aikana muuttuneet humanististen tieteiden kehityksen myötä. Sellaisten käsitteiden kuin ”slaavilaisuus” ja ”venäläisyys” varaan tuntuu vaikealta perustaa humanistisen tiedon tuotantoa tässä teorianmuodostuksen vaiheessa. Näiden essentialistisiksi koettujen käsitteiden sijasta puhutaan usein esimerkiksi kansallisista identiteeteistä, jotka ymmärretään muuttuvina prosesseina eikä niinkään selvärajaisina, poisulkevinä totaliteetteina. Myös VIETS:n tutkimusala ja erityisesti kohdealue on ollut suurten yhteiskunnallisten, poliittisten ja kulttuuristen muutosten kourissa viimeiset vuosikymmenet. Juuri VIETS:n kohdemaissa puhutaan niitä kieliä, joita slavistiikka on perinteisesti tutkinut.

Slavistiikan ja VIE-tutkimuksen parissa pitkään toimineiden Jouko Lindstedtin ja Anna-Liisa Heusalan esseet perustuvat puheenvuoroihin, jotka kirjoittajat pitivät Slavistipiirin ja VIETS:n yhteisseminaarissa ”VIE-alue tutkimus ja slavistiikka tieteen ja maailmanpolitiikan muutoksessa” keväällä 2018. Esseet kartoittavat seurojen tutkimusalojen muutoksia. Jouko Lindstedtin essee esittelee slavistiikan historiaa ja pohtii sen tiedontuottamisen perusteita. Anna-Liisa Heusala taas kysyy, mitkä ovat Itä-Euroopan ja Venäjän alue tutkimuksen perusteet muuttuneessa geopolitisessa maailmanjärjestyksessä globaalien haasteiden aikakaudella.

Idäntutkimuksessa nyt julkaistavat puheenvuorot osoittavat tarpeen uudistaa sekä slavistiikkaa että alue tutkimuksen metodologisia lähtökohtia samalla, kun ne osoittavat tutkimusalojen tärkeyden myös tässä päivässä. Nykylavistin ammattitaitoon kuuluu, kuten Jouko Lindstedt muistuttaa, kriittinen asenne slavistiikan kansallismanttiseen perinteeseen ja sen välineellistämiseen nationalistisessa tarkoituksessa.

Sanna Turoma
Slavistipiirin pj.

Onko slavistiikka luonut tutkimuskohteensa itse?

Tämän vuoden elokuussa slavistit kokoontuivat Belgradiin 16. kansainväliseen kongressiinsa. Slavistikongressi on joka viides vuosi järjestettävä suurtapahtuma, oikeastaan instituutio, joka tuntuu säilyttäneen monia jäykkiä piirteitä kylmän sodan ajoilta: osallistujat valitaan maa-kohtaisista kiintiöistä, ja esitelmät pitäisi periaatteessa julkaista painettuina jo ennen kongressia. Vuosittain järjestetään suuri määrä pienempiä slavistikonferensseja ympäri maailmaa – seuraava pohjoismainen slavistikonferenssi pidetään Joensuussa 2019 – ja erilaisia slavistisia julkaisusarjoja tuntuu olevan loppumaton määrä. Mutta mitä slavistit siis tutkivat, ja miten slavistiikka sijoittuu tieteiden kenttään?

Slavistiikka ja sen perinteinen tutkimuskohde

Slavistiikka (ja esimerkiksi venäjän *slavistika* tai saksan *Slavistik/Slawistik*) on humanistisen tutkimuksen ala, jonka kohteena ovat ainakin slaavilaiset kielet ja niillä kirjoitettu kirjallisuus. Tätä kielen ja kirjallisuuden muodostamaa ydinaluetta kutsutaan mannereurooppalaisessa traditiossa myös *slaavilaiseksi filologiaksi*. Nimitys tuli käyttöön myös Helsingin yliopistossa vuonna 1895, kun Jooseppi Julius Mikkola nimitettiin slaavilaisen filologian dosentiksi. Slavistiikkaan (mutta ei slaavilaiseen filologiaan) voidaan laajemmassa mielessä lukea myös esimerkiksi slaavilaisten kansojen folkloren tai (kulttuuri)historian tutkimus, joille niillekin oli omat sektionsa Belgradissa.

Englanninkielisessä maailmassa yleisin termi on *Slav(on)ic Studies*, johon kuitenkin voidaan lukea erilaisia yhteiskunnan ja politiikan tutkimuksen aloja laajemmin kuin mannereurooppalaiseen slavistiikkaan (jolloin termikin on usein esimerkiksi *Slav(on)ic and East European Studies*). Jos termiä *Slav(on)ic Philology* yleensä käytetään, se viittaa usein vain tekstifilologiaan ja keskiajan tutkimukseen. Mannereurooppalaisen slaavilaisen filologian lähin vastine on silloin *Slav(on)ic Languages and Literatures*. Termiä *Slavistics* ei englanninkielisessä maailmassa yleensä käytetä.

Slaavilaiset kielet muodostavat selvärajaisen ryhmän indoeurooppalaisessa kieliperheessä. Ne ovat sanastoltaan ja rakenteeltaan varsin lähellä toisiaan, joten niitä on helppo käyttää erottamaan myös niitä puhuvat kansat omaksi ryhmäkseen. Mutta kun hylkäämme perinteiset kansallisro-

manttiset käsitykset, slaavilaisille kansoille ei sitten paljon muuta yhteistä löydykään kuin kieli. Tämä näkyy jo slavistiikan toisella ydinalueella kirjallisuuden tutkimuksessa: slaavilaisten kansojen kirjallisuuksissa on vaikea osoittaa mitään piirteitä tai suuntauksia, jotka olisivat niille yhteisiä ja samalla erottaisivat ne muista eurooppalaisista kirjallisuuksista. Slaavien folklore ja muu kansankulttuuri voi mahdollisesti sisältää joitakin vanhoja yhteisslaavilaisia piirteitä, mutta kunkin slaavilaiskansan myöhemmät kontaktit toisten kansojen kanssa ovat olleet paljon leimaa antavampia. Vaikkapa puolalainen, bulgarialainen ja venäläinen kansankulttuuri näyttäytyvät selvästi eri kulttuuripiirien tuotteina.

Kantaslaavit – eli kantaslaavilaisen kielen puhujat – olivat kyllä pieni etnisesti yhtenäinen ryhmä, kun he 500-luvulla jaa. astuivat historian piiriin erottuaan balttilaisista kansoista. Mutta kantaslaavin levittyä seuraavina vuosisatoina nopeasti laajoille alueille sen puhujien kohtalot eri osissa Eurooppaa muodostuivat hyvin erilaisiksi.

Slavistiikka aatehistoriallisena ilmiönä

Koska slaavilaiset kielet niin ilmeisesti muistuttavat toisiaan, slaavilaiset kansat ovat usein ajatelleet olevansa samaa alkuperää, kuten esimerkiksi itäslaavilainen *Nestorin kronikka* osoittaa. Tällaisen tulkinnan pohjalle oli helppo rakentaa slavistiikka omaksi tieteenalakseen 1800-luvulla. Sille voidaan osoittaa kolmenlaiset juuret. Ensinnäkin klassillisen filologian ja Raamatun tutkimuksen piirissä syntyneiden metodien suuntaaminen eurooppalaisiin nykykieliin loi ”uusfilologioita”, joista yksi oli slaavilainen filologia – joskin osassa läntistä Eurooppaa slavistiikka pitkään liittyi enemmän orientalistikkaan kuin varsinaiseen uusfilologiaan, jossa kohteena olivat germaaniset ja romaaniset nykykielet. Toiseksi valistus aika, tieteen äiti, auttoi hylkäämään myytit ja toi objektiiviset metodit myös slaavilaisten muinaisuuksien tutkimukseen. Mutta kolmantena ja ehkä tärkeimpänä on mainittava nationalismi ja kansallisromantiikan nousu, etenkin sen saksalaisessa muodossa: koska kansat määräytyivät historiansa kautta, slaavien yhteinen alkuperä teki heistä jossain mielessä yhden kansan, jota tutkimaan tarvittiin slavistiikkaa.

Slavistiikan aatehistoriallinen merkitys eri slaavilaismaissa oli kuitenkin erilainen. Wie-

nin kongressin jälkeen 1815 Euroopassa oli vain kaksi itsenäistä slaavilaismaata: Venäjä ja Montenegro. Slavistiikka tieteenalana syntyi Wienin-Pietarin akselilla. Itävallan (ja myöhemmän Itävalta-Unkarin) slaavilaiset oppineet siirsivät saksankielisen kansallisromantiikan ajattelutavan omien kielensä ja kulttuuriensa tutkimukseen. Itävallassa ja Itävalta-Unkarissa slavistiikka sai emansipatorisen merkityksen, sillä slaaveja oli noin puolet imperiumin väestöstä mutta valtaa pitivät saksan- ja unkarinkieliset ryhmät. Tämän austroslavismin nationalistinen ja emansipatorinen sisältö oli helppo siirtää myös Osmanivaltakunnan slaavilaisen väestön keskuuteen.

Venäjälläkin slavistiikan synnytti kansallisen romantiikkaisen historian tutkimuksen nousu ja kiinnostus vanhoihin kirjallisiin lähteisiin, mutta panslavistisen ajattelun lähtökohta oli Venäjän merkitys ja valta slaavien, varsinkin ortodoksisten slaavien, tukena ja yhdistäjänä. Slavistiikan aatteellinen konteksti Venäjän valtakunnassa ei siis ollut emansipatorinen vaan hegemonistinen.

Omia teitään kehittyi jaettu Puola, joka suurelta osaltaan Venäjän miehittämänä ei voinut kehittää sellaista slaavilaisen yhtenäisyyden ihannointia kuin austroslavismi. Osittain sen korvasi uskonnollis pohjainen messianismi, joka näki puolalaiset kaikkien kansojen lunastajana ja pelastajana – tämä messianismi näkyy yhtenä juonteena Puolan aatehistoriassa oikeastaan tähän päivään asti. Se ei kuitenkaan estänyt ajattelemasta, että slaavilaisten kansojen menneisyyden tutkiminen on avain myös puolalaisten menneisyyden tuntemiseen.

Varsinaisen tieteellisen slavistiikan alkuna pidetään usein tšekkiläisen Josef Dobrovskýn muinaiskirkkoslaavin kielioppia, jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1822. Siinä muinaiskirkkoslaavia kutsuttiin ”slaavin kielen (yksikössä!) vanhaksi murteeksi”. Kun Dobrovskýn maanmies, nerokas maalari Alfons Mucha sata vuotta myöhemmin päätti slaavien historiaa kuvittavien töittensä sarjan valtavaan *Slaavien apoteoosi* -maalaukseen (1926), slavistiikka oli vakiintunut tiede mutta sen aatehistoriallinen konteksti oli kokonaan muuttunut: itsenäistyneet slaavilaismaat olivat ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeen lähteneet eri teille, eikä slaavien yhtenäisyys enää ollut poliittinen voima. Muchan monumentaalisesta maalausarjasta oli jo tullut anakronistinen. Slaaveille suunniteltu yhteinen lippu jäi sentään käyttöön Jugoslavian lippuna.

Slaavilaisuus jäi kyllä tietyissä yhteyksissä elämään eräänlaisena peitekäsitteenä. Kun

Suomessa 1930-luvulla julkaistiin käännöskirjallisuuksien antologioita Maailmankirjallisuuden kultainen kirja -sarjassa, englantilainen, saksalainen, ranskalainen ja italialainen kirjallisuus saivat kukin oman niteensä, mutta venäläinen kirjallisuus upotettiin *Slaavilaisten kirjallisuuksien kultaiseen kirjaan* (1936). Toki eri slaavilaisten kirjallisuuksien esittelemine oli kulttuuriteko (esimerkiksi Čapekin *robotti*-sana sai näin varhaisen esiintymän suomen kielessä), mutta varmasti rikkaasta venäläisestä kirjallisuudesta olisi yksinäänkin syntynyt mittava teos – venäläisyys ei vain tainnut olla hyvässä huudossa Suomessa tuohon aikaan. Vielä tänä päivänä monia venäläisen kulttuurin ilmiöitä esitellään tarkemmin määrittelemättömän ”slaavilaisuuden” ilmentyminä, ja marketeissa myydään venäläisiä tuotteita hyllyssä ”slaavilaisia elintarvikkeita”.

Toisen maailmansodan jälkeen slavistiikka sai uudestaan laajempaa aatteellista käyttöarvoa, kun sitä alettiin käyttää sosialistista leiriä koossa pitävänä voimana. Slaavilaisten kansojen yhtenäisyys sopi hyvin ajatukseen Neuvostoliitosta uuden maailmanjärjestyksen johtavana valtiona. Lännessä puolestaan slavistiikka oli tiede, joka auttoi tuntemaan kylmän sodan aikaisen vihollisen. Niinpä kiinnostus slavistiikkaan on vähentynyt itäblokin romahduksen seurauksena 1990-luvulta lähtien niin idässä kuin lännessä. Eri slaavilaismaissa ovat saaneet kannatusta mitä mielikuvituksellisimmat etniset alkuperäteooriat, joilla pyritään tekemään eroa venäläisyyteen. Lännessä taas ei ole enää yhtenäistä slaavilaista viholliskuvaa monen slaavilaismaan liittyttyä Natoon ja Euroopan Unioniin. Slaavilaiselle yhtenäisyydelle ei ole enää aatteellista tilausta (paitsi siis joskus suppeammin venäläisyyden tai ortodoksian peittona). Mitä siis voidaan nyt sanoa slavistiikan tutkimuskohteesta?

Slavistiikan objektiiviset ja konventionaaliset tutkimuskohteet

Slavistiikan tutkimuskohteet voidaan jakaa kahteen ryhmään. Sen *objektiivisia* tutkimuskohteita ovat sellaiset, jotka olisivat yhtenäisiä ilmiöitä tutkijoiden valinnoista riippumatta ja joita on siis järkevää tutkia yhden tieteenalan sisällä. Slavistiikan *konventionaalisia* tutkimuskohteita ovat puolestaan sellaiset, joiden tuomiseen tieteenalan kohteeksi on jokin käytännöllinen, ei ilmiöiden omasta yhtenäisyydestä riippuva syy.

Slavistiikan objektiivisia kohteita ovat ainakin slaavilaiset kielet: ne ovat ikään kuin variaatioita samasta temasta (joskin makedo-

nian ja bulgarian kieliopit ovat lähteneet hieman poikkeavaan suuntaan) ja niitä on järkevää tutkia yhdessä. Yhtenäinen, vaikka vaikea tutkimusala on myös slaavien esihistoria ennen 500-lukua jaa., koska slaavit asuivat tuolloin vielä verrattain suppealla alueella, todennäköisesti yhtenä balttilaisena kansana muitten joukossa. Slaavilaiset kielet ovat näet balttilaisia kieliä samassa mielessä kuin linnut ovat matelijoita – saman noodin alaisia sukupuussa. Slaavien ja heidän kieltensä nopea leviäminen puoleen Eurooppaa noin 500–1000 jaa. on sekoin sinänsä yksi hyvä tutkimusongelma, joskin leviämisen syyt ja sen mekanismit (muuttoliikkeet ja kielenvaihdot) olivat sitten hyvin erilaisia eri osissa Eurooppaa.

Kirjallisuuden ja muun kulttuurin puolella onkin sitten vaikeampi osoittaa objektiivisesti yhtenäisiä tutkimuskohteita. Sellainen voisi olla slaavilaisten kansojen kirjallisuuksien keskinäinen vaikutus, mutta metodologisesti kysymys esimerkiksi venäläisten klassikkokirjailijoiden vaikutuksesta Puolassa ei ole kovin erilainen kysymys kuin heidän vaikutuksensa vaikkapa ei-slaavilaisissa Unkarissa ja Romaniassa. Jos koko Slavian asemesta rajoitutaan ortodoksiin slaavilaiskansoihin eli siihen keskiajalla syntyneeseen suureen ja verrattain yhtenäiseen kulttuurialueeseen, jolle italialainen slavisti Riccardo Picchio antoi nimen *Slavia orthodoxa*, yhteisiä kirjallisuuden ja kulttuurin ilmiöitä on toki paljon enemmän – tosin alueeseen pitää kulttuurisesti laskea myös Romania, joka oli mukana suuressa kirkkoslaavia käyttävässä kansojen yhteydessä. Jos venäläiset poliitikot puhuvat ”slaavilaisesta veljeydestä” serbien mutta eivät kroaattien kanssa, slaavilaisuus tarkoittaa selvästikin ortodoksisen kulttuuripiirteen slaavilaisuutta. On kuitenkin hyvä muistaa, että suurin osa Euroopan Unionin slaaveista ei ole ortodokseja, ja suurin osa Euroopan Unionin ortodokseista ei ole slaaveja.

Toki slavistiikan objektiivisena tutkimuskohteena voi pitää myös slaavilaisuuden poliittisen ja ideologisen käytön analysointia ja dekonstruointia. Nationalististen ahdasmielisyyden levitessä Itä-Eurooppaan on jälleen kerran syytä kertoa, ettei kielisukulaisuudesta seuraa mitään tietynlaista kansanluonnetta ja että kaikkien

Euroopan kansojen esivanhemmat ovat yhteisiä, kun mennään ajassa tuhat vuotta taaksepäin. Slavistiikan tulee siis yhä uudestaan kertoa, että kulttuurista tai biologista slaavilaisuutta ei ole olemassa. Toki kantaslaavien levittäytymisen geneettinen jälki näkyy yhä Itä-Euroopan väestössä, mutta se ei noudata kielirajoja.

Slavistiikan tärkein konventionaalinen tutkimuskohde on slaavilaisten kansojen kirjallisuus. Se ei siis ole mikään objektiivisesti yhtenäinen ilmiö, joka eroaisi ei-slaavilaisesta eurooppalaisesta kirjallisuudesta, mutta koska yhden slaavilaisen kielen pohjalta on verrattain helppo oppia muita, kirjallisuudentutkijat voivat vertailla eri slaavilaiskansojen kirjallisuutta ja käsitellä niitä samoissa konferensseissa. Myös slaavilaisten kansojen historiaa voisi ajatella tällaiseksi konventionaaliseksi tutkimuskohteeksi, mutta sen tutkiminen vaatii myös esimerkiksi saksan tai kreikan osaamista, tutkittavasta alueesta riippuen, ja se hajoaa varhaiskeskiajan jälkeen kovin moneen erilaiseen kehityslinjaan eri puolilla Eurooppaa.

Käytännössä on edelleen myös järkevää pitää slavistiikkaa myös yhtenä yliopistollisena koulutusalanana. Vaikkei Puolan ja Venäjän historiasta tai kirjallisuudesta löydy välttämättä paljon enempää yhteistä kuin vaikkapa Suomen ja Venäjän historiasta tai kirjallisuudesta, polonistin on edelleen jo työmarkkinasyistä hyvä opetella venäjää, mikä auttaa sekä Suomen elinkeinoelämän työmarkkinoilla että kansainvälisillä akateemisilla työmarkkinoilla. Perinteinen länsieurooppalainen slavistin malli on oppinut, joka osaa venäjää ja yhtä muuta slaavilaiskieltä; meillä on ehkä nykyään liiankin helppoa tehdä tutkinto, jossa kielitaito saavutetaan vain venäjässä tai vain puolassa.

Luonnollisesti kouluttamiemme slavistien ammattitaitoon kuuluu myös kriittinen asenne slavistiikan kansallisromanttiseen perinteeseen tai sen nationalistiseen väärinkäyttöön. Slavistin pitää jaksaa reagoida, kun jossakin taas kerran puhutaan ”slaavilaisesta melankoliasta” tai ”slaavilaisesta musiikkityylistä”.

Jouko Lindstedt

Yhteiskuntatieteellinen Venäjä-tutkimus ja globalisaatio

Venäjä on noussut maailmanpolitiikan vaikuttajaksi, yksinapaisen järjestelmän haastajaksi ja autoritaarisen politiikan edustajaksi. Venäjistä halutaan tietoa, mutta mitä tarjottavaa yhteiskuntatieteellisellä Venäjä-tutkimuksella on tässä tilanteessa?

Pyrin tässä esseessä pohtimaan sitä, mikä on tällä hetkellä Venäjää koskevan akateemisen tiedon tuottamisen rationaaliteetti ja suhde teorian muodostukseen. Keskityn erityisesti yhteiskuntatieteellisen Venäjä-tutkimuksen ja globalisaation tutkimuksen väliseen suhteeseen Venäjän politiikan ja yhteiskunnan tutkimuksessa neljän eri kysymyksen kautta. Ensimmäinen on erityisen ja yleisen välinen suhde Venäjä-tutkimuksen lähtökohtana. Toinen on kolonialismin ja orientalismin vaikutus tutkijoihin ja heidän työhönsä sekä Venäjä-tutkimuksen yhteiskunnalliseen merkitykseen. Kolmas on modernisaatioprojektien eli transition tutkimuksen historia Neuvostoliiton jälkeisessä ajassa. Lopulta neljäs on globalisaatiotutkimuksen anti yhteiskuntatieteellisen Venäjä-tutkimuksen kehitykselle.

Erityinen ja yleinen tutkimuksen lähtökohtana

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen lännessä syntyi suuri tutkimuksellinen kiinnostus Venäjällä ja Itä-Euroopassa tapahtuvia muutoksia kohtaan. Empiirinen tutkimus tuli helpommaksi ja venäläinen tutkimus tuli osaksi kansainvälistä tutkimusyhteisöä. Venäjällä tehtävää tutkimusta rahoitettiin 1990-luvulla eri puolilla maailmaa ja opetukseen löytyi resursseja. Myös Suomessa synnytettiin akateeminen Venäjä-tutkimuksen kenttä, joka tähtäsi väitöskirjojen tuottamiseen ja Venäjä-opetuksen laajentamiseen.

Ennen Neuvostoliiton romahtamista yhteiskuntatieteellisen Venäjä-tutkimuksen ytimessä olivat historian tutkimus ja muita yhteiskuntatieteitä korvaava sovjetologia, joka pyrki arvioimaan Neuvostoliiton järjestelmän kehitystä totalitaristisen yhteiskuntamallin pohjalta. Tässä mielessä sen lähtökohta oli vertaileva, mutta empiirisen tutkimuksen puuttuessa ja avoimien tietolähteiden vähäisyyden vuoksi sovjetologisen tutkimuksen menetelmiin kuului ”rivien välistä lukemista” ja tärkein pyrkimys oli Neuvostoliiton erityispiirteiden selvittäminen. Tietoa tarvittiin ennen kaikkea sen selvittämiseen

kuka teki Neuvostoliitossa päätöksiä ja mikä oli järjestelmän tuottama potentiaalinen uhka muulle maailmalle.

Vaikka globalisaation tarkastelu alkoi näkyä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa jo 1980-luvulta lähtien, Neuvostoliiton ja muun maailman vuorovaikutuksesta haluttiin selvittää lähinnä sitä, miten Neuvostoliitto pyrki vaikuttamaan oman etupiiriinsä laajenemiseen ja pysyvyyteen ja mikä oli sen sotilaallinen voima. Neuvostoliiton romahtamiseen liittyviä kysymyksiä ei juurikaan tarkasteltu osana globalisaation vaikutuksia.

Empiirisen tutkimuksen yleistymisen myötä muun muassa haastatteluista ja sosiologisista survey-tutkimuksista tuli tärkeä osa Venäjä-tutkimuksen keinovalikoimaa. Etnografinen jalkautuminen yhteisöihin ja ihmisten elämänpäiriin tuotti tärkeää tietoa Venäjän muutoksen monimuotoisuudesta. Yhteiskuntatieteellinen tutkimus on laajentunut ja useat tutkijat näkevät monitieteisen tutkimuksen välttämättömänä. Esimerkiksi Venäjän politiikan tutkimus pitää nykyisin kansainvälisesti sisällään jo lähestulkoon kaiken maan ja taivaan väliltä.

Venäjä-tutkimuksen eräs keskeisiä valintoja sekä Neuvostoliiton aikana että sen jälkeen onkin koskenut erityisen (uniikin) ja yleisen (vertailtavan) välistä suhdetta tutkimuksen lähtöoletuksessa. Kun Venäjä-tutkimus tuli voimakkaasti uudelleen aluetutkimuksen kohteeksi myös sen suhde eri oppialoihin oli rakennettava uudelleen. Venäjä näytti niin erilaiselta kuin esimerkiksi läntiset ja varsinkin länsieurooppalaiset valtiot ja sen muutokset niin valtavilta, että monet yhteiskuntatieteilijät epäilivät oman alansa käsitteiden soveltuvuutta Venäjän tutkimukseen. Yleisesti hyväksytyyn ajatuksen mukaan oli liian monimutkaista tai mahdotonta tutkia Venäjää käsitteillä ja teorioilla, jotka oli tuotettu vakiintuneiden instituutioiden ja korkean luottamuksen yhteiskuntiin.

Silloin, kun metodologisia kysymyksiä pohdittiin, Venäjää lähdettiin pääsääntöisesti käsittelemään ns. *grounded theoryn* pohjalta, jossa käsitteet ”nousevat” aineistosta. Tämä osoittautui kuitenkin vaikeaksi tehtäväksi ja Venäjän jatkuvien muutosten raportointi johti monet tutkijoista teoreettisen keskustelun ulkopuolelle niin Suomessa kuin ulkomailla. Teorioiden ja vakiintuneiden yhteiskuntatieteellisten käsitteiden vähäisellä käytöllä Venäjää tutkivat

marginalisoivat itsensä teoreettisesti suuntautuneen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piiristä pois. Tämä tarkoitti myös Venäjä-tutkimuksen politisoitumisen vahvistumista.

Venäjä-tutkijoista tuli parhaimmillaan alue-tutkimuksellisia empiristejä ja pahimmillaan suosittuja narratiiveja toistelevia poliittisia kommentaattoreita. Yleiseksi viitekehykseksi muodostui jo 1990-luvulla ajatus, jonka mukaan Venäjän kehitys kulki kohti uusia epäonnistumisia. Tämän katsottiin johtuvan ennen kaikkea ulkopuoliselle vaikeasti avautuvista historiallisista piirteistä, Neuvostoliiton perinnöstä ja sittemmin varsinkin autoritaarisen johtajan ja hänen lähipiirinsä henkilökohtaisesta vallan- ja rahanhimosta. Yhteiskuntatieteellisestä teoreettisesta keskustelusta etäällä olevat Venäjä-tutkijat ottivat siis pureksimatta lähtökohdakseen erityisyyden korostamisen.

Yhteiskuntatieteellinen Venäjä-tutkimus jäi suurelta osin aluetutkimuksen varjoon, jossa enemmän tai vähemmän väljästi omalta oppiainetaustaltaan ponnistavat tutkijat tuottivat ajankohtaisia analyysejä, mutta tavallisesti kohtuullisen ohuella teoreettisella kunnianhimmolla. Kyse onkin usein ollut sen kertomisesta mitä Venäjällä juuri nyt on meneillään, sen sijaan että arvioitaisiin miten Venäjän kehitys näyttäytyy yhteiskuntatieteellisten teoreettisen keskustelun kautta. Venäjä olisi voinut olla jo yli 20 vuotta globalisaatiotutkimuksen laboratorio, mutta jostakin syystä Venäjä-tutkijat ovat jättäytyneet tämän keskustelun ulkopuolelle.

Venäjän tarkastelu osana globalisaation etenemistä olisi ollut luonteva jatkumo myös kolonialismin ja modernisaation tutkimukselle, joilla on ollut laajemmin merkitystä varsinkin humanistisen, mutta myös yhteiskuntatieteellisen Venäjä-tutkimuksen piirissä. Paitsi, että Venäjä on ollut osa globalisaatiota, se on harjoittanut omaa kolonialismiaan, sillä on ollut omia modernisaatioprojekteja ja se on myös ollut kansainvälisen kehitystyön kohdema.

Kolonialismi ja orientalismi

Tavallisestihan kolonialismilla tarkoitetaan nykyisten läntisten yhteiskuntien 1400-luvulta alkaneita pyrkimyksiä hallita taloudellisesti ja kulttuurillisesti muita yhteiskuntia ja ihmisyyteisöitä. Kolonialismi loi pysyviä rakenteita, joista entiset siirtomaat ovat pyrkineet eroon vasta muutamia vuosikymmeniä sitten. Venäjän oma kolonialismi viittaa Venäjän imperiumin pyrkimyksiin sivistää ja hallita eteläisiä naapureita tuoden heitä venäläisen kulttuurin piiriin.

Venäjän kolonialismiin vaikutti alusta lähtien myös selvä turvallisuuspoliittinen ajatus etupiiristä sen rajojen välittömässä läheisyydessä. Neuvostoliitto itsessään oli toki myös vaihtoehtoinen kolonialistinen järjestelmä, joka osallistui Euroopan kahtiajakoon ja levittäytyi heikkoihin eteläisiin yhteiskuntiin taloudellisen kehityksen ja tehokkuuden nimissä. Sekä läntistä että Venäjän imperiumin, sitten Neuvostoliiton versiota kolonialismista, ylläpiti samankaltainen ehdottomuus ja missio suhteessa muihin yhteiskuntiin ja ihmisyyteisöihin. Tämä ehdottomuus perustui orientalismiin.

Orientalismi on siirtomaavallan aikainen ajattelutapa, joka perustuu ontologiseen ja epistemologiseen erotteluun ”itämaiden” ja ”länsimaiden” välillä. Edward Said kuvaa 1978 julkaistussa teoksessaan *Orientalismi* kuinka erottelu on näkynyt laajasti kulttuurin, talouden ja politiikan alueilla. Orientalismin pohjalta on kehitetty teorioita, romaaneja ja poliittisia katsauksia, jotka käsittelevät tutkimuksen kohdemaita, näiden asukkaita ja heidän tapojaan, ”mielenlaatuun” ja kohtalooan. Saidin mukaan orientalismi on muovannut vahvasti lännen käsitystä maantieteellisistä alueista. Tutkimuksen kohdemaista ei ole voitu ajatella vapaasti tai niiden suhteen toimia vapaasti, sillä mukaan on astunut aina suuri joukko erilaisia etuja ja tavoitteita. Said kirjoittaa myös nykypäivän kansainvälistä Venäjä-asiantuntijuutta hyvin kuvaavasta loputtomasta ja yhä tehokkaammaksi käyvästä tiedon ja hallinnan dialektiikasta, jossa tieto tuo valtaa, ja mitä enemmän valtaa on, sitä enemmän tarvitaan sopivaa tietoa lisää. Orientalismin ajatteluun kuului usko siitä, että tiedon perimmäinen tarkoitus on edesauttaa ja vahvistaa maantieteellisesti määriteltyä hegemoniaa, kamppailua sieluisuista ja resursseista.

Orientalismista tuli merkittävä tutkimushaara, jonka vaikutus ei päättynyt siirtomaavallan murentumiseen. Se on vaikuttanut laajasti eri oppialojen parissa harjoitettuun aluetutkimukseen. Valtapoliittiset, taloudelliset ja kulttuurilliset tavoitteet ovat siis eri tavoin läpäisseet myös akateemisen perustutkimuksen, mutta varsinkin ns. poliittisen päätöksenteon tueksi tuotetun (*policy relevant*) tutkimustoiminnan, joka samaistuu näihin päämääriin pitäen niitä tiedontuottamisen lähtökohdina.

Sovjetologian aikakaudella Neuvostoliitto muodosti läntiselle tutkimukselle oman erikoisen orientinsa ja orientalistinen tiedonintressi elää vahvana Venäjä-tutkimuksen parissa. Läheinen suhde poliittiseen vaikuttamiseen ja tarve tuottaa nopeasti levitettävää analyysiä muodostavat ny-

kyisen hallinnan ja tiedon dialektiikan. Vuoden 2014 jälkeisessä tilanteessa ovat korostuneet kommentit, joissa puhutaan ”meistä” ja ”heistä”, sekä korostetaan identiteettipoliittista kamppailua sieluista. Saidia lainaten myöskään Venäjstä ei ole helppoa puhua eikä sen suhteen toimia vapaasti, sillä erilaiset intressit ovat määritelleet vapauden rajat. Seurauksena on ollut huomion keskittyminen Venäjän poikkeuksellisiin piirteisiin ja pois globaaleista prosesseista, joissa yhteistyötä myös Venäjän kanssa tarvittaisiin.

Modernisaatio ja transitio

Toisin kuin humanistisessa ja erityisesti kulttuurin tutkimuksessa Venäjän modernisaation tutkimuksella ei yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa tänä päivänä useinkaan tarkoiteta valistuksen ajalta peräisin olevia ajattelun ja instituutioiden muutoksia. Modernisaatiolla sen sijaan saatetaan ymmärtää esimerkiksi vaikkapa Dmitri Medvedevin poliittista ohjelmaa tai yksinkertaisesti muutosta länsimaista ideaalityyppiä kohti. Tällöin voidaan puhua eritasoisesta modernisaation läpäisevyydestä ja esimerkiksi suppeasta ja laajasta modernisaatiosta. Ensimmäinen viittaa teknokraattiseen uudistamiseen ilman poliittisen järjestelmän perusteiden, kuten poliittisten vaihtoehtojen ja edunvalvonnan todellista kehitystä.

Eräs variaatio modernisaatiokeskustelussa ja -tutkimuksessa oli 1990- ja 2000-luvun alussa niin sanottu transition tutkimus. Se haastoi erityisyyden tarkastelun ja sovjetologisen totalitarismitheorian. Transitiotutkimuksen juuret voidaan osittain nähdä toisen maailmansodan jälkeisessä kehitysyhteistyön ja kehittämisen tutkimuksessa, joka tuli kolonialismin tutkimuksen rinnalle. Toisen maailmansodan jälkeen syntyi poliittista tahtoa ennaltaehkäistä uusia konflikteja ja uudelleen rakentaa sodasta kärsineitä yhteiskuntia. Varsinkin Yhdysvaltoja motivoi myös pyrkimys näin torjua kommunismin leviämistä uusiin maihin. Tarkoitus oli auttaa kehitysmaita tai muutoin taloudellisesti heikompia yhteiskuntia käyttämään potentiaaliaan, tulemaan moderneiksi. Koko maailman nähtiin olevan tiellä kohti modernia yhteiskuntaa, nykyaikaa. Yhdistyneet kansakunnat, Maailman pankki ja Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) perustettiin tämän käsityksen pohjalta.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen transitiotutkimuksen tarkoituksena oli paitsi selvittää, miten Venäjä eteni tiellä kohtien modernia liberaalidemokratian ihannetta, mutta myös avittaa käytännöllistä kehittämistyötä niin Ve-

näjän sisällä kuin rajat ylittävästikin. Yleisten ja vertailtavissa olevien piirteiden löytyminen oli sovjetologisen tutkimuksen jälkeen jo sinänsä uusi avaus. Transitiotutkimus itse asiassa vei yhteiskuntatieteellistä Venäjä-tutkimusta lähemmäs globalisaation eri piirteiden tarkastelua, vaikkakaan useimmat tutkimukset eivät tätä tuoneet esille. Tutkijat halusivat katsoa organisaatioiden ja yhteisöjen virallisen rakenteen ja sääntöjen taakse ymmärtääkseen miksi länsimaisia malleja kopioivia muutoksia oli vaikea toteuttaa nopeasti. Myös varsinaiseen vertailuun länsimaisiin järjestelmiin ja vaikkapa manageriaalisiin uudiskeinoihin pyrittiin, mutta huomattavasti vähäisemmin.

Transitiotutkimusta kritisoitiin usein siitä, että se näki kehityksen suoraviivaisena evoluutiona kohden länsimaista ja erityisesti eurooppalaista järjestelmää. Kritiikkiä ei kuitenkaan yhdistetty globalisaatiotutkimuksen kriittiseen keskusteluun globalisaation vaikutuksista yleisellä tasolla vaan se pysyi tutkijoiden keskuudessa rajattuna Venäjä-debattina. Kriittistä suurin osa oli aikaisemmin jo kuvaamaani epämääräistä Venäjän erityisyyden korostamista. Lopputuloksena oli, että Venäjän transitiota ei nähty osana sopeutumista globaaliin markkinatalouteen, globaaliin kulttuurin muutokseen ja uuteen julkisjohtamiseen.

Kun läntisessä poliittisessa ja mediakeskustelussa alkoi esiintyä yhä enemmän kritiikkiä eurooppalaisesta liberaalidemokraattisesta ideaalityypistä poikkeavaa Venäjän sisä- ja ulkopoliittikkaa kohtaan, tehtiin tutkijapiireissä johtopäätös transition epäonnistumisesta. Tutkijat siis seurasivat julkisen keskustelun ja politikoinnin suuntaviivoja. Läntinen yhteiskuntatieteellinen Venäjä-tutkimus jatkoi paikallaan polkemista ihmetellen Venäjän mutkistuvaa tietä länsimaista ideaalityyppiä kohti. Seurauksena oli myös yksinkertaistuksia, joissa ei huomioitu tosiasiallisesti reformien seurauksena tapahtuneita muutoksia, jotka useinkin olivat globaaleja luonteeltaan. Analyysi keskittyi ennen kaikkea siihen miksi Venäjä näyttää niin erilaiselta kuin ”me” haluaisimme.

Globalisaatio

Mitä sitten on globalisaatio, joka katsoakseni pitäisi vihdoin tuoda myös Venäjä-tutkimuksen aiheeksi? Globalisaation tutkimuksessa sillä tarkoitetaan globaalin keskinäisriippuvuuden lisääntymistä. Maailma on täynnä rajat ylittävää liikettä, yhteyksiä, sekoittumista, jatkuvaa kulttuurista kanssakäymistä ja vaihtoa. Globa-

lisaatio-termi ilmaantui tutkimuskirjallisuuteen 1980-luvulla, jolloin se aluksi viittasi lähinnä taloudellisiin vaihtosuhteisiin ja talouskasvuun. Ennen pitkää ilmiö alkoi vaikuttaa myös muilla elämän alueilla, kuten politiikassa, yksittäisten valtioiden itsemääräämisoikeuden kaventumisessa ja kansainvälisten järjestelmien merkityksen kasvuna. Globalisaatio alettiin nähdä kulttuurin ja kansalaisyhteiskunnan muutoksena. Globalisaation kulttuurinen puoli onkin yksi keskeisiä huomion kohteita nykyisessä tutkimuksessa.

Globalisaation tutkijoiden piirissä on tutkimuskohteesta erilaisia näkemyksiä, joka sopii myös hyvin Venäjän tarkastelun monimuotoisuuteen. Ei ole olemassa yhtenäistä näkemystä siitä tuoko globalisaatio mukanaan enemmän kehitystä vai tuhoavia voimia. Skeptiset tutkijat jopa katsovat, että globalisaatio on käsitteenä myytti, sillä se pitää sisällään lähestulkoon kaiken mahdollisen.

Globalisaatiotutkijoiden joukossa osa keskittyy erityisesti globalisaation taloudellisiin vaikutuksiin ja väittämään, että globaalit markkinat läpäisevät ja ylittävät valtion kontrollin, jolloin yksittäisten maiden autonomia ja itsemääräämisoikeus heikkenee. Yleisemmän transformaation tutkijat puolestaan keskittyvät globalisaation tuottamiin rakenteellisiin muutoksiin, jotka vaikuttavat poliittisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti päätöksenteon ja vallan organisoitumiseen.

Olipa näkökulma mikä tahansa, globalisaatiotutkimuksessa paikallisen, alueellisen, kansallisen ja globaalien suhte toisiinsa muutoksissa on keskeinen huomion kohde. Globalisaatio tarkoittaa lähtökohtaisesti kansallisten rajojen merkityksen vähenemistä. Globalisaatio merkitsee uusia maantieteellisesti muotoutuneita ja rajat ylittäviä virtoja ja toimintaa, jotka muovaavat yhteiskuntien elämäntapaa poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurin alalla. Pörssikursien heilahtelu, hakukoneiden vaikutus toimistotyöhön ja televisiosarjojen suosio ympäri maailmaa ovat osa globalisaatiota. Globalisaation tärkeä piirre onkin nopeus ja ajantasaisuus. Tärkeitä ovat myös kansainväliset instituutiot ja niiden merkitys rajat ylittävänä vallan keskuksina. Globalisaatio on näin ollen prosessi ja globalismin sen yksi sen seurauksista.

Globalisaatio ja globalismi ovat tuottaneet maantieteellistä jakautumista sen suhteen, miten eri alueet ja niiden toimijat ovat vastanneet globalisaation tuomiin muutoksiin. Suvereniteetin korostaminen on eräs tällainen vastaus. Venäjä-tutkimuksen näkökulmasta kiinnostavaa on myös tutkimus, joka käsittelee kriittisesti

entisten siirtomaiden globalisoitumista nähdessä sen uus-kolonialismina. Globalisaation ei nähdä vahvistaneen kansalaisyhteiskunnan poliittisia mahdollisuuksia vaan muutoksen katsotaan olleen lähinnä liitoksissa kansainväliseen taloudelliseen työnjakoon. Televiestintäjärjestelmät ovat lisäksi vahvistaneet länsimaista poliittista vaikutusvaltaa. Kaiken kaikkiaan globalisaation tutkimus osoittaa, että seurauksena ei ole ollut vain harmonisointia ja kulttuurillista tasapäisyyttä vaan itse asiassa myös varsin paljon yhteiskuntien ja ihmisyyhteisöiden välisiä eroavaisuuksia ja monimuotoisuuden lisääntymistä.

Yhteiskuntatieteellisen Venäjä tutkimuksen tulevaisuus

Eikö Venäjän tutkimus ole sitten käsitellyt juuri näitä mainittuja prosesseja koko ajan, useinkin vähintään huomaamatta? Vastaisin, että Venäjää koskevat tutkimukset ovat luoneet pirstaloituneen tutkimusalan, joka pääosin jää täysin edellä kuvatun kansainvälisen globalisaatiokeskustelun ulkopuolelle. Kaikkien ei toki tarvitse tutkia kyseisiä ilmiöitä ja liittää niitä globalisaatiokeskusteluun, mutta suuremman joukon tutkijoita olisi kuitenkin hyvä olla tietoisia siitä, miten Venäjä-tutkimus on asemoinut itsensä. On syytä olla myös jossakin määrin huolissaan siitä, jos esimerkiksi Suomessa kohtuullisen hyvin rahoitettu ala ei tuota yhteiskuntatieteellisen teorian kehittelyn kannalta merkittäviä julkaisuja. Teoreettiseen keskusteluun osallistumista omien julkaisuiden kautta hidastavat tosin monet seikat, joista keskeisimmät liittyvät tutkijoiden määräaikaisiin työsuhteisiin. Tällaiset olosuhteet eivät ole omiaan edistämään kestäväää tutkimustoimintaa, jossa olisi kunnianhimoisia teoreettisia päämääriä.

Muutoksen katsotaan Venäjällä tavallisesti tai jopa aina lähteneen liikkeelle ylhäältä. Globalisaatio tuo tähän uuden ulottuvuuden, sillä sen tarkastelussa on otettava huomioon valtioiden kaventunut suvereniteetti ja keskinäisriippuvuus. Venäjä-tutkimuksessa mielenkiintoiseksi nouseekin siis se, minkälainen on Venäjän kyky sopeutua joustavasti jatkuvaan rajat ylittävään muutokseen ja virtoihin.

Venäjän lähihistorian muutosten suuruusluokka teki globalisaation vaikutuksista tavallista ankarampia, samalla kun kansantaloudeltaan vahvemmat yhteiskunnat saattoivat hyötyä globalisaation tuomista muutoksista eri tavoin. Vain osittain reformoidut instituutiot, alueelliset taloudelliset erot, sosiaalinen eriarvoisuus, kuolleisuuden jyrkkä kasvu sekä etniset ja

uskonnolliset ristiriidat ovat edesauttaneet puolustusasemiin jumiutumista Venäjän poliittisessa eliitissä. Kun kyseessä on Venäjällä ollut kansallinen identiteetti ja olemassaolo, globalisaatioon sopeutumisessa ei keskustella enää vain ilmastonmuutoksesta, energiapolitiikasta, maahanmuutosta ja muista globalisaation kysymyksistä. Sen sijaan agendalle nousee perustavanlaatuisen pohdinta siitä, mikä on Venäjän paikka maailmassa. Nykyinen vastaus näyttää olevan kansallista turvallisuutta korostava euraasialainen vaikuttaja.

Globalisaation tutkimus Venäjällä vaatii laaja-alaista näkökulmaa ja monitieteistä tutkimusta. Venäjä-tutkimus pitäisi tuoda pois omasta kuplastaan, erityisyyden korostamisesta, ilmiöiden keinotekoisesta rajaamisesta, sekä orientalismien taakasta. Teorian tuominen vahvemmin yhteiskuntatieteelliseen Venäjän tutkimukseen voisi onnistua muun muassa globalisaatio-keskustelun kautta. Edessä on myös sellaisen uuden tutkijasukupolven kasvattaminen ja kouluttaminen, joka on vapaa tekemään yhteiskuntatieteitä kehittävää tutkimusta.

Anna-Liisa Heusala

Lähteet

- Carothers, Thomas (2002), The End of the Transition Paradigm. – *Journal of Democracy* 13 (1): 5-21.
- Heusala, Anna-Liisa (2005), *The Transitions of Local Administration Culture in Russia*. Saarijärvi: Kikimora Publications. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/12658>
- Legvold, Robert (2011), Encountering Globalization Russian Style. In Wilhelmsen, Julie and Wilson Rowe, Elana (Eds.), *Russia's Encounter with Globalization. Actors, Processes and Critical Moments*. Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan.
- McMichael, Philip (2017), Development and Social Change: A Global Perspective. Sixth Edition. Thousand Oaks: Sage.
- Rosenau, James (1997), The Complexities and Contradictions of Globalization. *Current History*, 96 (613): 360–364.
- Rozanova, Julia (2003), Russia in the Context of Globalization, *Current Sociology* 51: 649–669.
- Said, Edward (2012), *Orientalismi*. Tallinna: Gaudeamus.

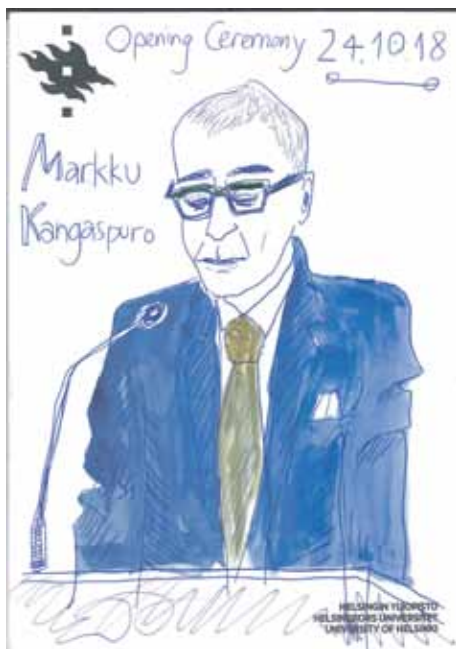
Muistiinpanoja, ihmisiä ja konferensseja

Aleksanteri-konferenssin avajaisissa ensimmäiset juhlapuhujat luovat tunnelman seuraavalle kolmelle päivälle. Päärakennuksen pienen salin eturivillä istuu nuori nainen, kuuntelee ja... piirtää. Ensimmäisen paneelin jälkeen kävelen hänen ohitseen ja huomaan puoliksi avatussa vihkossa piirustuksia juuri kuulluista puhujista. Kauniit kuvat jäävät mieleeni. Iloitsen siitä, että konferenssistamme tulee tällainenkin muistio. Mutta kuka on tämä taiteileva konferenssin kävijä?

Nastasia Louveau syntyi vuonna 1988 Ranskassa kaksikieliseen perheeseen. Hänen äitinsä oli yksi niistä nuorista, jotka olivat muuttaneet työn perässä Serbiasta Ranskaan vuonna 1966. Kun Nastasia oli samanikäinen kuin äitinsä muuttaessaan, valitsi hänkin oman paikkansa jättämällä lapsuutensa seudut Atlantin rannikolla ja muuttamalla Berliiniin. Siellä hän opiskeli slaavilaista ja amerikkalaista kirjallisuutta ja kulttuuria sekä oleskeli lisäksi pidempiä aikoja Venäjällä ja Serbiassa. Samalla hän kehitti omaa

taiteellista kieltään ja tyyliään, joka perustuu jatkuvan tarpeeseen piirtää. Tämä intohimo on ollut lapsesta saakka läsnä hänen elämässään. Koulussa hän teki esiintyvien ihmisten muotokuvia tarkoituksenaan kehittää omaa herkkyyttään kuunnella ja prosessoida luennoilla kuultua asiaa. Hän ymmärsi pian, että tämä tapa, joka edisti hänen omaa oppimistaan, kiinnosti muitakin – kuvilla oli merkitystä hänelle itselleen, mutta myös muille. Kun Nastasia oivalsi, että hänen kuvistaan pidetään kaikkialla, missä vain hän liikkuu, hänen taiteellis-akateeminen taipaleensa sai alkunsa.

Nastasia opiskeli varhaisen 1900-luvun teatteriteorioita ja hänen pro gradu -tutkielmansa käsitteli dokumentaatiostrategioita Jugoslavian sodista kertovissa sarjakuvissa. Humboldtin yliopiston Slaavilaisen kirjallisuuden ja kulttuurien professori Sylvia Sassen ansiosta Nastasia kiinnostui historiallisesta avantgardesta ja performatiivisesta estetiikasta totalitaarisissa valtioissa. Varsinkin Nikolai Evreinovin konsepti ”elämän

teatralisoinnista” (*theatricalization of life*), vaikutti häneen paljon. Nastasia aloitti Itäisen Euroopan performatiivista taidetta käsittelevän väitöskirjansa vuonna 2014 ja nykyään hän myös opettaa kirjallisuuden teoriaa ja performatiivista taidetta Humboldtin yliopistossa. Yksi Nastasian opetusuran kohokohdista tuli vastaan viime vuonna, kun yksi hänen kurssinsa opiskelija esitti lopputehtävänsä sekä tutkimustuloksensa performanssin muodossa.

Nastasian mielestä hänen työssään taiteen tekeminen, opettaminen ja tutkiminen ovat käsitteellisesti kietoutuneet yhteen. Hänellä on aina piirustusvihko tai papereita ja vesivärejä mukana. Muutama vuosi sitten hän löysi matkoillaan vesiväripensselin, jolla voi maalata milloin ja missä vain, kunhan muistaa pitää kynän pienen vesisäiliön täytettynä. Pensseli on yleensä ensimmäinen asia, jonka hän pakkaa mukaansa konferensseihin ja matkoille: ”pystyn piirtämään kuitenkin vain silloin, kun saan olla hiljainen kuuntelija, häiritsemättä ketään. Joskus minua on harmittanut, kun työkaluja ole ollut mukana. Silloin piirrän aivan millä tahansa välineillä mille tahansa pohjalle, kuten mainokseen, serviettiin, jne.”

Kysymykseen millaista piirtäminen on prosessina, hän vastaa, että hyvin nopeaa. Piirros syntyy vain muutamalla vedolla. Hän ei yleensä piittaa, mitä puhujan tai piirroksen objektin ym-

pärillä on, millainen tila tai millaiset huonekalut ovat, vaan keskittyy ihmiseen ja tämän ilmeisiin ja olemukseen. Hän on innostunut ihmisten piirteistä ja ominaisuuksista, eroista ja samankaltaisuuksista. Nastasian silmissä kaikki ihmiset ovat yhtä kiinnostavia ja kauniita. Nastasialla on myös tapana nähdä ajatuksissaan tuttujen ja tuntemattomien ihmisten yhteisiä piirteitä. Jotkut hänen kuvistaan saattavat joskus näyttää pilapiirustuksilta, mutta hänen ideansa on aina kuvata tietyn hetken aitous ja vaikutelma ihmisestä. Nastasia ei usko käyttävänsä hyperrealistista tyyliä, vaan pikemminkin tyyliä, joka on syntynyt ranskalais-belgialaisen sarjakuvakoulukunnan (*bandes-dessinées*) ympärille. Myös yhdysvaltalaiset indie-sarjakuvat sekä virkeä, Jugoslavian jälkeinen taideskene ovat vaikuttaneet häneen: ”kuvani ovat mielestäni täynnä tällaista pyöreää, yksinkertaistavaa epätarkkuutta ja kieli poskessa -tunnelmaa”.

Nastasian töissä on myös tekstiä osana kuvaa, muutama lyhyt sitaatti kuvatuksen henkilön puheesta. Teksti tekee joskus kuvasta absurdin sarjakuvamaisen, mutta usein tämä näennäisesti jatkuva assosiaatio kuvan ja tekstin välillä sisältää jonkin verran totuutta. Se vangitsee viehkeällä tavalla hetken aitouden.

Kuvien tekeminen on Nastasialle mahdollisuus luoda dialogia, vaihtaa ajatuksia, tulla piirtämänsä ihmisen luokse näyttämään kuvi-

aan. Yleensä ihmiset ovat hyvin yllättyneitä, varsinkin akateemisessa tai musiikkimaailmassa ihmiset eivät odota, että heidät kuvattaisiin sillä tavalla. Moni on kiitollinen huomios- ta. Se on myös välitön tapa tehdä vaikutus keskustelukumppaniin. Mutta on heitäkin, joiden on vaikeaa suhtautua kuviin itsestään. Silloin tarvitaan ”katseen kouluttamista”, sosialista- mista kuvien kautta, jonkinlaista perinnettä ja ymmärrystä siitä, miten kuvat on rakennettu ja mitä niillä voidaan tehdä.

Näiden konferenssimuustiinpanokuvien ohella Nastasia tekee kookkaitakin teoksia pahville tai paperille ja maalaa akryyli-, öljy- ja temperaväreillä. Viimeisimpiin teoksiin kuuluva

maalauks on ollut esillä Kunsthallessa Zürichis- sa. Teos oli osana yhteistä pajaa puolalaisen taitelijan, Artur Żmijewskin, kanssa teemalla ”Miten opettaa taidetta”. Kyseinen maalaus on valokuvan reproduktio eräästä ensimmäisen maailmansodan aikaisesta *Le Mirror* -lehdestä, jossa puolialaston aasialainen mies kylpee laivan kannella. Mies on sotilas Indokiinasta ja hänet oli lähetetty Ranskaan sodan vahvistuksena vuonna 1917.

”Minulle tuli tuosta valokuvasta mieleen Kobayashin japanilainen proletariaattiromaani *Tehdaslaiva* 1920-luvulta. Romaani kertoo kokonaisen laivaston miehistöstä, joka rakentaa romaaniin protagonistin. Samalla minun tulkin-

tani indokiinalaisesta sotilaasta voidaan nähdä kriittisenä tulkintana, jossa toiseutta, kolonialismia, sukupuolta ilmaiseva alaston mies nähdään oman tarinansa sankarina.”

Nastasian vesivärikynästä Aleksanteri-konferenssin aikana syntyi viitisentoista kuvaa, lähinnä key-note –puhujien paneeleissa ja Marčelon konsertissa. Julkaisemme tässä osan näistä kuvista.

Teksti: Dragana Cvetanović
Kuvat: Nastasia Louveau

Muutokset, katkokset ja jatkuvuudet itäisessä Euroopassa

18. Aleksanteri-konferenssi ”Liberation–Freedom–Democracy? 1918–1968–2018” pidettiin Helsingin yliopistossa 24.–26. lokakuuta 2018. Konferenssin tarkoituksena oli keskustella nykytiedon valossa menneestä vuosisadasta ja varsinkin tapahtumista, jotka ovat ajoittuneet kolmen kahdeksalla päättyneen vuoden ympärille. Näin konferenssi toi esiin isot mullistukset ja muutokset, mutta myös ajallisen jatkumon. Kun konferenssin alueellinen painopiste oli itäisessä Euroopassa, se tarjosi ajallisen perspektiivin lisäksi laajan maantieteellisen näkökulman. Ohjelma onnistui samalla luomaan kytköksiä myös muihin alueisiin, kuten Balkanille, Venäjälle ja Euraasiaan, mutta myös Länsi-Eurooppaan ja Euroopan ulkopuolelle, esimerkiksi Euroopan valtioiden entisiin siirtomaihin.

Konferenssiin osallistui yli 400 tutkijaa 30 maasta. Kolmipäiväinen tapahtuma jakautui kolmeen täysistuntoon, joissa kuultiin kuusi keynote-luentoa. Tämänvuotisen tapahtuman erikoisuutena olivat Aleksanteri-instituutissa toimivan *Russian Media Lab* -projektin sessiot, joissa pohdittiin median ja internetin kehitystä ja mahdollisuuksia, sosiaalista mediaa sekä sananvapautta ja siihen liittyvää vastuuta ja sen rajoituksia.

Konferenssin avasi seremoniaalinen puhuja, Tarton yliopiston emeritusprofessori **Marju Lauristin**, joka on vuosikymmeniä vaikuttanut Viron kunnallisessa ja valtakunnallisessa politiikassa ja ollut myös Euroopan parlamentin jäsen. Lauristin problematisoi puheessaan ”idän” ja ”lännen” käsitteet ja kehotti myös konferenssivieraita tekemään samoin. Hänen mukaansa nykymaailman ja -tapahtumien selittäminen ”helpoilla” ja vakiintuneilla käsitteillä ei johda kovin syvälliseen ymmärrykseen siitä, mitä ympärillämme tapahtuu. Sen takia tarvitaan sensitiivisempää ja kriittisempää otetta, jossa sisällön lisäksi problematisoidaan myös käsitteet ja tavat, joilla asioista puhutaan.

Lauristinin puheenvuoroa seurasi ensimmäinen *keynote*-sessio, joka osoitti, mitä tämä sensitiivisyys käytännössä tarkoittaa. Professori **Katrin Voltmer** Leedsin yliopistosta esitteli konstruktivistista lähestymistapaa demokratiaan kysymällä, mitä on demokratia ja kuinka kaus se voi ”matkustaa” Länsi-Euroopasta. Voltmer peräänkuulutti alhaalta-ylös-näkökulmaa: toimiva demokratia ei koskaan ole universaali ”tuotituote” vaan aina sidoksissa paikallisiin

erikoisuuksiin. Siitä johtuen demokraattiset järjestelmät voivat vaikuttaa hyvin erilaisilta, kuten Voltmerin Keniassa, Egyptissä, Serbiassa ja Etelä-Afrikassa toteutettu projekti *Media, Conflict and Democratization* (www.mecodem.eu) osoitti.

Maahantuonin ongelmallisuus nousi esiin myös muiden teemojen yhteydessä, kuten paneelissa ”LGBTQ issues in Russia”, jossa Aleksanteri-instituutin tutkija **Alexander Konkakov** ja Itä-Suomen yliopiston tutkija **Pauliina Lukinmaa** käsitelivät aihetta lain, viharikosten ja ihmisoikeuksien näkökulmasta. Lukinmaa osoitti, miten ”lännen” iskulauseet kuten ”homoseksuaalien oikeudet ovat ihmisoikeuksia” eivät välttämättä puhuttele venäläisiä seksuaalivähemmistöjä, koska niistä puuttuvat kytkökset paikalliseen yhteiskuntaan, sen valtasuhteisiin ja intersektionaalisiin hierarkioihin.

Tarinat, narratiivit ja moninaiset merkitykset tulivat esiin useissa puheenvuoroissa. *Keynote*-puhujia professori **Veljko Vujačić** Pietarin eurooppalaisesta yliopistosta viittaisi esimerkiksi kansallisten myyttien merkitykseen ja kyseenalaisti väitteen, että nykyisessä ”notkeassa” ja muuttuvassa maailmassa myös identiteeteistä tulisi notkeita ja helposti muutettavia. Balkanin esimerkkien avulla hän kertoi, miten myytit luovat kuulumisen tarinoiden reunaehdot: myyttien luomia merkityksiä voi kyseenalaistaa, mutta ne eivät ole helposti sivuutettavissa.

Konferenssin kaikille avoin kulttuuriohjelma sai paljon positiivista palautetta. Helsingin yliopiston päärakennuksen kolmannen ja neljännen kerroksen käytäville oli pystytetty valokuvanäytelyt, jotka käsitelivät vuoden 1968 tapahtumia Berliinissä ja Prahassa, mutta myös Helsingissä. Varsinkin verrattuna Prahän kevään veriisiin tapahtumiin Helsingin mielenosoitukset näyttäytyivät varsin rauhallisina. *Russian Media Lab* -projekti järjesti elokuvasesion, jossa katsottiin virolaisen elokuvaohjaajan **Jaak Kilmin** vuonna 2009 valmistunutta leikkimielistä dokumenttia *Disko ja ydinsota*. Elokuva kietoo yhteen faktat ja fiktion ja kertoo Neuvostotodellisuuden absurdiudesta sekä Suomen TV:n merkittävästä roolista sen romuttamisessa 1980-luvulla Neuvosto-Virossa eläneiden lasten näkökulmasta. Elokuvasessiota seurasi yleisökeskustelu Kilmin kanssa, jossa puheeksi tulivat muun muassa ”infosota” ja ”sosiaalinen” media vuosikymmeniä ennen internetin tuloa, mutta myös nostalgia tai sen puute nyky-Virossa.

Tiedekulmassa esiintynyt serbialainen räppäri ja kirjailija **Marcelo** yhteineen yllätti monet konferenssin osallistajat reippaalla mutta samalla herkällä otteellaan yhteiskunnallisiin aiheisiin. *Voimariimit ja vapauden soundit* -nimisen konferenssin kulttuuriohjelman kielimuuri oli ylitetty artistihaastattelun myötä eikä yleisö halunnut päästää räppäriä lähtemään pitkittyneenkään keikan jälkeen. Räppäriin ja trion esitys tuki hienosti konferenssin teemaa ja toi mieleen konferenssissa kuultujen puheenvuorojen kaikuja siitä, miten demokratiaa ei koskaan saavuteta naarmuitta eikä yleensä kovinkaan nopeasti.

Konferenssissa nousivat esiin myös turvallisuuden kysymykset. Kolmannessa ja viimeisessä plenary-sessiossa *keynote*-puhujana **Maria Mälksoo** Kentin yliopistosta toi esiin viime aikoina yhä kiivaammaksi käyneen keskustelun itäisen Euroopan toiseudesta eurooppalaistumisprosessissa, jossa itäisen Euroopan nähdään haastavan valtavirran tai ”todellisen Euroopan” kulttuurillista ja normatiivista valtaa. Mälksoo jakoi itäeurooppalaisen ”normatiivisen uhan” neljään ulottuvuuteen, jotka nousevat esiin sekä akateemisissa että julkisissa keskusteluissa: se nähdään haastavan liberaalin demokratian, solidaarisuuden arvon, Euroopan turvallisuuden vähäisellä NATO-varustautumisella sekä länsieurooppalaisten maiden hyvinvoinnin viemällä länsieurooppalaisten maiden työpaikkoja ja saavutettuja etuja. Vastaavasti professori **Stephen Hutchings** Manchesterin yliopistosta avasi Euroopan turvallisuuskysymyksiä Venäjän mediavaikuttamisen kautta ja nosti esiin tarvetta tulkita uutta kylmän sodan jälkeistä aikaa informaationsodankäynnin kautta, jonka nopea teknologinen kehitys on mahdollistanut. Hän avasi nykytilaa esimerkiksi Venäjän virallisen television diskurssin ja Neuvostoliiton jälkeistä aikaa kuvaavan talk show’n diskurssien välisen jännitteen kautta. Lisäksi Hutchings käsittelee sitä, miten venäläisestä mediasta nousee kansainväliseen mediakenttään narratiiveja ja miten ne siinä prosessissa muuttuvat. Hän kertoi myös informaationsodan monimutkaisuudesta ja uudenlaisista raja-aitojen rakentumisesta heterogeenisessä venäjänkielisessä mediayhteisössä sekä dialogisesta ja rekursiivisesta logiikasta, johon Venäjän on totuttava globaalien verkkojen aikakaudella.

Vastarintaideoita Venäjällä ja itäisessä Euroopassa käsiteltiin muutamassa kiinnostavassa sessiossa. Paneelissa ”Paradoxes of Socialism and Cultural Resistance” käsiteltiin taiteen tekijöiden, valtiotieteen ja ideologian välistä suhdetta eri aikoina ja eri kulttuurikonteksteis-

sa. Tutkija **Heli Reimannin** Helsingin Taiteen yliopistolta mukaan virolaisten muusikoiden neuvostoaikainen kiinnostus jazz-musiikkiin oli paljon moniulotteisempi kuin pelkkä vastakainasettelu vallanpitäjien ja vastarinnan välillä. 1900-luvun alun venäläinen kirjailija Fjodor Sologub puolestaan nousi **Jason Merrillin** (Michigan State yliopisto) tutkimuksessa esimerkiksi taitelijasta, joka toimi yhteiskunnassa aktiivisesti vallankumousaатteen puolesta, mutta keskittyi taiteessaan käsittelemään osin jopa ideologialle vastakkaisia asioita, kuten kansantaruja mystiikkaa ja järjestelmän dekadentiksi pitämää ”porvarillista rakkautta”. Diskussanttina toiminut **Birgit Beumers** Helsingin yliopistosta korosti puheenvuorossaan, että taiteen ja sosialismin välistä dynamiikkaa tutkittaessaan pitäisi pohtia enemmän myös taloudellisten kysymysten merkitystä. Tämä näkyy selkeimmin **Philip Deckerin** (Oxfordin yliopisto) tutkimuksessa Itä-Saksan ”punaisen Elviksen” eli laulaja Dean Reedin elämäntaipaleesta. Coloradolainen cowboy kenties uskoi aidosti sosialismin aatteeseen, mutta itään loikkaamiseen vaikutti varmasti myös se, ettei levymyynti lännessä lähtenyt koskaan kunnolla nousuun.

Taiteellista protestia ja vastarintaa käsiteltiin myös konferenssin viimeisenä päivänä. **Ana Hofman** Slovenian tieteen ja taiteen akatemiasta esitelmöi erään kuoro-orkesterin antifasistisesta toiminnasta ”radikaalin amatörismin” muodossa. Jugoslavian ja Jugoslavian jälkeisen taiteeseen keskittynyt paneelin toinen puhuja **Senad Halibašić** Wienin yliopistosta kertoi tuoreesta bosnialaisesta teatteriesityksestä *Mennään kahville*. Näytelmän teemana on päivän tärkein tapahtuma, eli kahvin juonti, ja siihen liittyvä nykyisin Mostarin kaupungin jakolinjassa tapahtuva keskustelutuokio. Humoristisenakin pidetty teos on ensimmäinen Mostarin bosniakien ja kroaattien teattereiden yhteistyö. Muslimien ja katolisten välillä jaetun kaupungin normalisointia tavoittava teatteriesitys on saanut sekä kritiikkiä että kiitoksia. **Nastasia Louveau** Zurichin yliopistosta palautti kuulijat hetkellisesti Jugoslavian aikaan ja esitteli harvinaisia kuvia ja tulkintoja avantgardetaiteen noususta sosialistisessa Jugoslaviassa. Kuvissa vilahti myös tuolloin uraansa aloitellut nykyään kuuluisa performanssitaitelija **Marina Abramović**. Sekä 1970 ja 1980-luvun nuoret jugoslavialaiset performanssitaitelijat että heidän aikalaisensa uuden aallon rock-muusikot toivoivat ”parantavansa” sosialismia eivätkä taistelleet sitä vastaan. Tämä kiehtova ja jo aiemmin tutkimuksissa esitetty tulkinta sai aikaan innokkaan keskustelun, joka

jatkuu vielä seuraavankin paneelin jälkeen.

Paneeli ortodoksisen pyhittäjä Trifonin (1495–1583) muistiperinnöstä Venäjällä, Norjassa ja Suomessa sekä erityisesti kolttasamelaiten keskuudessa keskittyi muistamisen poliittisiin ulottuvuuksiin. Norjalainen taidehistorioitsija **Caroline Serck-Hanssen** vertasi Trifonin elämäkerran useampia versioita keskenään ja korosti, etteivät sekulaariset yksityiskohdat – kuten tanskalaisen **van Salingenin** kuvaama tyttöystävän tappo, jota pyhittäjä loppuelämänsä katui – pyyhi pois uskonnollista merkitystä tai ole sen kanssa ristiriidassa. Serck-Hanssen on julkaissut Trifonin perinnöstä perusteellisen tutkimusteoksen *Helgen i grenseland. Arven fra Trifon av Petsjenga* ("Pyhittäjä rajamailla", Orkana, 2017) **Jukka Korpelaitä-Suomen** yliopistosta keskittyi Moskovan valtion muodostamiseen: Jäämeren rannikolla Petsamon luostari oli siirtomaavallan ensimmäinen institutionaalinen muoto, jota sotilashallinto tuki. Korpelan mukaan pyhäinkertomus palveli ainoastaan poliittisen prosessin oikeuttamista. **Elina Kahla** Helsingin yliopistosta puntaroi pyhäinkertomusten merkitystä kulttuuristen törmäysten hallinnassa. Esimerkiksi Trifonin toimintaa evankeliumin julistajana voi pitää positiivisena esikuvana nykykatsannossakin. Sen sijaan, jos ihmiset kokevat ristiriitaa omien muistojensa ja julkisten monumenttien – ”kovan ja pehmeän” muistamisen välillä, voi tuloksena olla kyynisyyttä ja vieraantumista. **Markku Kivinen** Helsingin yliopistosta huomautti kirkon, valtion ja armeijan yhteistyön muovaantumisen 2000-luvun alun Kuolan pikkukylissä ainutlaatuisena yhteiskunnallisena havaintoesimerkinä.

Suvi Kansikkaan (HY) päätöspuhe nosti esiin konferenssin antimia ja eteenpäin pohdiskelun tarvetta. Konferenssissa käsitelty ajan-

jakso oli hänen mukaansa sotien, järjestelmän rakentamisen, sosiaalisten, kulttuuristen sekä taloudellisten myllerrysten aikaa. Merkityksellisintä on kuitenkin se, että tämä aika tuotti myös konsepteja, joilla edellä mainittuja ilmiöitä tutkittiin. Yhtenä esimerkkinä tästä on ajan muutoksia konseptualisoiva periodisaatio. Kansikas kannusti yleisöä miettimään, miten periodisaatiota käytetään ja miten me lähestymme, ymmärrämme ja kontekstualisoimme tutkimiamme ilmiöitä. Suuret muutokset, kuten sosialistisen järjestelmän loppu, ovat tärkeitä käännekohtia, jotka auttavat ihmisiä erottelemaan ajanjaksoja. Samalla äärimmäisetkään muutokset eivät tee totaalista eroa menneisyydestä. Tästä johtuen Kansikas kehotti käyttämään *legacies of the past* -konseptia sitä mietittäessä, miten kokemuksemme menneisyydestä vaikuttavat tulevaisuuden kehityskaariin. Lopuksi Kansikas korosti tarvetta tarkastella, miten periodisaatiota käytetään, koska määritelmät, kuten ”jälki-sosialistinen” tai ”kylmän sodan jälkeinen” eivät enää nyky-Euroopassa tavoita keskenään kilpailevien demokratian kehityksen visioiden historiaa.

Konferenssi päättyi perinteisesti seuraavan vuoden Aleksanteri-konferenssin esittelyyn. Järjestelykomitean puheenjohtaja **Daria Gritsenko** kertoi, mitä tuleva konferenssi *Technology, Culture and Society in the Eurasian Space* pitää sisällään ja miten se kietoo monitasoisesti yhteen digitaalisen humanismin ja Euraasian aluetutkimuksen.

Sigrid Kaasik-Krogerus, Dragana Cvetanović ja Sakari Höysiemi

Kirjoittajat kiittävät: Elina Kahla, Suvi Kansikas, Markku Kivinen, Eeva Korteniemi ja Ira Österberg.

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura VIETS:n Gradupalkinto

Venäjän- ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura on päättänyt palkita kaksi opiskelijaa, joiden pro gradu -tutkielmien katsotaan käsittelevän ansiokkaalla tavalla Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimukseen liittyviä aiheita.

Gradukilpailun voittaja saa 250 euron ja toiseksi tullut 100 euron stipendin. Palkintojen saajat kutsutaan myös lyhyesti esittelemään tutkimustaan sekä vastaanottamaan kunniakirjat keväällä 2019 järjestettävässä seuran kevätseminaarissa.

Palkituksi voi tulla Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen alaan kuuluva opinnäyte, joka on hyväksytty missä tahansa Suomen yliopistossa vuoden 2018 aikana. Päätöksen palkinnon saajasta tekee Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran nimeämä arviointiraati.

VIETS kutsuu alan parissa työskenteleviä laitoksia ja ohjaajia asettamaan ehdokkaita palkinnon saajaksi. Kilpailuun voi osallistua lähettämällä ehdotettava pro gradu ja sen tiivistelmä sähköisenä seuran hallitukselle osoitteeseen viets.gradupalkinto@gmail.com. Pyydämme

lähettämään ehdotukset tammikuun 2019 loppuun mennessä.

Palkinnon saaneilla on mahdollisuus tehdä gradunsa pohjalta tai sen aihepiiristä artikkeli *Idäntutkimus*-lehteen. Artikkelit vertaisarvioidaan lehden normaalien käytäntöjen mukaisesti.

Toivomme runsasta osanottoa!

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura VIETS on vuonna 1989 perustettu tieteellinen seura, joka pyrkii edistämään ja tekemään tunnetuksi Venäjään ja Itä-Eurooppaan kohdistuvaa tutkimusta Suomessa sekä tukemaan alan kansainvälistä yhteistyötä. VIETS:n jäseneksi voi liittyä täyttämällä kaavakkeen seuran verkkosivuilla osoitteessa wordpress.viets.fi. Jäsenmaksu sisältää *Idäntutkimus*-lehden.

Joni Virkkunen, puheenjohtaja
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura
VIETS
Finnish Association for Russian and East
European Studies FAREES

Idäntutkimus 2019: Kutsu kirjoittajille

Haluaisitko kirjoittaa Idäntutkimukseen? Vuonna 2019 on tiedossa jälleen kiinnostavia teemoja eri aihealueilta sekä niin sanottu vapaan teeman numero:

1/2019 Tapahtumat

Urheilun ja kulttuurin megatapahtumat, kuten olympialaiset ja expot, ovat siirtyneet 2000-luvulla Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta globaaliin etelään ja kehittyviin maihin. Megatapahtumia on viime vuosina nähty usein myös Venäjällä, itäisessä Keski-Euroopassa ja Keski-Aasiassa. Puola ja Ukraina järjestivät jalkapallon EM-kisat vuonna 2012, Valko-Venäjä isännöi jääkiekon MM-kisoja 2014, Expo järjestettiin viimeksi Astanassa Kazakstanissa ja Venäjän listalle vuoden 2009 euroviisujen, 2013 universiadien ja Sotšin 2014 talviolympialaisten rinnalle lisättiin tänä kesänä jalkapallon MM-kiilpailut. Tapahtumat-teemanumerossa kysytään muun muassa: kuinka urheilun megatapahtumia rakennetaan ja hyödynnetään? Kenen ehdoilla ja ketkä niitä rakentavat? Miten perinteinen ja sosiaalinen media osallistuvat tapahtumien tuottamiseen? Tapahtumat -teemanumeroon voi tarjota artikkeleita, esseitä, kolumneja ja muita *Idäntutkimukseen* sopivia kirjoituksia näistä teemoista. Teemanumeron vierailevana toimittajana toimii Pia Koivunen.

2/2019 Vapaa teema, deadline 1.2.2019

Vapaan teeman numeroon voi tarjota kirjoituksia Idäntutkimuksen maantieteellisesti kattamaan alueeseen liittyen eri tutkimusaloilta.

3/2019 Turvallisuus, deadline 15.4.2019

Venäjä ja turvallisuus ovat puhuttaneet Suomea aina. Turvallisuus muodostuu kansainvälisen poliittisen kehityksen, konfliktien tai yhteistyön ohella monista yhteiskunnallisista tekijöistä, kuten eriarvoisuudesta ja arjen turvallisuuden kokemuksista. Tässä numerossa

tarkastelemme Venäjään, Eurooppaan ja naapuruuteen liittyviä turvallisuuden osatekijöitä ja merkityksiä. Tavoitteena on nostaa esiin erilaisia toimijoita, toimijuuksia, tasoja ja näkökulmia, jotka ilmentävät turvallisuuden monikerroksisuutta ja ylirajaisuutta. Lähetä juttuehdotuksesi teemanumeron vierailevalle toimittajalle Joni Virkkuselle [at] uef.fi tai päätoimittaja Katja Lehtisaarelle.

4/2019 Lapset, deadline 15.8.2019

Lapsissa on tulevaisuutemme! Käsitteleekö tutkimuksesi lapsia tai lapsuutta? Osallistuvatko lapset tutkimukseesi? Tutkitko lasten näkökulmaa tai osallisuutta? Tai paikkoja, missä on lapsia, esim. koulutusta tai hoivaa? Tai vaikkapa lasten oikeuksia tai hyvinvointia? Lasten sosiaalisia suhteita tai harrastustoimintaa? Lastenohjelmia tai -kirjallisuutta? Näitä tai lukemattomia vastaavia kysymyksiä voi lähestyä nykyisyydestä tai menneestä käsin, eri tieteenalojen näkökulmasta ja eri metodein – kunhan juttusi keskiössä ovat lapset tai lapsuus ja kunhan se kytkeytyy Idäntutkimuksen maantieteellisesti kattamaan alueeseen. Lapsia ja nuoria koskevan tutkimuksen on oltava eettisesti kestävä. Lähetä juttuehdotuksesi Lapset-teemanumeron vastaavalle toimittajalle Meri Kulmalalle [at] helsinki.fi tai päätoimittaja Katja Lehtisaarelle.

Tervetuloa tarjoamaan juttuideoita! Julkaisemme muun muassa tieteellisiä artikkeleita, esseitä, kolumneja, kirja-arvioita, seminaari-raportteja ja keskustelunavauksia.

Lähetä ehdotuksesi julkaistavaksi tarjottavasta artikkelista tai muista materiaaleista päätoimittaja Katja Lehtisaarelle, katja.lehtisaari[at]helsinki.fi tai ota yhteyttä muihin toimituskunnan jäseniin. Pyydämme jättämään valmiit artikkelikäsitkirjoitukset Journal.fi-sivuston kautta, <https://journal.fi/idantutkimus/information/authors>

Tämän numeron kirjoittajat

Liisa Byckling
FT, dosentti
Kulttuurien osasto
Helsingin yliopisto

Daria Gritsenko
VTT, Venäjän Big Data metodologian apulaisprofessori
Aleksanteri-instituutti/HELDIG
Helsingin yliopisto

Maiju Lehto
FM, Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopiskelija
Viestintätieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto

Katariina Pirttikoski, FM
Filosofinen tiedekunta
Itä-Suomen yliopisto

Maria Safonova
PhD, Associate Professor in Sociology
National Research University Higher School of Economics

Artjoms Šeļa
PhD, Visiting Lecturer in Digital Humanities
Centre for Digital Humanities and Information Society
University of Tartu

Mihail Sokolov
PhD, Professor in Sociology
European University at St. Petersburg

Nadežda Sokolova,
MA, Junior researcher and PhD student
European University at St. Petersburg
National Research University Higher School of Economics

Johanna Virkkula
FT, eteläslaavilaisten kielten ja kulttuurien yliopistonlehtori
Kielten osasto
Helsingin yliopisto

Ohjeita kirjoittajille

Ajantasaiset kirjoittajaohjeet verkkosivuillemme:
<https://journal.fi/idantutkimus/about/submissions>

1 Katja Lehtisaari: Uusien aineistojen ja metodien äärellä

ARTIKKELIT

- 3 Mihail Sokolov, Nadežda Sokolova & Maria Safonova: Big data -analyysi pietarilaisten lukumielityksistä
- 20 Maiju Lehto: Ukrainan sota ja taistelu menneisyydestä
- 36 Artjoms Šeja: 1800-luvun alun "venäläinen laulu" korpustutkimuksen valossa

ESSEE

- 47 Daria Gritsenko: Aluetutkimus big data -aikakaudella

KOLUMNIT

- 54 Teemu Oivo: Tutkimusetiikka ja venäjänkieliset internetkeskustelut
- 56 Susanna Pirnes: Menneisyys ja nykyisyys Venäjän arktisessa politiikassa

ESSEET

- 58 Johanna Virkkula: Nimet muistomerkeissä
- 66 Katariina Pirttikoski: Venäjä ja Yhdysvaltojen ohjuspuolustusjärjestelmät itäisessä Euroopassa
- 73 Liisa Byckling: Helsingin yliopiston professori ja kirjallisuuden kontaktien välittäjä Jakov Grot

TAIDE

- 81 Pauli Tapio: Anekdootteja makedonialaiselta runousfestivaalilta

KESKUSTELUA

- 88 Katja Lehtisaari ja Saara Ratilainen: Tutkijat aineistojen äärellä
- 91 Arviot
- 98 Ajankohtaista

